

DOĞU GAZETESİNE GÖRE ERZURUM

(1937-1938)

Elif İLHAN

Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı

Doç. Dr. Mehmed Gökhan POLATOĞLU

ERZURUM-2024

Her Hakkı Saklıdır

**DOĞU GAZETESİNE GÖRE ERZURUM
(1937-1938)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif İLHAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mehmed Gökhan POLATOĞLU

ERZURUM-2024

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY SAYFASI

Elif İLHAN tarafından hazırlanan **Doğu Gazetesine Göre 1937-1938 Döneminde Erzurum** adlı bu çalışma 12.06.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oybirliği** / **oyçokluğu** ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Prof. Dr. Erkan CEVİZLİLER Atatürk Üniversitesi	İmza
Danışman	Doç. Dr. Mehmed Gökhan POLATOĞLU Erzurum Teknik Üniversitesi	İmza
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ Atatürk Üniversitesi	İmza

Elif İLHAN tarafından hazırlanan **Doğu Gazetesine Göre 1937-1938 Döneminde Erzurum** başlıklı yüksek lisans tezi kabul edilmiştir. 12.06.2024

Prof. Dr. Serap BEDİR KARA

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullandığım her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sorumluluğu ve tezin erişim sürecine ilişkin aşağıdaki beyanımı kabul ediyorum. 12.06.2024

İmza

Elif İLHAN

Öğrenci

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun Tarih girmek için tıklayınız tarih ve Karar No sayılı kararı ile teze erişim süresi ile ilgili bir kısıtlama bulunmamaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖN SÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAR VE İNŞA FAALİYETLERİ

1.1. ERZURUM'DAKİ İMAR VE İNŞA FAALİYETLERİNİN DOĞU GAZETESİNE YANSIMALARI	15
1.2. ERZURUM BELEDİYE MECLİSİ TOPLANTILARI VE ALINAN KARARLAR 26	
1.3. SU VE ELEKTRİK İŞLERİ	32
1.4. ULAŞTIRMA İŞLERİ	34
1.5. İLÇELERDE YAPILAN ÇALIŞMALAR	41
1.6. KÖYLERDE YAPILAN ÇALIŞMALAR	44

II. BÖLÜM

İKTİSADÎ ALANDA FAALİYETLER

2.1. ERZURUM'DA İKTİSADÎ HAYAT	48
2.2. TEMEL İHTİYAÇ MADDELERİ MESELESİ	49
2.3. ŞEKER BUHRANI	51
2.4. EKMEK BUHRANI	56
2.5. ET BUHRANI	57
2.6. TARIM VE HAYVANCILIK	60
2.7. SANAYİ	65
2.8. ESNAFLARLA İLGİLİ HABERLER	68
2.8.1. Kuyumculuk	68
2.8.2. Çarıkçılık	70
2.8.3. Ehramcılık	72
2.8.4. Bakkalcılık	74
2.8.5. Debbaçılık	75

2.8.6. Saraçlık	77
-----------------------	----

III. BÖLÜM

EĞİTİM, SAĞLIK VE SOSYO-KÜLTÜREL ALANDA FAALİYETLER

3.1. EĞİTİM ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	79
3.2. İLÇELERDE EĞİTİM FAALİYETLERİ	86
3.3. KÖYLERDE EĞİTİM FAALİYETLERİ	87
3.4. SAĞLIK ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	88
3.5. BULAŞICI HASTALIKLAR.....	94
3.5.1. Tifüs.....	94
3.5.2. Sıtma ve Frengi.....	95
3.5.3. Veba.....	95
3.5.4. Kelebek Hastalığı	96
3.5.5. Trahom.....	97
3.6. SOSYAL VE KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR	97
3.6.1. Sportif Faaliyetler	98
3.6.2. Kış Sporları.....	103
3.6.3. At Yarışları	106
3.6.4. Cirit.....	108
3.7. KÜLTÜR VE SANAT FAALİYETLERİ	109
3.7.1. Sergiler.....	109
3.7.2. Tiyatro	109
3.7.3. Sinema	110
3.7.4. Törenler	111
3.7.5. Kültür Varlıklarının Korunması	120
3.7.6. Arkeoloji.....	122
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	127
EKLER	134

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
DOĞU GAZETESİNE GÖRE ERZURUM (1937-1938)
Elif İLHAN
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmed Gökhan POLATOĞLU
2024, 142 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Mehmed Gökhan POLATOĞLU (Danışman)
Prof. Dr. Erkan CEVİZLİLER (Üye)
Doç. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ (Üye)

Doğu Gazetesine Göre Erzurum (1937-1938) adlı tez çalışması ile Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Erzurum ilinin; siyasî, idarî, iktisadî, sosyal ve kültürel hayatı Doğu Gazetesi'nin 1937-1938 yıllarına ait nüshaları dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmada incelenen konular ile bağlantılı olarak 1930'lu yıllar boyunca yaşanan gelişmelere dair haberlere de yer verilmiştir. Çalışmanın amacı Doğu gazetesinin yayın hayatını sürdürdüğü 1937-1938 yılları arasında farklı alanlarda Erzurum ili ile ilgili haberlerin ortaya çıkarılarak şehre olan etkilerini ortaya koymaktır. Yurt ve dünyadan haberlerin de yer aldığı Doğu gazetesinde; siyasî, askerî, malî, iktisadî, sosyal ve kültürel gelişmelerin yer aldığı geniş bir haber yelpazesi mevcuttur. Gazetede, Erzurum ili ile ilgili farklı nitelikte ve değerinde birçok haber yer almaktadır. Bu kapsamda çalışma ile Erzurum iline yapılması planlanan ve yapılmış olan yatırımlar ve birçok alanda hayata geçmiş olan yenilikler Doğu gazetesinden kesitler sunularak incelenmiştir. Erzurum ilinin imar ve bayındırlık faaliyetlerinin ağırlıklı olarak ele alındığı çalışmada şehirde yaşanan eğitim, sağlık, ticaret, tarım, hayvancılık, kültür ve sanat gibi alanlardaki gelişmeler ele alınmıştır. Çalışmada Doğu gazetesi başta olmak üzere çeşitli kitap, makale ve arşiv belgelerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Gazetesi, Erzurum, İdarî, İktisadî, Sosyal ve Kültürel Hayat

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
ERZURUM ACCORDING TO DOĞU NEWSPAPER (1937-1938)
Elif İLHAN
Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmed Gökhan POLATOĞLU
2024, 142 pages

Jury: Assoc. Prof. Dr. Mehmed Gökhan POLATOĞLU
(Advisor)
Prof. Dr. Erkan CEVİZLİLER (Member)
Assoc. Prof. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ (Member)

With his thesis titled Erzurum according to the Eastern Newspaper (1937-1938), Erzurum province located in the Eastern Anatolia Region; Its political, administrative, economic, social and cultural life was examined by taking into consideration the copies of Doğu newspaper dated 1937-1938. In connection with the subjects examined in the study, news about the developments that took place throughout the 1930s were also included. The aim of the study is to reveal the news about the province of Erzurum in different areas between 1937 and 1938, when the Doğu newspaper was published, and to reveal its effects on the city. In Doğu newspaper, which also includes news from the country and the world; There is a wide range of news including political, military, financial, economic, social and cultural developments. The newspaper contains many news of different quality and value about the province of Erzurum. In this context, the investments planned and made in Erzurum and the innovations implemented in many areas were examined by presenting sections from the Doğu Newspaper. In the study, which mainly focuses on the construction and public works activities of Erzurum, the developments in the city such as education, health, trade, agriculture, animal husbandry, culture and art are discussed. Various books, articles and archive documents, especially Doğu Newspaper, were also used in the study.

Keywords: Doğu Newspaper, Erzurum, Administrative, Economic, Social and Cultural Life

ÖN SÖZ

Gazeteler tarih çalışmalarında kullanılan önemli materyallerin başında gelmektedir. Nitekim günlük olarak ve doğrudan halkı aydınlatmak amacıyla çıkarılan gazeteler siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak ülkede ve dünyada yaşanan gelişmeleri okuyucularına ulaştırmaktadır. Halkın gerçek bilgiye ulaşma isteği zamanla şehirlerin de kendi gazetelerini çıkarmasına yol açmıştır. Bu gazeteler ülke gündemine ilişkin haberler verse de ağırlıklı olarak çıkarıldığı şehrin önemli gelişmelerini okuyucularına sunmuştur.

Doğu gazetesi, yurt içinde ve yurt dışından genel haberlere yer vermekle birlikte, Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesine dair haberlere, özelde ise basım merkezinin Erzurum olması yönüyle şehre dair haberler üzerine yoğunlaşmış günlük siyasi bir gazetedir. Gazetenin çalışmaya konu olan sayıları etrafında Erzurum ili ile alakalı idari, siyasi, sağlık, spor, ekonomi, eğitim-öğretim, imar, bayındırlık, sosyal ve kültürel başlıklarda kendine yer edinmiş haberler tasnif edilerek bu haberlerle alakalı bilgiler aktarılmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmada Doğu Gazetesi'nin yayın hayatını sürdürdüğü 1937-1938 dönemi esas alınarak Erzurum'da yaşanan gelişmeler ele alınmıştır.

Çalışma giriş olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde Türk basın tarihi ve Erzurum basını özelinde Doğu gazetesi hakkında bilgilendirmede bulunulmuştur. 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1937-8 İkinci Teşrin (Kasım) 1938 sürecinde yayımlanan Doğu gazetesi baz alınarak üç bölüme ayrılan çalışmanın birinci bölümde Erzurum'da özellikle Üçüncü Umumi Müfettişliğin ve Belediyenin katkılarıyla sürdürülen imar ve inşaa faaliyetleri ele alınmıştır. İkinci bölümde Erzurum'un ekonomik yapısı üzerinde durularak tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaret alanlarındaki gelişmeler üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte çeşitli meslek gruplarının faaliyetleri ele alınmış ve temel gıda maddelerinin temini noktasında yaşanan sıkıntılara değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel hayat incelenmiştir.

Tez çalışmasının tüm aşamalarında tecrübeleri ve katkıları ile her daim yanımda olan danışman hocam Doç. Dr. Mehmed Gökhan POLATOĞLU başta olmak üzere çalışmaya değerli katkılar sunan Prof. Dr. Erkan CEVİZLİLER ve Doç. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Son olarak hayatımın her anında desteklerini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Elif İLHAN

Erzurum-2024

KISALTMALAR

BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz	: Bakınız
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
cm	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
d	: Dönem
km	: Kilometre
km²	: Kilometrekare
m	: Metre
m³	: Metreküp
nu	: Numara
s	: Saniye
s	: Sayfa
S	: Sayı
TL	: Türk Lirası
vb	: ve benzeri

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bir ilin sosyal ve kültürel olarak şehirleşmesini ve modernleşmesini gösteren önemli unsurlar arasında gazeteler de yer almaktadır. Osmanlı dönemi ile birlikte yayın hayatına başlayan vilayet gazeteleri ile Anadolu halkı gerek İstanbul’da ve gerekse yurt dışında yaşanan gelişmelerden haberdar oluyordu. Böylece Anadolu’da gazetecilik kültürü de zamanla gelişmeye başlamıştı¹. Osmanlı düşünürü ve yazarı Ali Suavi, ülkede ve dünyada yaşananların aktarılması açısından gazetenin önemine vurgu yapmaktaydı. Dünyayı dolaşmış gibi göremeyeceğimiz ve duyamayacağımız her şeyin gazete vasıtasıyla ulaştırılacağından bahsetmekteydi.²

Yerel basının geliştiği yerler arasında Erzurum da bulunmaktaydı. Şehre “*gazeteli belde*” unvanını veren ise Envar-ı Şarkıyye gazetesi idi. II. Meşrutiyet Dönemi ile birlikte şehirde farklı gazeteler de yayımlanmıştır³. Erzurum’da Envar-ı Şarkıyye gazetesi dışında 1908-1923 yılları arasında; Hadikat-ül Ahrar, Sadayı Şark, Farık, Bingöl ve Albayrak gazeteleri de yayımlanmıştır. Cumhuriyet dönemi ile birlikte ise 1923’te Özdilek, 1924’te Muallimler Birliği, 1926’da Bizim gazete ve Türk Çocuğu, 1927’de Şen Yayla ve Karyuvası ve 1934’te Yayılamız Erzurum gibi gazeteler çıkarılmıştır⁴. Erzurum için büyük önem arz eden Doğu gazetesi ise 1937’de günlük olarak yayım hayatına başlayacaktır.⁵

Bu bağlamda araştırmanın amacı ve kapsamı Doğu gazetesinin yayım hayatını sürdürdüğü 1937-1938 yıllarına ait nüshaları ekseninde Erzurum ilinde yaşanan ve kamuoyunu doğrudan ilgilendiren gelişmeleri kronolojik bir bütünlük içerisinde ve sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde incelemektir. Araştırma konusunun problematiği ise şu sorular üzerine oluşturulmuştur: Erzurum ilinde Erken Cumhuriyet Dönemi’nde başlatılan ilk kapsamlı imar ve inşaa faaliyetlerinin Doğu gazetesinin nüshalarına yansımaları ne ölçüde olmuştur? Şehrin iktisadi yapısına ve kalkınmasına yönelik gelişmelerin Doğu gazetesindeki yeri ve etkileri

¹ Osmanlı Devleti’nde yayımlanan ilk vilâyet gazeteleri arasında; Beyrut’ta 1860’da Hadika-al Ahbar, Tuna’da 1865’te Tuna, Şam’da 1865’te Suriye, Trablusgarp’ta 1866’da Trablusgarp ve Erzurum’da 1867’de Envar-ı Şarkıyye yer almaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Besim Yıldırım, “Doğu’dan Yükselen Işık: Envar-ı Şarkıyye Vilayet Gazetesi”, **Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı:1, 2021, s.8.

² Uğur Akbulut, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, **Turkish Studies**, Cilt: 8, Sayı: 5, 2013, s.44.

³ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Erzurum Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri”, **Türkiye Harşı ve İctimai Araştırmalar Derneği**, İstanbul, 1973, s.7.

⁴ Aslı Köseoğlu, “Erzurum Yerel Gazetelerin Haber İçeriklerine Yönelik Bir İnceleme”, **Atatürk İletişim Dergisi**, Sayı: 13, 2017, s.153.

⁵ Fındıkoğlu, “Erzurum Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri”, s.13, 14.

nelerdir? Doğu gazetesine göre Erzurum’da eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel alanlara yönelik ne gibi adımlar atılmış ve ne ölçüde bir ilerleme kaydedilmiştir?

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada, nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Bu kapsamda yapılan doküman incelemelerinde öncelikle çalışmanın merkezini oluşturan Doğu gazetesinin yayın hayatını sürdürdüğü 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1937-8 İkinci Teşrin (Kasım) 1938 sürecini içeren ve yaklaşık bir yıllık süreyi kapsayan nüshaları incelenmiştir. Çalışmada konuyla ilişkili olarak T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’nden yararlanılmıştır. Aynı zamanda çeşitli araştırma ve inceleme eserler ile süreli yayımlara başvurulmuştur.

Çalışmanın esas kaynağını teşkil eden Doğu gazetesi, Erzurum şehrindeki gelişmelerin aktarılması bakımından önemli bir misyon üstlenmişti. Bilhassa 1935 yılında kurulan Üçüncü Umumi Müfettişliğin şehirde yürüttüğü çalışmaların kamuoyuna duyurulması bunların en başında gelmekteydi. Nitekim Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer ülkede ve şehirde yaşanan gelişmelerin halk tarafından takip edilmesi ve toplumun olaylar karşısında bilinçlenmesi için basın ve yayına önem vermişti. Kendisi bu alanda birtakım çalışmalara destek olmak adına hem bir Halkevi mecmuasının hem de yerel gazetelerin çıkarılması için teşvik edici ve destekleyici bir rol üstlenmişti. Bu kapsamda Erzurum’da Doğu gazetesinin yayımlanmasına destekte bulunmuştu. Konu hakkında Tahsin Uzer şu beyanda bulunmuştur: “*Esasen Erzurum Vilayeti bu gazeteyi güçlülkle idare ediyordu. Erzurum’da ulusun bu suretle himayenizde kalması, çok yerinde ve değerinde manevi bir eseriniz olacaktır.*”⁶

Doğu gazetesinin 14 Birinci Teşrin (Ekim) 1937’de tanıtım nüshası çıkmıştır⁷. Gazetenin ilk nüshası ise 29 Birinci Teşrin (Ekim) 1937’de yayımlanmıştı⁸. Gazetenin sahibi ve Başyazarı Cihad Baban, Yazı İşleri Müdürü Bahadır Dülger idi⁹. Fikir sahipleri ve yazarları arasında Kazım Yurdalan ve Sıtkı Dursunoğlu olup, Maarif Emiri Reşit Tarakçıoğlu’nun da katkısı bulunmaktaydı. Gazetenin ilk beş nüshası haftalık olarak yayımlanmıştı. 10 Aralık 1937 tarihinden sonra ise günlük olarak basılmıştı.¹⁰

⁶ Erdal Aydoğan, “Üçüncü Umumi Müfettişliğinin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 33-34, 2004, s.14.

⁷ **Doğu**, 14 Birinci Teşrin 1937, s.1.

⁸ Cemal Aydın, “Cihad Baban (1911-1984)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, s.1-2.

⁹ Akın Aktaş, **Doğu Gazetesi ve Doğu Gazetesinde Kadın**, T.C. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Araştırmaları Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun, 2022, s.61.

¹⁰ Fındıkoğlu, “Erzurum Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri”, s.13, 14.

Doğu gazetesinin yayımlanması için Doğu Matbaası kurulmuştur. Tahsin Uzer “Doğu” adında bir gazetenin çıkarılması için görüşlerini telgraf ile Başvekil İsmet İnönü ve gazeteci-yazar Asım Us’a bildirmiştir. Doğu gazetesinin çıkarılacağı birçok bölge gazetesinde de haber olarak yer almıştır. Bunlardan Karadeniz’de yayımlanan Yenyol gazetesinde Doğu gazetesinin yayımlanması şu ifadelerle duyurulmuştur: “*Erzurum’da Doğu adına çıkacak gazete Temmuz’da intişara başlayacaktır. Yevmi ve sekiz sahife olarak çıkacak olan bu gazete fikri sahada büyük randımanlar verecek. İçinde büyük şahsiyetlerin imzalarını taşıyan yazılar bulunacaktır. Doğu gazetesini alaka ile beklemekteyiz.*”¹¹

Doğu gazetesinin yayımlanmasına büyük önem veren Tahsin Uzer, Doğu gazetesi hakkında şunları söylemiştir: “*İdari mıntıkamızda intişara başlayan Doğu gazetesi, ülkenin terakki ve inkişafında yardımcımız ve istinadımız olmuştur. Bu gazete vasıtasıyla Doğudaki kalkınma, genişleme, yükselme hareketleri günü gününe, gerek Doğu diyarı halkına ve gerek Doğuya yakinen görmeyen ve bilmeyen uzak muhitlere, duyurulmaktadır. Doğu bugüne kadar takip ettiği meslek ile civanmert halkın duygularına tercüman olmuştur. Binaenaleyh bu gazetenin bugüne kadar yaptığı vatani ve mahalli büyük hizmeti takdir etmekle beraber, gazeteyi Doğu diyarına layık bir derece-i tekâmüle vardiacağıni kendisinden ve onu yaşatan kıymetli genç elamanlardan bekleriz.*”¹²

Erzurum’da Doğu adında bir gazetenin çıkarılacağını Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer mektupla gazetecilere bildirmiştir. Gazeteciler bu haber sonrası büyük bir mutluluk ve heyecan yaşamıştır. Gazetenin yayım süreci teknik olarak uzun ve yorucu geçmiştir. Doğu gazetesinin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı’nda yayımlanması özellikle istenmiştir.¹³

Doğu gazetesinin programı Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş esaslarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu programa göre gazete; “*Cumhuriyet umdelerini esas tutarak Kemalizm’i gaye tanır. Doğu diyarının terakki ve inkişafı, Doğu halkının her dileği ve düşüncesi makestir. Şarkta iktisadi hareket ve faaliyetle yakından alakadardır. Kültür davasında daima ön safhada bulunacaktır. Köylü ihtiyaçlarını ve dileklerini göz önünden ayırmayarak bu mevzuu üzerinde mütemadiyen çalışacaktır. Şarkta kalkınma, genişleme, ilerleme ve yükselme karakterlerini günü gününe takip edecektir. Bu hareket ve faaliyet elamanları içinde yüksek hizmet ve*

¹¹Akın Aktaş, **Hasan Tahsin Uzer Döneminde Üçüncü Umumi Müfettişliği ve “Doğu” Gazetesi**, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara, 2022, s.110, 111.

¹² Aktaş, **Hasan Tahsin Uzer Döneminde Üçüncü Umumi Müfettişliği ve “Doğu” Gazetesi**, s.112.

¹³ **Doğu Gazetesi**, 14 Birinci Teşrin 1937, Sayı: 268, s.1

muvaffakiyet gösterenleri ismen ve cismen tanıtacaktır. Türkiye ve Türkiye haricindeki siyasi, idari, içtimai ve iktisadi hareket ile cereyanlarla yakından ilgilenecektir.”¹⁴

Erzurum gazeteleri ve bunun içerisinde yer alan Doğu gazetesi hakkında yazar İzzet Deliçay şu ayrıntılı bilgilendirmede bulunmuştur: “*Erzurum kenti birçok illere göre çok ileride kültür hareketlerine sahne olmuştur. Fakat maalesef bu kültür şehrinin birçok düşman istilalarına tahriplere yangın gibi felaketlere maruz kalması yüzünden bina, kütüphane, birçok asarı meyhanında memleket tarihinin aydınlatacak diğer vesikaları da mühim miktarda zayi olmuştur. Uzun zamandan beri muhtelif matbaa gazete mecmualar çıkarılmış bulunan bu şehirde bunlara ait derli toplu vesaik koleksiyon vesaire bulmak bugün oldukça müşküldür. Hususi ellerde perakende veya toplu olarak burada çıkan gazete ve mecmuaların bulunduğunu memnuniyetle işitiyorsak da sahiplerini ikna ederek onlar layığıyla görmek tetkik etmek imkânını henüz elde edememiş bulunuyoruz. Fakat bunlara rağmen elde ettiğimiz bu küçük malumatı daha ziyade bekletmektense biran evvel neşrini faydalı bulduk. Burada mazideki kültür hareketleri arasında bilhassa gazetecilik sayılmaya layık bir vaziyet gösterir. Gazeteciliğin burada hemen bir asra yakın mazisi vardır. Gazeteciliğin tarihi Erzurum’da intişar eden Envar-ı Şarkîye ile başlamıştır. Muhtelif fasılatı ile 70 sene kadar bir ömür süren bu gazete zaman zaman şekil de değiştirmiştir. Mesela: 1922 tarihlerinde küçük kıtada dört sayfa olarak çıkarken büyük kıtada 6 sütun üzerine 2 sayfa olarak çıktığı görülür. Bunların başlığında Envar-ı Şarkîye, haftada bir çıkar. Resmi Erzurum Gazetesi; iktisadi, zirai, sıhhi yazılar derç olunur. Kayıtları bulunmaktadır. Havadis, ilan, kararname, kanun.*

Son zamanlarda bu gazete Erzurum adını alarak yeni harflerle neşredilmiştir. 28 Birinci Teşrin 1937 tarihinde Cumhuriyetin on dördüncü yıldönümünde tahsis ettiği nüsha bu gazetenin sonuncusu olup sayı 3570, yıl 71 kayıtlarını taşır. 8 sayfa olarak çıkan son nüshada yazı resimler daha iyi çıktığı gibi eskilere nazaran oldukça iyi bir teknik farkı göze çarpar. Bu gazete eski hükümet binası yanındaki matbaasında basılmaktaymış. Son nüshaları ise şimdiki Erzurum Vilayet Matbaasında tab edilmiştir. Şimdilik edindiğimiz malumata göre Erzurum’da ikinci olarak çıkan gazete meşrutiyet sırasında intişara başlayan Sedayı Şark olmuştur. Nazım Bey’in baş muharrirliği ile haftada iki defa olarak çıkan Sedayı Şark’ın matbaası belediyenin yaptırdığı parkın yukarı kısmında Esat Paşa mahallesini de İzmir oteli civarında tesis edilmiştir. Hafta da bir çıkan gazetenin ismi değişerek Faruk ve daha sonra da Bingöl olup bir müddet sonra kapanmıştır.

¹⁴ Aktaş, Hasan Tahsin Uzer Döneminde Üçüncü Umumi Müfettişliği ve “Doğu” Gazetesi, s.120.

Sıtkı, Salim Polat, Fuat Sabit, Karahanzade Edip, Bahri Yalvaç gibi kıymetli yazıcılar elinde memleketin en buhranlı zamanlarında milli cidalin başlangıcı sırasında milliyet duygusu ve mefkûresini muhitine aşılama için son gayretle çalışmıştır. Erzurum muhitinde gençliği üzerinde yaptığı tesir kıymetlidir. Kongre sırlarında ve kurtuluşa ait yazıları ile yalnız gazetecilik tarihi değil inkılap ve edebiyat tarihini de alakadar edebilir. Erzurum'un sukutunda tabiatı ile sunarak sonradan bir müddet daha çıkan bu gazetenin kahramanlık sahnelerini canlandıran yazılarını bazı İstanbul gazetelerini de iktibas etmiştir. Mesela çıkan nüshaların birinin başında bulunan şu mısralar: Vatan tebaasında mukaddes bir dal Şarki Anadolu, İslam ocağı, illere verilmez canan kuşağı, Adana, Urfa'yı unutmak muhal hatırdan çıkar mı Maraş illeri? Gazetenin taşıdığı ülküyü çok güzel göstermektedir. Bu tarihlerde haftada iki defa Pazartesi ve Perşembe günleri çıkmakta olup idare yeri olarak Taş Mağazalar karşısında Albayrak matbaası gösterildiği gibi ikinci sayfanın sonunda Albayrak matbaası – Yüce yurt kayıtları vardır. Dört sütun üzerine iki sayfa olarak çıkan gazetede ekseriye milli cidal ve amale ait başmakaleler diğer taraftan da yurdun Şark ve Garbında ki mücadelelerini muhtelif düşmanların emel ve teşebbüslerine dair haber ve havadisleri vermektedir. Albayrak gazetesinin çıktığı ilk matbaa şimdiki hükümetin karşısında şimdi mevcut olmayan ittihat ve terakki kulübündeymiş. Ordunun gazetesi olan Varlık da evvela Sarıkamış'ta çıkmaktayken ordu Erzurum'a nakledilince bir müddet burada da çıkmıştır. İlk defa 14 Birinci Teşrin 1937'de çıkan Doğu'nun bir numaralı sayısını 29 Birinci Teşrin 1937 tarihli nüsha teşkil eder. Bugün eski arkadaşlarının yaptığı vazifeleri Doğu üzerine almış bulunmaktadır.”¹⁵

Doğu gazetesi 29 Ekim 1937-8 Kasım 1938 tarihleri arasında içeren yaklaşık bir yıllık yayın hayatıyla bölgenin tarihî, iktisadî, sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili birçok haber ile hem halkı bilgilendirmekte hem de araştırma yapacak bilim insanlarına kaynak teşkil etmekteydi¹⁶. Doğu gazetesinin 8 İkinci Teşrin (Kasım) 1938 tarihli nüshasında yer alan “Doğu'yu Artık Kapatıyoruz” başlıklı yazıda gazetenin artık son sayısına geldiği kamuoyuna duyurulmuştur. İlerleyen süreçte “Ulus” adıyla yeni bir gazetenin çıkarılacağı ve bu gazetenin Ankara'da yayınlanmakta olan Ulus gazetesinin izinden gideceği belirtilmiştir¹⁷. Bir yıl kadar süren kısa yayın hayatı boyunca farklı alanlarda önemli gelişmeleri kamuoyuna aktararak önemli bir misyonu yerine getiren Doğu gazetesinin yaşadığı ekonomik sıkıntılar başta olmak üzere çeşitli siyasî ve idarî sorunlar nedeniyle yayım hayatı sona ermiştir.¹⁸

¹⁵ Doğu, 16 Ağustos 1938, Sayı: 218, s.2-4.

¹⁶ Fındıkoğlu, “Erzurum Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri”, s.13, 14.

¹⁷ Doğu, 8 İkinci Teşrin 1938, Sayı: 288, s.1.

¹⁸ Aktaş, Doğu Gazetesi ve Doğu Gazetesinde Kadın, s.149.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAR VE İNŞA FAALİYETLERİ

Erzurum'un alt yapısı 1930'lu yılların ortalarına kadar iyi durumda değildi. Bu nedenle imar faaliyetlerinde öncelikle alt yapı çalışmalarına ağırlık verilecekti. 1 Kasım 1930'da Erzurum Belediye Başkanı olarak göreve başlayan Seyfullah Bey tarafından imar faaliyetleri ön planda tutuldu. Bununla birlikte 1930-1932 yılları arasında şehrin önemli sorunları arasında yer alan arnavut kaldırımlarının döşenmesi için çalışma başlatıldı. Daha sonra Dağ Mahallesi'ndeki gaz ambarı binası inşa edildi. Kongre Caddesi'nde ahır ve ambarlar yapıldı. Ayrıca bir hayvan pazarı açıldı. Ardahan Kapı'da dükkânlar inşa edildi.¹⁹ Bütün bu çalışmalar Erzurum şehrine ticari ve sosyal yönden kısmen bir canlılık kazandırdı.²⁰

Erzurum Belediyesi'nin bütçe geliri 1934 yılı itibariyle 838.971 lira idi. Bu bütçeden ayrılan tahsisat ile Mumcu Caddesi'nden başlayarak Havuzbaşı Meydanı'na kadar giden bir yol inşa edildi. Çaykara Deresi üzerine bir köprü yapıldı. Taş Mağazalarda inşaat çalışmaları tamamlanan belediye mağazaları işletmeye açıldı. Erzurum Belediye Başkanlığı'na 1935 yılında Salim Altuğ seçilince imar işleri biraz daha genişletildi. Buna göre Abdurrahman Gazi'den Toparlık Köyü'ne uzanan ve Sivişli yol ayrımına bağlanan bir hat açıldı. Buradan Aziziye ve Mecidiye tabyaları sınırı dâhilinde Şih Köyü yolunu takip eden 800 m mesafedeki nokta ile Garipler mezarlığındaki kavşaktan 2.312 rakımlı Körpınar ve 2.334 rakımlı Hodaklar tepesinden Abdurrahman Gazi'ye uzanan kısım ise belediye sınırı olarak belirlendi. Mahallebaşı'ndaki hayvan pazarı eski yeri olan Kilise Kapı'ya taşındı.²¹

Başvekil İsmet İnönü 30 Haziran 1935'te gerçekleştirdiği Doğu gezisi sonrası bölge illerini kalkındırmak için bir umumi müfettişliğin kurulmasının önemli olduğunu Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk'e bildirdi. Bunun üzerine Hükümet tarafından Üçüncü Umumi Müfettişliğin kurulması için çalışmalara başlandı²². Merkezin, mahalli bölgelere iktidarını yayması amacıyla görevlendirilen ve özellikle devletin yereldeki varlığına vekâlet etmek için umumi müfettişlere çok iş düşmekteydi. Siyasetçi ve yazar Falih Rıfkı Atay, Üçüncü Umumi

¹⁹ Mehmed Gökhan Polatoğlu, **Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)**, Fenomen Yayınları, Ankara, 2021, s.27.

²⁰ Ersoy Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2021, s.13-14.

²¹ Polatoğlu, **Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)**, s.30-33

²² Polatoğlu, **Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)**, s.40.

Müfettişliğin kurulması hususunda şu görüşü beyan etmiştir: “*Ağaların devrine son verip yeni nesilleri okullarda yetiştirmek amacıyla kurulmuştur.*”²³

Umumi müfettişlikler sorumlu oldukları bölgelerde yeni düzenlemelerde bulunmaktaydı. Umumi müfettişlerin görevleri çok geniş ve kapsamlıydı. Vazifeleri kapsamında; yasaların uygulanmasını denetleyecekler, valilerin de görüşünü alarak bölgeleri için uygun görmedikleri yasalarda yapılması gereken değişiklikleri hükümete bildireceklerdi. Bu konularda tasarılar hazırlayabileceklerdi. Umumi müfettişler memurların tayininde ve ıslahatla ilgili her türlü işte geniş yetkilere sahipti. Ayrıca bölgeleri içinde yasa ve nizamnamelerin uygulanması ile asayişten ve halkın refah ve huzurundan da sorumluydular. Umumi müfettişler görev alanları içindeki orman, maden ve ziraat alanlarının işletilmesinden ve korunmasından da sorumluydu²⁴. Umumi müfettişliklerin idarî, siyasî ve iktisadî alandaki bu geniş yetkileri, kuruldukları bölgelerin kalkınmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Umumi müfettişlikler vilayetlerin diğer vilayetler ile bütünlüğünü sağlamak, merkeze olan uzaklığı ve kuruldukları illerin durumuna göre farklılık göstermekteydi. Umumi müfettişliklerin genel müfettişlik büroları; Adliye, Sıhhat, Emniyet, Maliye, Maarif, Ziraat, Veteriner, Nafia ve İktisat müşavirlikleri ile Jandarma Komutanlığı, Hususi Kalem, İstatistik, Yazı işleri, Evrak, Levazım ve daire müdürlüklerinden oluşmaktaydı. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Halkevi İşleri ve Spor İşleri masaları da vardı.²⁵

Umumi müfettişler ise mıntika yoklamalarını yoğun olarak görevli oldukları illere bağlı köylerde gerçekleştirmekteydi. Daha çok kırsal alanlar raporların merkezini oluşturmaktaydı. Müfettişler bu köyleri yerinde ziyaret ederek veya görev mıntikalarında bir süre yaşayarak buralardan aldıkları bilgileri dönemsel olarak gönderdikleri raporlar aracılığıyla merkez ile paylaşmaktaydı. Raporlarda kendi görev mıntikalarının idarî, siyasî, sosyal, ekonomik, eğitim, kültür ve bayındırlık durumları hakkında detaylı gözlem ve haberler yer almaktaydı. Halkın maddi ve manevi alandaki talepleri ile sorunları tespit edilerek, çözüme yönelik çalışmalar yürütülmekteydi²⁶. Sorunlara yönelik hazırlanan müfettişlik raporlarında genel olarak sulama konusu üzerinde önemle durulmaktaydı. Bu nedenle sulamanın nerede ve nasıl yapılacağını planlamak ve uygulamak için yatırımların sınırları ve yönü belirlenmekteydi. Sulamanın

²³ Tuğba Korhan, “Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 7, 2012, s.136, 137.

²⁴ Ayfer Genç Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Alt Yapısal İktidarın Yerelde İnşası”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 1, 2013, s.52-53.

²⁵ Korhan, “Cumhuriyet Dönemi Umum Müfettişlikleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, s.136.

²⁶ Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Alt Yapısal İktidarın Yerelde İnşası”, s.55.

yapılacağı yerler, ekonomik ilerlemenin de yaşanacağı yerlerdi. Raporlarda ulaşım sorununa da yer verilmekteydi. Köy halkının traktör, batarya ve su tankları için yol yapılmasının gerekliliğinden bahsedilmekteydi.²⁷

Alt yapıdaki bir başka problem ise iletişim sorunlarıydı. Köy telefonlarından çok fazla yararlanılmamaktaydı. İletişim hususunda telefonlardan halkın faydalanması adına öncelikle köylerin, merkezin kontrolüne ve iletişimine açık bir yapıya kavuşturulması istenmekteydi. Bununla beraber telgraf ağlarının uzatılarak merkez ile yerel arasındaki resmî yazışmaların daha çabuk ve güvenilir bir şekilde yapılması amaçlanmaktaydı²⁸. Umumi müfettişliklerin merkezden kırsala kadar uzanan çalışmaları, kalkınmanın bir bütün olarak ele alındığının en bariz göstergesi idi.

Umumi müfettişliklerin bu önemli görevleri doğrultusunda Doğu bölgesinde de bir Umumi müfettişliğin teşkil edilmesi kurulması ve uygulanması fikri ortaya çıkmıştır. Öncelikle 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 22. ve 23. Maddeleri.²⁹ ile Umumi Müfettişliğin kurulması yönünde kanuni alt yapı hazırlanmıştır.³⁰ Erzurum merkezli olarak teşkil edilecek Üçüncü Umumi Müfettişlik 25 Haziran 1927 tarih ve 1164 Sayılı Kanun'un 1. Maddesi gereği kurulmuştur³¹. Üçüncü Umumi Müfettişliğin kuruluşuyla bağlantılı olarak 1927 tarihli kararnamede: *“Umumi Müfettişlik Kanunu mucibince, Umumi Müfettişlik vazife ve salahiyetleri hakkında Dâhiliye Vekâlet-i Celile'since tanzim ve tebdil kılınmış olan merbut talimatnamesinin meriyete vaz'ı Vekâlet-i muşarün-ileyhanın. 27 Teşrin-i 1927 tarihli tezkiresiyle vukuu bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 27 Teşrin-i Sâni 1927 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur.”*³² ifadelerine yer verilmiştir.

Üçüncü Umumi Müfettişliğin kurulması, imar ve kalkınma faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi bakımından Erzurum şehri için çok önemli bir gelişme olacaktır. İlk aşamada Bakanlar Kurulu kararıyla 23 Ağustos 1935'te Tahsin Uzer'in³³ Üçüncü Umumi

²⁷ Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Alt Yapısal İktidarın Yerelde İnşası”, s.58.

²⁸ Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Alt Yapısal İktidarın Yerelde İnşası”, s.58.

²⁹ 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 22. Maddesi'ne göre vilâyetler; sosyal ve ekonomik ilişkilerine bağlı olarak idari mekanizma kapsamında birleştirilerek Umumi Müfettişlikler teşkil edilir. 23. Maddesi'ne göre ise Umumi müfettişlik bölgelerinin genel asayişinin sağlanması ve tanzimi görevi umumi müfettişler tarafından yürütülür. Detaylı bilgi için bkz.: Kemal Gözler, **Teşkilâtı Esasiye Kanunu**, Cilt: 1, Türk Anayasa Hukuku Sitesi, Kanun No: 85, 7 Şubat 1337, s.3.

³⁰ Korhan, “Cumhuriyet Döneminde Umumi Müfettişlikleri ile İlgili Bir Değerlendirme”, s.136.

³¹ **BCA**, 30.18.1.2.57.60.16.

³² Aktaş, **Hasan Tahsin Uzer Döneminde Üçüncü Umumi Müfettişliği ve “Doğu” Gazetesi**, s.29.

³³ Tahsin Uzer 1897'de Mülkiye Mektebi'nde eğitimini tamamlayarak birçok devlet hizmetinde bulunmuştur. İlk görevi Vilayeti Nahiye Müdürlüğüdür. I. Dünya Savaşı yıllarında Erzurum Valiliği görevini ifa etmiştir. Görev süresi zarfında doğu bölgesini yakından tanımıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası içinde yer alan Tahsin Uzer, Üçüncü Umumi Müfettiş olarak atandıktan sonra milletvekilliği görevinden ayrılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz.

Müfettiş olarak atanmasının ardından CHP'nin yönetim anlayışındaki çabaları, doğu bölgesinde yapacağı faaliyetleri düzenlemek için 6 Eylül 1935'te resmen Üçüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasını sağlamıştır.³⁴

Fotoğraf 1. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer

Kaynak: Doğu Gazetesi, 29 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 281.

Tahsin Uzer, müfettişliğe ataması yapıldıktan sonra Erzurum gazetesine 15 Eylül 1935'te verdiği demecinde göreve tayin edilmesi ve amaçları hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Üçüncü Umumi Müfettişliğe tayin edildim. Başbakanın doğu illerindeki son seyahatinde yüksek ve derin bakışlarıyla buldukları idari, mali, ekonomik, bayındırlık, tarım, sıhhat, iskân*

Murat Küçükkuşurlu, **Erzurum Belediyesi Tarihi 2**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s.30.) Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer uzun süreli bir rahatsızlık nedeniyle 1939'da hayatını kaybetti. Ölüm haberi birçok gazetede yer aldı. Cumhuriyet gazetesi Tahsin Uzer'in ölüm haberini sayfasına şöyle taşıdı: “İki aydan beri hasta bulunan ve şehrimizde tedavi edilmekte olan Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, hasta yatmakta olduğu Maçka'da Derya Apartmanı'nda dün saat 14.20'de vefat etmiştir. Merhumun cenazesi yarın Derya Apartmanı'nda kaldırılacak ve namazı Teşvikiye Camii'nde kıldıktan sonra Asri mezarlığa defnolunacaktır. Tahsin Uzer, Selanik'te doğmuştur. Mülkiye mektebinde tahsilde bulunduğu sıra hür fikri ve ihtilalci hareketlerinden dolayı Abdülhamid idaresinin takibatına maruz kalarak 7 arkadaşı ile beraber Beşiktaş ve Yıldız bodrumlarında günlerce işkence çektikten sonra Selanik vilayetinin bir nahiyesi müdürlüğüne sürgün edilmiştir. Merhum, Rumeli'nin müteaddit nahiyelerinde 4 sene kadar müdürlük yaptıktan sonra muhtelif kazalarda 7 sene kadar kaymakam olarak bulunmuş, sonra Drama mutasarrıflığında, Bursa Vali vekâletinde, Van, Erzurum, Suriye, İzmir valiliklerinde bulunduktan sonra son Osmanlı Meclisine İzmir Mebusu olarak iştirak etmiştir. İstanbul'un işgalinden sonra birçok vatanperverle beraber Malta'ya nefyedilmiş, sonra Malta'dan kaçarak Birinci Büyük Millet Meclisi'ne İzmir Mebusu olarak iltihak etmiştir. Üçüncü Umumi Müfettişliğe tayine kadar, İzmir, Ardahan ve Erzurum mebusluklarında bulunmuştur. Merhume tanrıdan rahmet diler, kederli ailesine en samimi taziyelerimizi sunarız.” Tahsin Uzer'in vefatından sonra Üçüncü Umumi Müfettişlik görevine vekil olarak ve asil olarak atamalar yapıldı. Umumi Müfettişlik görevini vekil olarak alan Erzurum Valisi Haşim İşcan yürüttü. Daha sonra göreve asil olarak atandı. Haşim İşcan'dan sonra 30 Haziran 1940 tarihli kararname ile müfettişliğe Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Nazif Ergin asil olarak atandı. Müfettişlikler hakkında çıkan birtakım eleştiriler müfettişliğin 29 Kasım 1952 tarihli yasayla kaldırılmasına neden oldu. (Aktaş, **Hasan Tahsin Uzer Döneminde Üçüncü Umumi Müfettişliği ve “Doğu” Gazetesi**, s.81-84.)

³⁴ Aydoğan, “Üçüncü Umumi Müfettişliğinin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.5.

ve diğ er umumi kıymetlerdeki noksanları ikmal etmek ş imdilik müfettişliğ in esas programını teşkil eder. Ç alışma arkadaşlarımızla hep birlikte bu yolda yürüyeceğ iz. Celadet ve mefahirle dopdolu kocaman bir Türk tarihini sinesinde taşıyan doğ u illerinde kahramanlar diyarında ç alışmak halk yaş ayış ını yükseltmek, genişletmek ve bunlar içinde kendilerine kayıtsız, huzur ve sükûn içinde bulundurmak daima göz önünde tutacağ ımız düsturlarımız olacaktır.”³⁵

Tahsin Uzer, Ü çüncü Umumi Müfettişlik görevi için 30 Eylül 1935’te Erzurum’a gelmiştir³⁶. Uzer göreve başladığında Erzurum ş ehrinin durumu ve yapılması gerekenler hakkında ş unları söylemiştir: “Erzurum’un bugünkü vaziyeti çok ç alışmaya ve para sarfına muhtaçtır. Ş ehir karanlıktır. Belediye tam manasıyla acizdir. Sular halkın hayatını tehdit etmektedir. Suyolları mezarlıklardan geçmektedir. Küçük çocuklar üzerinde bağırsak tahribatı yaparak dikkate ş ayan ölümlere neden olmaktadır. Her şeyden önce umumi hayatı temin etmek, halkı zulümden kurtarmak ve ondan sonra diğ er iş lerimizi muvaffakiyetle yürütmek lazım gelirdi. Bu sene su ve elektrik iş lerine baş lamak ve halkı sevindirmek bizim için bir farizadır.”³⁷ Tahsin Uzer’in demecinden de anlaşıldığı üzere ş ehirdeki en önemli sorunlar ve ç özümleri gerekenler arasında elektrik ve su meselesi yer almaktaydı.

Ü çüncü Umumi Müfettişlik sahasının birçok alt yapı sorunu vardı. Bunların baş ında su, kanalizasyon, park, bahçe, yol ve elektrik iş leri gelmekteydi. Ayrıca bölgede elektrik tesisatının kurulması için hidrolik ve mekanik santrallerin yapılması için projelerin hazırlanması faaliyetlerinin yürütülmesi planlandı. Tahsin Uzer’in: “Doğ u illerine hayat ve refah verecek” diye ifade ettiğ i projeleri arasında Sivas-Erzurum demiryolu hattı inş asına Erzurum istikametinden baş lanılması, Trabzon Limanı’nın inş a edilmesi ve İ ran transit yolunun yeniden canlandırılması da bulunmaktaydı. Ş ehirde yapılması gerekenler hakkında Ü çüncü Umumi Müfettişliğ in programına göre bölgenin eğitim, sağı k, imar ve bayındırlık gibi alanlarda kalkınmasını sağı lamak için ç alışmalar baş latılacaktı. Tahsin Uzer bu maksatla Ankara’da hükümet yetkilileri ve çok sayıda iş insanı ile temasa geçecektir³⁸. Anlaşılabacağı üzere önemli alt yapı eksikliklerinin olduğu bölgede çok yönlü bir ç alışma programı uygulanacak ve önemli projelerin hayata geçirilmesi için ç alışmalar baş latılacaktı.

³⁵ Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Alt Yapısal İktidarın Yerelde İnş ası”, s.53.

³⁶ Tahsin Uzer’in müfettişlik döneminin yoğun olduğu süreç 1935-1939 yılları arası idi. Küçüküçürlü, **Erzurum Belediyesi Tarihi 2**, s.30.

³⁷ Polatoğ lu, **Cumhuriyet Döneminde Erzurum’da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)**, s.41.

³⁸ Aydoğ an, “Ü çüncü Umumi Müfettişliğ in Kurulması ve Ü çüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.6-8.

Tahsin Uzer, Hükümet ile irtibat kurma girişimleri kapsamında Başvekil İsmet İnönü'ye telgraf gönderdi. Erzurum'da elektrik sıkıntısının yaşandığı ve bu noktada Belediye kaynaklarının yetersiz kaldığı, diğer taraftan da kirli suların halk sağlığını tehdit ettiği belirtildi.³⁹ Uzer planlanan işlerin kısa sürede tamamlanması için yetki alanındaki sekiz vilayetin koordinesini sağlamak amacıyla Hükümetten geniş yetkiler de talep etmişti.⁴⁰

Tahsin Uzer 10 Mayıs 1936 tarihli telgrafında ise Başvekil İsmet İnönü'ye isteklerini ve şehir halkının genel durumunu şöyle aktarmıştır: “*Sekiz vilayet bir idare çerçevesi dâhilinde mütalaa edilirse, hususi varidatlarının birleştirilmesi ve her vilayet umumi meclislerinden seçilen azalar ve valilerle birlikte Müfettişlik merkezinde umumi meclis halinde, beş senelik bir program çizmek üzere toplandıktan sonra, kendi aralarında ayıracakları daimi bir encümenin ülkenin Doğu'nun mefkûreniz veçhile ilerlemesi için sırasıyla bu programı tatbik etmeleri, en kestirme bir yol olduğunu ve olacağını sonsuz saygılarımla arz ederim. Bütün memleket karanlık ve sonsuz günlerin içinde... Para ve vasıta yoktur. Erzurum'un asıl ve zengin aileleri üzerlerinden büyük felaket fırtınası geçtikten sonra gündelik ekmeğini tedarik etmekten aciz bir hale gelmişler. En samimiyetli vatandaşlar ellerini ceplerine attıkları zaman akşama bir arpa somunu satın alabilecek para bulamıyorlar. Memleket fakir membalar kurumuş. Fakat kalpler kaynıyor. Asırlardır sürüp gelen asaletin millet gururunun hür yaşamak emelinin hiçbir şey önüne geçemiyor. Büyük günler Aziziye'yi yaratanların diyarında hazırlanıyor. Umumi ıstırap yeis değil, bilakis ümit veriyor. Milletin en perişan olduğu zannedilen günlerde Erzurum mağrur başını doğrultuyor. Mustafa Kemal Erzurum'a geldikten sonra ihtilal işte böyle karışık bir vaziyet içinde zaruretler içinde vasıtasızlalar içinde koptu. İstiklal içinde büyüdü ve istikbale doğru yürüyor.*”⁴¹

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer 1936'da güvenlik ve asayiş hususunda Başvekâlete yazdığı telgrafta şunları ifade etmiştir: “*Sekiz vilayette emniyet ve güvenlik artık mevzu bahis oldu. Doğu bölgesinde güvenlik ve asayiş sağlanmıştır. Ülkenin en uzak diyarında bile işte olsun yolda olsun halk güven içindedir. Kimse kimseyi rahatsız etmemektedir.*”⁴² Uzer, bütün bu yararlı ve yapıcı işleri Başvekil İsmet İnönü'nün Doğu bölgesindeki illere yapmış olduğu gezisine bağlamaktaydı.

³⁹ Küçükkuşurlu, **Erzurum Belediyesi Tarihi 2**, s.32.

⁴⁰ Aydoğan, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.6.

⁴¹ Aydoğan, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.6.

⁴² Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, s.200.

Umumi Müfettişlik raporlarının en önemli yönü ise devletin sosyal, ekonomik ve kültürel alanda fayda görüp görmediğini belirleyerek, idari alanındaki boşlukları tespit etmesiydi. Umumi Müfettişlikler ayrıca toplumun beklentilerini ve isteklerini ortaya koymakta ve sorunları iktidar adına üstlenmekteydi.⁴³

Tahsin Uzer müfettişlik bölgesinde kontrolü sağlamak için planlamalar yapmıştır. Türkiye'nin her yanında aynı ekonomik koşullarla ilerlenemeyeceğinden ülkenin ekonomik bölgelere ayrılacak idare mekanizması da buna uyarlanarak her bölgede ayrı örgütler kurulacaktır. 3 ile 5 ilden meydana gelecek bölgelerde bu illerin özel bütçelerinin birleşmesi sayesinde ihraç iskelelerinin, yolların ve benzeri unsurların kolaylıkla gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. Bu bağlamda Tahsin Uzer, İnönü'ye bir telgraf göndererek şu hususlar üzerine görüş beyan etmiştir: *“Genel Müfettiş, idarede amirlik ve teftiş hakkını haiz olduğu gibi mahalli idarelerde dahi nezaret ve murakabe yetkilerine sahiptir. Valiler, İl genel meclisi kararlarını tasdik ve icra etmeden önce genel müfettişin görüş ve onayını alırlar. Genel müfettiş belediye üzerindeki murakabe hakkını, münasip gördüğü tarzda kullanır. Genel müfettiş bu kararları tasdik veya iade edebileceği gibi yolsuz ve noksan gördüğü vilayet bütçelerini düzeltmek, değiştirmek veya ikmal edilmek üzere, ait olduğu vilayetlere iade eder.”*⁴⁴

Umumi Müfettiş Tahsin Uzer 1936'da Başvekâlete yazdığı telgrafında Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile İktisat ve Maliye vekilleriyle birlikte Doğu illerinde incelemelerde bulduklarını dile getirmekte ve bu gezinin çok yararlı olduğundan bahsetmekteydi. Yapılan incelemelerden sonra Murgul bakır madeninin tekrar faaliyete geçmesi ümit edilmekteydi. Ayrıca Kuvarsan madeninin de 1937'de işler hale geleceği söylenmiştir. İktisat Vekili Celâl Bayar, Erzurum, Kars ve Iğdır'da Tarım Kredi Kooperatiflerinin kurulması için birtakım teşebbüslerde bulunmuştur. Ayrıca Iğdır'da iplik fabrikasının kurulmasına karar verilmiş, Erzurum'da ise şeker fabrikası ile et konserve tesisinin yapılması planlanmıştır.⁴⁵

Tahsin Uzer, Erzurum Belediyesi'nin içinde bulunduğu ekonomik buhranın ise farkındaydı. Bu durumu şöyle ifade etmekteydi: *“Erzurum'un medeni bir şehir olması için her türlü teşebbüse koyuldum. Fakat bu konuda iki büyük engel ile karşılaştım. Biri vakıflar meselesidir. Bunu uzun bir arıza ile arz ettim ve emirlerinizi bekliyorum. İkincisi Erzurum Belediyesi'nin fakir hali ve boğaza kadar borçlu olmasıdır. Hesapsız haller ve sinemalar yapılmış, birçok eshab-ı istihkakın parası verilmemiştir. Belediye'nin varidatı 90.000 liradır.*

⁴³ Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlik Alt Yapısal İktidarın Yerelde İnşası”, s.55.

⁴⁴ Küçükkuşurlu, **Erzurum Belediyesi Tarihi 2**, s.32.

⁴⁵ Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, s.200.

Bunun 40.000 lirası maaş, tenvirat gibi ifası zaruri işlere sarf edilmektedir. Geri kalan 50.000 lira ile borcunu mu ödesin, şehrin temizliğine mi baksın, imarına mı çalışsın? Bir medeniyet ve irfan merkezi olasına çalıştığımız Erzurum'da bu belediye ile bu varidatla hiçbir iş yapılamayacağına kanaat getirdim. Yeni Erzurum yapılırken haritaları ve planları tanzim olunurken, belediyenin de bir mevcudiyet göstermesi gerekir. Erzurum Belediyesi'ne 50.000 lira bir yardım imkânı bulunursa memleketin bugünkü dilhiraş çehresini güler bir yüz gibi sahaya çıkaracağımı vaat ederim.” Tahsin Uzer, İsmet İnönü'nün ardından Başvekillik görevine gelen Celâl Bayar'dan da Erzurum şehrinin harap halinden çıkarılarak yeniden imar edilmesi için yardım edilmesini ve bu kapsamda 100.000 liralık bir kaynağın aktarılmasını talep etmiştir⁴⁶. Görüldüğü üzere müfettişliğin imar ve inşa faaliyetlerinde ortaya çıkan en önemli engeller arasında bütçe yetersizliği yer almaktaydı. Uzer, Hükümet yetkililerine birçok kez bu durumu beyan ederek sorunu aşmak için gayret sarf etmiştir.

Uzer, belediyenin mali açıdan sıkıntı içinde olduğu durumda bazı işleri kendisi üstlenmek istemiştir. Özellikle de imar konusunda bazı işleri birebir kendisi yürütmek istemiştir⁴⁷. Tahsin Uzer'in imar işlerine ne kadar çok önem verdiğini Belediye Reisi Şevket Arı bir konuşmasında şöyle aktarmıştır: *“Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, ağır bir ameliyat masasında olduğu halde halkını düşünüp böyle bir anda bile Avrupa şehirleri hakkında bazı numuneler gönderilmesi için direktifler vermiştir. Ayrıca Erzurum'a ithafen bir de mektup yazmıştır.”*⁴⁸

Tahsin Uzer'in Erzurum'da uygun konut bulunamaması nedeniyle geçici olarak Trabzon'da kalması, kendisinin şehir planının hazırlanması girişiminde bulunmasında da etkili olmuştur. Bu maksatla örnek bir şehir planı için *“Umumi Müfettişlik Grup İnşaatı”* projesini uygulamaya koymuştur. Grup inşaatı kapsamında; Umumi Müfettişlik, Kolordu Kumandanlığı, Jandarma Müfettişlik ve Kumandanlığı, Halkevi, Posta ve Telgrafhane, İnhisarlar Başmüdürlüğü, otel, lokanta, gazino, Müfettişi Umumi, Kolordu Kumandanı ve Müstahkem Mevki Kumandanı evleri, çift apartmanlı 21 adet memur ve subay evi ve ilkokuldan oluşan mahalle planının maketini Başvekil İsmet İnönü'ye sunmuştur. Hükümet yetkilileri projeyi inceledikten sonra uygun görüp inşaata başlanılmasını istemiştir. Projenin hazırlanmasında şehir plancısı Prof. Dr. Jacques Lambert'in katkıları olmuştur⁴⁹. Bu plan şehrin modern bir

⁴⁶ Küçükkuşurlu, **Erzurum Belediyesi Tarihi 2**, s.33, 34.

⁴⁷ Küçükkuşurlu, **Erzurum Belediyesi Tarihi 2**, s.34.

⁴⁸ **Doğu**, 2 Nisan 1938, Sayı: 102, s.4.

⁴⁹ Aydoğan, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.7, 8.

yapıya kavuşmasında ve örnek bir Cumhuriyet kentinin oluşturmasında temel unsurlardan birini teşkil edecektir.

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, grup inşaatı, demir yolu, transit yolu ve diğer inşa faaliyetleri sonucu Erzurum'un Ankara'nın ilk dönemleri gibi olduğunu söylemekteydi. Kendisi şehirde sürdürülen yoğun inşa faaliyetleri ile birlikte Hükümet'ten mali desteğin sağlanması adına Ankara ile sürekli iletişim halinde olmuştur. Buna ilişkin olarak 1937'de Başvekil İsmet İnönü'ye gönderdiği bir yazısında şunları belirtmekteydi: “*Devlet tekliflerini ödemekte medeni rüştünü ispat eden Erzurum şehrine hazinenin iki yıl için yüz bin lira yardımı fakir ve ancak civanmert halkı çok sevindirecektir ve bu adeta bir takdir nişanesi olacaktır. Erzurum belediyesi bu para ile çok işler görecektir ve ta haşre kadar yüksek adınızı andırarak olan Şark şimendiferi yataklı ve yemekli vagonları ile ve yüzlerce ziyaretçisiyle Erzurum'a girdiği tarihi gün bu harbi cidal şehri oldukça medeni bir çehre ile Atatürk'ü ve İsmet İnönü'yü karşılayacak, selamlayacaktır.*” Tahsin Uzer telgrafında Erzurum Belediyesinin mali açıdan sıkıntı içinde olduğunu belirterek bu hususta maddi yardım talebinde bulunmaktaydı. Uzer, inşa çalışmaları hususunda çeşitli zorluklara karşın inşa faaliyetlerinin aksamadan hızla devam ettirildiğini ilave etmiştir.⁵⁰

1.1.ERZURUM'DAKİ İMAR VE İNŞA FAALİYETLERİNİN DOĞU GAZETESİNE YANSIMALARI

Tekirdağ Valisi olan Haşim İşcan, İcra Vekilleri Heyeti'nin onayı ile 19 Ekim 1936'da Erzurum Valiliği'ne atandı. Erzurum şehrinin imarı için “*grup inşaatı*” adı altında imar faaliyetlerine başlanacaktır. Bu faaliyetler altında Üçüncü Umumi Müfettişlik, Ordu Müfettişliği, Erzurum Halkevi, Postane, TEKEL İdaresi, Orduevi, Lise, Kız Ortaokulu, Muharebe Alayı, Numune Hastanesi, Doğumevi, Çakmak Hastanesi, Yakutiye, Merkez, Aliravi Kışlaları, Müstahkem Mevki Komutanlığı, Hükümet Konağı ile ev ve apartmanları inşa edilecektir. Ayrıca Devlet Demiryolları İstasyonu'nun yapılacağı Gez Mahallesi'ndeki mezarlık ile Devlet Mahallesi ismi verilen Paşalar Caddesi ve Çakmak Hastanesi alanında binalar yapılacaktır. Çifte Minareli Medrese yanındaki meydana 12 Mart ve Postaneden İsmet Paşa Caddesi'ne kadar uzanan meydana ise Ordu Sokağı isimleri verildi⁵¹.

⁵⁰ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.35.

⁵¹ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.33, 34.

Tahsin Uzer 1937’de Başvekâlete Erzurum’da yapılacak olan imar planıyla ilgili telgraf yazmıştır. İsmet İnönü, Doğu illerine yapmış olduğu gezi sonrası Erzurum’da Üçüncü Umumi Müfettişliğin resmi işleri, özel çalışma ve oturma alanları için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Başvekâletin onayladığı projedeki inşaat faaliyetleri arasında Umumi Müfettişlik, Kolordu Komutanlığı, Umumi Müfettiş Lojmanı, Kolordu Kumandanı Lojmanı, Müstahkem Mevki Komutanı Lojmanı, Mıntıka Jandarma Müfettişliği, Posta-Telgraf, İlkokul, 22 Çift Memur ve Subay Lojmanı ile Otel ve Gazino bulunmaktaydı. Bu inşa çalışmaları iki bölüme ayrılmıştı. İlk bölümün üç yılda tamamlanması planlanmaktaydı. Bunun için 720.000 lira bütçe ayrılmıştı. Diğer taraftan Nafia Vekâleti tarafından yollar, meydanlar, bahçeler, subay ve memur lojmanları için de 150.000 lira ödenek ayırmıştı. Proje bedeli toplamda 2.000.000 lira civarında idi. Nafia Vekâleti ise yalnızca 620.000 lira verebileceğini belirtmişti. Bu koşullarda inşaat faaliyetlerinden vazgeçilecekti. Bu ödenekle yalnızca altı bina yapılabilirdi. Bu da “*Bir tepe üzerinde kurulu altı bina*” anlamına geliyordu. Fakat proje Tahsin Uzer’in dediği gibi İsmet İnönü’nün “*Yüksek emirleri*” üzerine yapılmıştı⁵².

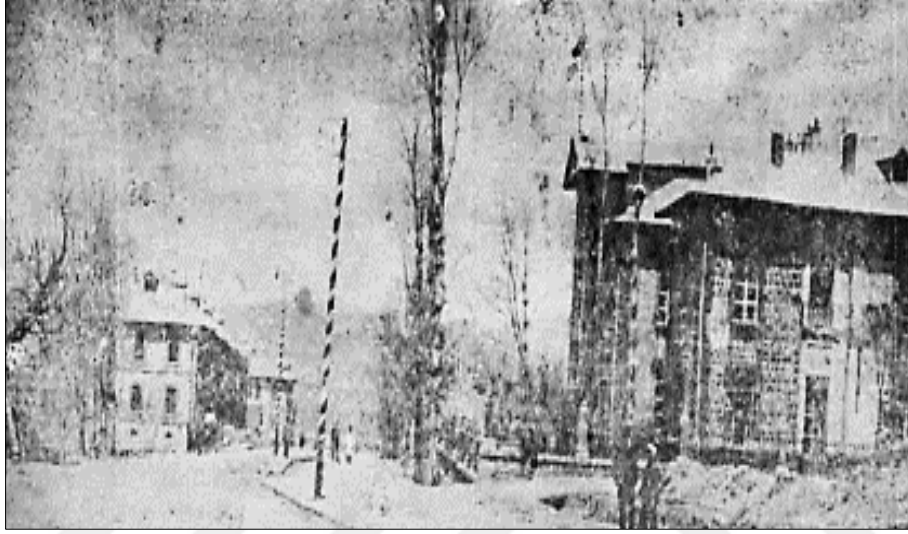
Vali Haşim İşcan başkanlığında toplanan Vilâyet Umumi Meclisi tarafından 14 Mart 1938’de kabul edilen bütçe toplamı 766.475 lira idi. Vilâyet tarafından teklif edilen bütçe projesi Üçüncü Umumi Müfettişliğin onayına sunulularak çeşitli kısımları Umumi Meclis’in ilgili kurulu tarafından incelendi. Vilâyet Umumi Meclisi tarafından 14 Mart’ta kabul edilen bütçenin toplamı fevkalade ve adi olarak iki kısımda birleştirildi. Fevkalade kısmın toplamı 350.011 lira, adi kısmı 416.464 lira idi. Fevkalade olarak belirlenen bu 350.011 liralık ödeneğin özel muhasebe tarafından doğrudan imar işlerine harcanması için planlanmıştır. 1938 yılı içerisinde özel muhasebe tarafından yapılması planlanan imar işleri arasında en önemlisi elektrik işiydi. Elektrik işi için bütçeden 50.000 lira bir ödenek ayrılmıştır. Bu ödeneye haziran ayında 20.000 lira daha ilave edilmiştir. Ayrıca İmar Birliği tarafından Belediye bütçesine ilave edilen ek ödenek ile birlikte elektrik işleri için toplamda 290.000 lira tahsis edilmiştir. Diğer taraftan 1938 yılı imar işleri içinde yeniden yapılacak olan köprüler ve yollar dışında 1937’de yapılmış olan 27 okulun tamir işleri de vardı. Ayrıca şehirde 10 sınıflı bir ilkokul inşa ettirilecekti. Aşkale ve Ilica’da birer dispanser yaptırılacaktı. Şehirde ayrıca bir süt damlası⁵³ ve

⁵² Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1920-1952)**, s.202, 203.

⁵³ I. Dünya savaşı yıllarında birçok çocuk yetim kalınca pek çok çocuk sağlıksız koşullarda ve beslenme yetersizliği nedeniyle öldü. Çocukları korumak adına 1917’de Himaye-i Etfal Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet daha sonra 1935’de çocuk esirgeme kurumu adını aldı. Böylece bu kurum tarafından ilk süt damlası kurumu kuruldu. İneklerden alınan sütler pastörize edilerek şişelere doldurulup yetim kalan çocuklara dağıtılmaktaydı. 1935’te ilk süt damlası CHP parti programında da yer aldı. Detaylı bilgi için bkz.: Didem Konya, “Türkiye’nin İlk Kadın Doktoru: Safiye Ali ve Çalışmaları”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi**, Kadın Çalışmaları Özel Sayısı, 2018, Cilt: 19, s. 39-42.

çocuk müşahede evi inşasına başlanılmıştı. Zühreviye hastanesi ise tamir edilecekti. Lalapaşa Cami arkasında ve Çifte Minareli Medrese çevresinde iki yeni bahçe açılacaktı. Bununla birlikte kent fidanlığına 17 dönüm arazi ilavesi edilerek genişletilecekti. Bunun için İstanbul ve Trabzon'dan ağaçlar getirilecekti⁵⁴. İmar faaliyetleri kapsamında 1937'de Hastaneler Caddesi, Paşalar Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi düzenlenerek bu yerlerde devlet daireleri için inşaa çalışmaları başlatıldı. Erzurum halkı bu çevreye “Yeni Şehir” ismini verdi.⁵⁵

Fotoğraf 2: Hastaneler Caddesi

Kaynak: Doğu, 14 Birinci Teşrin 1937, Sayı: 1, s.4.

Haşim İşcan, Vali ve CHP İl Başkanı sıfatıyla Belediyeye 1937'de çektiği telgrafında şu hususlar üzerinde durdu: “*Belediye Reisliğine; İl yönetim kurumumuzun 31 Mart 1937 günü toplantısındaki şehrin ihtiyaçları üzerindeki görüşmeler neticesinde aşağıdaki hususlar tespit edilmiştir. Toplantı halinde bulunan belediye meclisimizin bu dilekleri imkân nispetinde göz önünde tutarak bu yolda karar ittihaz etmesini saygılarımla rica ederim.*” Haşim İşcan'ın imar faaliyetleri kapsamında talepleri arasında şunlar yer almaktaydı: Şehrin her semtinde bulunan medreselerde birer gusülhanenin tesis edilmesi, şehirdeki kalabalık alışveriş meydanlarında birer baskül bulundurulması, hayvan pazarlarında alım-satım işlerinin bir düzen altına alınması, meyve komisyoncuları için bir talimatname hazırlanması, sportif faaliyetler için önemli malzemelerin temin edilmesi, çocuk sağlığını korumak için şehrin uygun noktalarında oyun bahçeleri yapılması ve şehirde belediye zabıtası sayısının artırılması⁵⁶. Bu çalışmalar planlı

⁵⁴ Doğu, 15 Mart 1938, Sayı: 86, s.2.

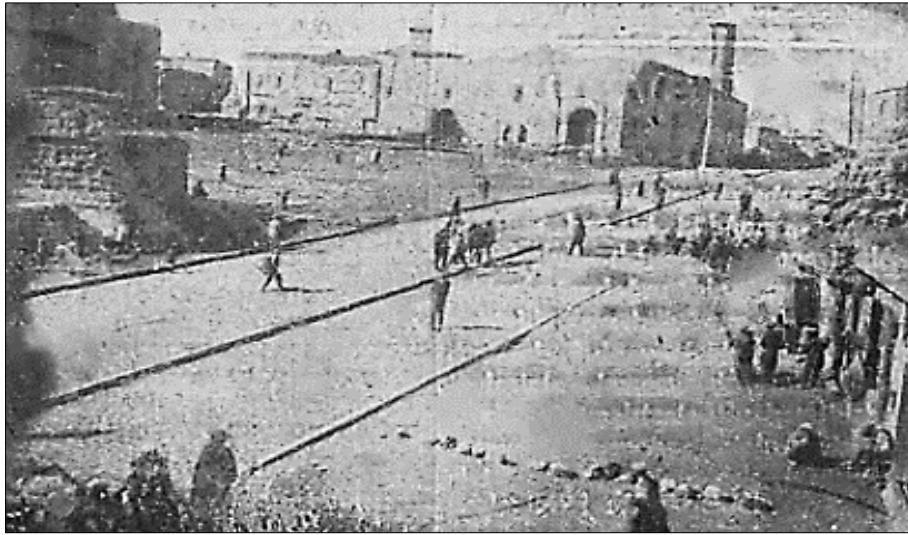
⁵⁵ İbrahim Hakkı Kubilay, **Elli Yılda Erzurum Belediyesi (1929-1979)**, Erzurum, 1979, s.13, 14.

⁵⁶ Küçükkuşurlu, **Erzurum Belediyesi Tarihi 2**, s.157, 158.

yerleşim alanlarının oluşturulması aşamasında şehir merkezinde sosyal donatı eksikliklerinin giderilmesine yönelik olarak ele alınan konular arasında yer almaktaydı.

Erzurum'da 1937 yılı içerisinde yapılan imar çalışmaları sonucu Paşalar Suyu'nun Belediye tarafından şehir merkezine ulaştırılarak istasyon çevresinde yeni yapılacak bir depoya aktarılması işi Bayındırlık Bakanlığı tarafından uygun görülmüştür⁵⁷. Vali konağı, Halkevi binası, otuz iki okul, Cumhuriyet Caddesi'nin batısında yer alan Havuzbaşı bölgesinde mermer bir havuz, doğumevi, zühreviye hastanesi, hipodrom, Türk Hava Kurum ve tohum ıslah istasyonu binaları, yedi jandarma karakolu, Ilıca kaplıca tesisleri, numune fidanlığı, numune evleri ve numune köyü inşası için çalışma başlatıldı. Hükümet konağı onarıldı. Ayrıca bir yeni hükümet konağının yapımına başlandı. Fakirler için cemiyetler ve yoksul evleri açıldı⁵⁸. Çifte Minareli Medrese ile Ulu Cami arasındaki yolun tesviyesi tamamlandı. Yeni açılan Numune Hastanesi Caddesi merkez alınmak suretiyle 100 m çapında bir alan açıldı ve buraya Cumhuriyet Meydanı adı verildi. Asfaltlanan ve genişletilen caddesinin iki tarafına kaldırımlar yapıldı ve orta kısmına parke döşendi. Numune Hastanesi Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi'nin olduğu yerde eski Erzurum'un çehresini tamamen değiştirecek yeni bir imar planı uygulanmaya konuldu.⁵⁹

Fotoğraf 3: Çifte Minareli Medrese önünde parke çalışması

Kaynak : Doğu, 27 Temmuz 1938, Sayı: 201, s.4.

⁵⁷ Kubilay, *Elli Yılda Erzurum Belediyesi (1929-1979)*, s.49, 50.

⁵⁸ Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi 2*, s.158, 159.

⁵⁹ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.33.

Şevket Arı 5 Kasım 1937’de yapılan seçimler sonucu Belediye Başkanlığı görevini Vali Haşim İşcan’dan devraldı. Arı döneminde imar ve bayındırlık alanında birçok çalışmada bulunulacaktır. Arı 1937’de imar çalışmaları hakkında şu hususlara değinmiştir: “Çifte Minarenin önündeki toprak seviyesi ile Cumhuriyet Caddesinin şimdiki seviyesi arasındaki farka dikkat ediyor musunuz? Birkaç hafta evvel Cumhuriyet Caddesi ile Çifte Minarenin önündeki meydanın seviyesi birbirinin aynı idi ve Çifte Minarenin önündeki bu meydan, binalar ile doluydu. Bütün o barakalar istimlak edildi ve kaldırıldı. Sonra Cumhuriyet Caddesi açıldı.”⁶⁰ Bu dönemde Erzurum’da hemen hemen her gün yeni sokak ve cadde açılmaktaydı. Ayrıca grup inşaatı ile şehrin batı kesimi imar ve bayındırlık çalışmalarıyla geliştirildi⁶¹.

Doğu gazetesinin 1 Ocak 1938 tarihli “Bir anket açtık: Erzurumlular belediyeden ne istiyorlar?” adlı yazı dizisinde toplumun her kesiminden dilek ve şikayetler yer almıştır. Bunlar arasında şehir esnafı genel olarak şu konular üzerinde görüş beyan etmiştir. Hacılar Hanı’ndan aktar Şevket Bey, Belediyenin çok iyi çalıştığını, bunda yeni seçilen Belediye Başkanının memur olmasının önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte kendisini rahatsız eden sorunları da dile getirmiştir. Kendileri şehrin kirli olduğunu, dereler üzerindeki ev atıklarının çevreye dağıldığını, çamaşırların derelerde yıkandığını ve bunun önüne geçmek için buraların kapatılması gerektiğini söylemiştir. Hamamların adeta bir han gibi olduğunu ve buralarda büyük baş hayvanların barındırıldığını, kahvehanelerde çok sayıda insanın bir arada oturduğunu ve bunun sağlığa zarar teşkil edeceğini, şehirdeki hayvan pazarlarının gıda satış yerleri ile yan yana bulunduğu, Tebrizkapı semtindeki pazar yerlerinin bir bataklıktan farkının olmadığını, yaz aylarında Gürcükapısı’ndan Tebrizkapısı’na giden yoldan geçmenin mümkün olmadığını, buradaki hayvanların başka yere taşınması gerektiğini dile getirmiştir. Dilenci görünümlü kimselerin halkı sömürdüğünü, faizle para verdiklerini, bunun önüne geçmek için kimsesizler yurdunun faaliyetlerini sürdürmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu meseleler dışında asıl sorun olarak su, elektrik, kanalizasyon, çocuk bahçesi ve şehir tiyatrosu gibi konuların aciliyetle ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Tuhafiyeci Sait San Bey ise Belediyenin iyi çalıştığını ancak Gavurboğan’dan Taşmağazaları arkasına kadar uzanan derenin kapatılmasını, çocukların vakit geçirebilecekleri oyun alanlarının arttırılmasını ve İş Kanunu hükümlerinin esnafı rahatlatarak ölçüde yeniden düzenlenmesini talep etmiştir⁶². Talepler genel olarak şehir

⁶⁰ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi’nde Erzurum’da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.34, 35.

⁶¹ *Doğu*, 17 Haziran 1938, Sayı: 167, s.4.

⁶² *Doğu*, 1 İkinci Kanun 1938, Sayı: 26, s.1, 11.

merkezinde halk sağlığını tehdit eden ortamların üzerinde yoğunlaşmakta olup buna yönelik önlemlerin alınması istenmiştir.

Eski Belediye Başkanı Zakir Bey kendisinin göreve başladığı yıllarda Erzurum Belediyesinin 130.000 lira borcu olduğuna dikkat çekerek, Belediyenin maddi gücünün zayıf olması nedeniyle temizlik işçileri ve arabalarının az olduğunu, bunun da şehir sokaklarında kirlilik meydana getirdiğini, ayrıca yıkık dökük ve harabe içindeki evlerin de buna neden olduğunu ifade etmiştir. Yapılacak çalışmalar ile bu evlerin hepsinin bir an evvel yıkılıp yeniden inşa edilmesi gerektiğini, bu iş için ise Belediyenin büyük bir bütçeye sahip olması gerektiğini söylemiştir. Zakir Bey eleştirilerine devam ederek Taş Mağazaları'nın arkasından geçen derenin kapatılmasının doğru olmadığını çünkü yağmur yağdığı zaman burada taşkın yaşanacağını ayrıca ev atıklarının buraya dökülmemesi gerektiğini dile getirmiştir. Diğer meselelerden biri olan hamamlar hakkında ise bu yerlerin kirli olduğunu ve temizlenmesinin mümkün olmadığını, hamamların kiracılar tarafından işletilmesi nedeniyle kontrolün sağlanamadığını ve acilen hamamcılara teslim edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Diğer taraftan Belediye Başkanı Şevket Arı döneminin ise ülkenin iktisadi koşullar itibariyle iyi bir sürece denk geldiğini vurgulayarak Belediyenin iyi çalıştığını bundan memnun kaldıklarını ve şehrin harabe halinden aylar süren çalışmalar sonucu kurtarıldığını söylemiştir⁶³.

Erzurum halkından Fatma Mengencioğlu Belediyenin çok çalıştığını ve belediye başkanının da işleri yakından takip ettiğini belirterek belediyeden çok memnun olduğunu ifade etmiştir. Tüm bunlara karşın şehirde var olan eksikliklerle ilgili birtakım taleplerde de bulunmuştur. Bunlar arasında kirliliğin çözümü noktasında derelerin temizlenmesi, su sıkıntısının giderilmesi, gıda ve temizlik ürün fiyatlarının indirilmesi, kahvehanelerin sağlık açısından kontrol altına alınması, tartı işinin çözüme kavuşturulması, fırınların iyi kalitede ekmek çıkarması gerektiği, kimsesiz kadınların korunması için düşkünler evinin devreye alınması, çocuk bahçesi talebi ve şehrin ağaçlandırılması vardı⁶⁴. İsmet Paşa İlkokulu öğrencilerinden Zakir Erdem ise çocukların kirli sokaklarda oynamaları nedeniyle mikrop kapacaklarını belirterek çocuk bahçesi talebinde bulunmuştur⁶⁵.

Belediye Başkanı Şevket Arı, Doğu gazetesinin başlatmış olduğu anket çalışmasını dikkatle takip ettiklerini ve gelen taleplere bakıldığında Erzurum halkının Belediyeye karşı mütevazılık gösterdiklerini ve istediklerinde haklı olduklarını söylemiştir. Halkın şikâyet ve

⁶³ Doğu, 5 İkinci Kanun 1938, Sayı: 29, s.5.

⁶⁴ Doğu, 6 İkinci Kanun 1938, Sayı: 30. s.5.

⁶⁵ Doğu, 2 İkinci Kanun 1938, Sayı: 27, s.1.

önerileri noktasında öncelikle şehrin temizliği, çocuk bahçesi ve elektrik işleri üzerinde durulduğunu ve bu konular hakkında 1939 yılı çalışma programı ile Üçüncü Umumi Müfettişliğe bir rapor sunulduğunu ve bu konuların ivedilikle gündeme alınacağını belirtmiştir. Diğer taraftan belediyenin ilk olarak temizlik işlerine eğildiğini, ancak zor olan bu işte belediye ile birlikte halkın ve tüm kamu teşkilatının da destek vermeleri gerektiğinden bahsetmiştir⁶⁶.

Belediye Başkanı Şevket Arı şehirdeki hamam, lokanta, fırın, kahvehane ve dükkânların kısa sürede daha iyi bir duruma getirilmesi için çalışma başlatılacağını da bildirdi. Erzurum halkının belediyeden istekleri hususunda çok mütevazı davrandıklarını belirten Şevket Arı, su, kanalizasyon, elektrik, çocuk bahçesi ve temizlik işleri dışında sinema, tiyatro, şehir planı, piknik alanı, mesire yerleri, gazinolar, modern fırınlar, yazlık ve kışlık spor sahaları, çeşitli kulüpler, hamamlar, büyükler için bahçeler ve parklar, şehir müzesi ve kütüphanesi, ağaçlı ve düzgün yollar, çeşmeler, mezarlıklar, yoksullar evi, çocuk evleri ve pazar yerleri inşası ile tadilat faaliyetleri sonucu şehrin daha modern ve kalkınmış bir hale geleceğini belirtmiştir⁶⁷.

Erzurum'da 1938'de büyük çaplı ve yoğun bir imar faaliyeti yürütüldü. Bunun için il genel bütçesinden ve İmar Birliği'nden 900.000 lira ödenek ayrılmıştır. 1938 yılı imar ve bayındırlık faaliyetlerinin bir kısmı ise şunlardan oluşmaktaydı: Taşhan ile Zeynel ve Pervizoğlu camileri yanındaki dükkânların yıkılması sonrası buradaki esnafın Kavaflar Çarşısı yolunda inşa edilecek yeni dükkânlara taşınması planlanmıştır. İstasyon Caddesi'nde yirmi beş bina ve dükkân, Tahtacılar-Mahalle başı mevkiinde on bina, Mahallebaşı-Kars Kapı tarafında on iki dükkân, bir kahvehane, bir fırın bir otel, Tebriz Kapı Caddesi'nde on bir dükkân, Gez Mahallesiinde dört bina istimlak edilmiştir. Bitpazarında on bir dükkân, Cumhuriyet Oteli önünde bir gazino, Çifte Minareli Medrese karşısında bir kahvehane inşa edilmiştir. Kars Kapı'da bir hayvan pazarı ile arabacılar meydanı açıldı. Tahtacılar-Mahallebaşı, İhramcılar Çarşısı, Mumcu, Bitpazarı ve Cumhuriyet Caddesi'ne arnavut kaldırımları döşenmiştir. Lalapaşa Cami önüne bir bahçe ile Karadeniz'i sembolize eden bir havuzun yapımına başlanmıştır. Gülahmet, Üç Kümbetler ve Erzincan Kapı'da çocuk bahçeleri açılmıştır. İstasyon Caddesi'ndeki dört dükkân kamulaştırılmıştır. Hükümet konağı tadilata alınmıştır. Cumhuriyet Caddesi'nde TEKEL binası faaliyete geçmiştir⁶⁸.

Erzurum'daki imarı çalışmaları büyük bir hızla devam etmekteydi. Şehirde her geçen gün yeni eserler meydana getirilmekteydi. Hükümet desteğinin önemli olduğu bu süreçte

⁶⁶ Doğu, 8 İkinci Kanun 1938, Sayı: 32, s.1, 5.

⁶⁷ Doğu, 9 İkinci Kanun 1938, Sayı: 33, s.1, 11.

⁶⁸ Polatoğlu, Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980), s.36.

özellikle Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in ve Erzurum Valisi Haşim İşcan'ın katkıları büyük oldu. Kendileri bu aşamada halkında desteğini istedi ve şu beyanda bulundu: *“Mimari ve tarihi kıymeti itibarıyla Erzurum'un en güzel mevkiinde ve en iyi eserlerde bulunan İbrahim Paşa abidesinin etrafını harabiyetten kurtaracak, burasını güzel bir bahçe haline koyarak, bu tarihi ve kıymetli eseri meydana çıkaracak vatandaş Erzurum'un imar tarihinde mühim bir mevki tutacaktır ve ismi o bahçeye verilecektir. Memlekete, memleketin kıymetli abidelerine memleketin imarına, hizmet etmek ve bu arada vatandaşların ve büyüklerinin takdir ve teşekkürlerini kazanmak isteyenlere ne güzel bir fırsat. Haydi, Erzurumlular vazife başına!”*⁶⁹ Bu beyan ile şehrin imar ve inşasında kamu halk iş birliğinin önemi ortaya konulmak istenmiştir.

Çifte Minareli Medrese'nin harabe durumdan kurtarılarak tadil edilmesi için Özel İdare tarafından 1938 yılı içinde birtakım teşebbüslerde bulunuldu. Bu tarihi eserin tamir edildikten sonra müze olarak kullanılması planlandı. Yapılacak tetkikler neticesinde binada tamire ihtiyaç olmadan istifade edilebilecek iki oda bulundu. Bu odalar temizlenerek bir müze haline getirilecekti. Elde mevcut olan bir takım tarihi eserler, kitaplar, arşivler ve para koleksiyonları burada sergilenecekti. Ayrıca burada bir Etnografya Müzesi de inşa edilecekti. Böylece Erzurum'da bir taraftan imar faaliyetleri sürdürülürken, diğer taraftan da milli müesseselerinin kurulması ve korunması çalışmaları da yürütülmekteydi⁷⁰. Erzurum, Kars, Artvin, Gümüşhane ve Bayburt'ta yapılmakta olan halkevlerinin birkaç ay içerisinde bitirilmesi planlanmaktaydı. Milletvekili ve Mühendis Mithat Aydın tarafından yapılan ve onaylanan projeler dâhilinde 1938 senesinde ilk etapta 150.000 lira kaynak tahsis edilerek büyük bir Halkevi inşasına başlanacaktı. Diğer taratan kaza ve nahiyelerdeki parti binalarının yapımı sürmekteydi⁷¹.

Erzurum Belediyesi Şevket Arı'nın başkanlığında 1 Nisan 1938'de toplanmıştır. Belediye Başkanı inşası planlanan geniş yolların, bahçelerin ve binaların hem rahatlık ve güzellik hem de iktisadi bakımdan değerli neticeler vereceğini belirtmiştir. İmar işleri için halktan yeni vergiler alınmayacağından, bazı binaların yıkılarak yeni binaların yapılacağından ve özellikle de elektriğin ekonomiye olan faydasından söz ederek Erzurum halkının ödediği petrol parasının elektrik tesisatının kurulmasının ardından şehirde kalacağından bahsetmiştir⁷².

Belediye Başkanı Şevket Arı elektrik meselesi olmak üzere yürütülen imar faaliyetleri hakkında Doğu gazetesine verdiği röportajında şunlara değinmiştir: *“Bizi şehir bakımından*

⁶⁹ Doğu, 5 Temmuz 1938, Sayı: 182, s.1.

⁷⁰ Doğu, 28 Nisan 1938, Sayı: 124, s.1.

⁷¹ Doğu, 17 Haziran 1938, Sayı: 167, s.4.

⁷² Doğu, 2 Nisan 1938, Sayı: 102, s.4.

doğrudan doğruya alakadar eden meselelerden bir tanesi şehrin elektrik işiydi. Biliyorsunuz ki boğazda bunun için bazı tesisat yaptırmak üzere bir şirkete proje yaptırmıştık. Bu proje Nafia Vekâletince tasdik edilmiştir. Bu projeye göre boğazdaki sudan istifade edilmek üzere oraya üç yüzer beygir kuvvetinde iki türbin inşa edilecektir. Bundan elde edilecek elektrikle bütün şehir aydınlanacak ve ufak atölyelereler de kuvvet olarak elektrik verilecektir. Bu tesisatın bedeli keşfi 400 bin lira kadardır. İkinci mesele şehir planı işidir. Şehir planının yapılması için bazı esaslar hazırlamıştık. Bu esaslar arasında muhafaza edilecek binalar, tehcir edilecek kısımlar, büyük caddelerin yerleri gibi noktalar vardı. Bütün bu esaslar Nafia Vekâleti tarafından tetkik ve tasdik edilmiştir. Artık şehrin müstakbel imar planının esasları hazır demektir.”⁷³

Erzurum Belediyesi'nin 1937 yılı bütçesinin büyük bir kısmının imar işlerine ayrıldığı görülmektedir. Belediyenin 1937 yılı bütçesi 159.000 lirayken, Belediye Encümeni 1938 yılı bütçesini 235.800 lira olarak tespit etmiştir. 1938 yılı bütçesine bakıldığında; idare ve hesap işlerine 43.000 lira, sağlık işlerine 12.000 lira, temizlik işlerine 25.000 lira ve imar işlerine 123.000 lira ödenek konulmuştur. Görülüyor ki bütçenin masraf kısmının büyük bir bölümü 1937 yılı bütçesinde olduğu gibi imar işlerine tahsis edilmiştir. İmar işleri için konulmuş olan 123.000 liranın 50.000 lirası istimlake, 5.000 lirası lavabo inşaatına, 3.000 lirası park ve bahçe işlerine, 8.000 lirası su yollarına, 7.500 lirası yolların düzeltilmesine, 25.000 lirası elektrik, kaldırım ve köprü tamirine ayrılmıştır⁷⁴.

Zühreviye Hastanesi'nin çatı kısmının yapımının tamamlandığı, Numune Hastanesi'nin mutfak inşaatına kaynak aktarıldığı ve Gazi ile Çağlayan ilkokullarının tamirinin sona erdiği duyurulmuştur. İmar planında şehre korunmasına karar verilen tarihi eserlerin Nafia Vekâleti tarafından onaylandığı haberi aktarılmıştır. Korunması gereken tarihi eserler olarak Çifte Minareli Medrese, Ulu Cami, Yakutiye Medresesi, Üç Kümbetler, Lalapaşa, Muratpaşa, İbrahimpaşa, Narmanlı, Boyahane, Gürcükapı, Gümrük, Hacı Derviş Ağa, Pervizoğlu, Cennetzâde, Caferiye, Kurşunlu camileri, Karanlık, Gümüşlü ve Emirşeyh kümbetleri, Taşhan ve Saat Kulesi tespit edilmiştir⁷⁵.

Taşhan, Pervizoğlu ve Zeynel Cami civarındaki dükkânlar 1938'de yıkılmıştır. Esnafın iş yeri sorunu yaşamaması için Kavaflar Çarşısı civarlarında on beş dükkân ile birkaç numune evinin yaptırılacağı açıklanmıştır⁷⁶. Erzurum'un önemli tarihi eserlerinden Çifte Minareli Medrese'nin yapısal durumu hakkında 16 Temmuz 1938'de incelemelerde bulunulmuştur.

⁷³ **Doğu**, 14 Haziran 1938, Sayı: 164, s.1.

⁷⁴ **Doğu**, 1 Nisan 1938, Sayı: 101, s.1.

⁷⁵ **Doğu**, 4 Haziran 1938, Sayı: 156, s.1.

⁷⁶ Kubilay, **Elli Yılda Erzurum Belediyesi (1929-1979)**, Erzurum, 1979, s.53.

Tarihçi Abdürrahim Şerif Beygu, Maarif Vekili Saffet Arıkan'a eser hakkında bilgi vermiştir. Saffet Bey, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden Sedat Eldem'in Erzurum'a gelerek medresede incelemelerde bulunması için girişimlerde bulunmuştur. Şehirdeki birçok tarihi abidenin tamir edilmesi için maddi kaynağa ihtiyaç duyulması nedeniyle yapının ilk etapta harabe halinden kurtarılması planlanmıştır⁷⁷.

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Lalapaşa Cami etrafının bir bahçe haline dönüştürülmesi çalışmaları kapsamında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden ödenek talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Genel Müdürlük mali destek için çalışma başlatmıştır⁷⁸. Lalapaşa Cami önünde 27 Temmuz 1938 tarihi itibarıyla Karadeniz Havuzu ve çocuk bahçesi inşası ise devam etmekteydi. Doğu gazetesine açıklamalarda bulunan Belediye Başkanı Şevket Arı'nın şehir merkezinde 1938'de tamamlanan ve devam eden imar faaliyetleri hakkında verdiği bilgilere göre Hükümet binasından Erzincan Kapı'ya kadar uzanan 22 m genişliğindeki caddenin kaldırımları söküldü. Tesviye işleri tamamlandı ve parke döşendi. Cumhuriyet Otel'i'nin etrafındaki metruk binalar yıkıldı ve otel bahçesi 1.500 m kadar genişletildi. Gürcü Kapısı'ndan Ordu Caddesi'ne yeni bir yol açıldı ve kaldırım döşendi. Mahallebaşı'nda yeni bir hayvan pazarı kurmak için 400 m'lik bir duvar inşa edildi. Çifte Minareli Medrese önündeki bahçenin çevre düzenlemesi ve tesviye yapıldı. Erzincan Kapı'da çocuk bahçesinin etrafı düzenlendi. Postaneden, Boyahane hamamına kadar uzanan Ordu Sokağı bakıma alındı ve tesviyesi yapıldı. Devam eden çalışmalar ile Gölbaşı Çarşısı genişletilecek, Üç Kümbetlerin etrafındaki mezarlık kaldırılarak etrafı duvar ile örülecek ve bir çocuk bahçesine dönüştürülecektir. Kültürpark'ın inşası ise tamamlanmak üzereydi. Elektrik ve içme suyu tesisatı için de çalışmalar sürdürüldü. Şehir genelindeki caddelerin ağaçlandırılmasına devam edildi. Parklara ve caddelere banklar konuldu⁷⁹.

Erzincan Kapı'da yer alan Erzurum Sineması'nın temeli 15 Temmuz 1938'de atıldı. Törene Maarif Vekili Saffet Arıkan, Vali Haşim İşcan, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Kolordu Komutanı Korgeneral Muzaffer Ergüder, Müstahkem Mevki Kumandanı Tümgeneral Zihni Toydemir ve diğer devlet erkânı ile kalabalık bir halk topluluğu katıldı. Saffet Arıkan temel atma töreni münasebetiyle şunları söylemiştir: *“Sinemanın beynelmilel medeniyeti yapmakta ki rolü çok büyüktür. Bütün dünyaca kültüre yaptığı hizmet malumdur. Bu müessesenin Erzurum halkının kültürünü arttırmasını ve halkı eğlendirmesini dilerim.”*⁸⁰

⁷⁷ Doğu, 16 Temmuz 1938, Sayı: 192, s.5.

⁷⁸ Doğu, 7 Mayıs 1938, Sayı: 132, s.1.

⁷⁹ Doğu, 27 Temmuz 1938, Sayı: 201, s.4.

⁸⁰ Doğu, 16 Temmuz 1938, Sayı: 192, s.5.

Sinema binasının temel atma merasimi bittikten sonra Vali Haşim İşcan ve Maarif Vekili Saffet Arıkan 16 Temmuz 1938’de CHP binasının yanında yapılmakta olan ilkokulun temel atma merasimine geçti. Vali Haşim İşcan: “Erzurum’da yapılmakta olan imar işlerinin bir başlangıç olduğunu” söylemiştir. Maarif Vekili Saffet Arıkan ise şu beyanda bulunmuştur: “Valimizin candan ifadelerinden sonra söz söylemek güçtür. Atatürk memleketin kuruluş planını Erzurum’da tatbika başladı. Atatürk kurtardığı vatanın yükselmesini ve muhafazasını gençliğe tevdi etti. Bu gençliğin müspet ilimle yetiştirilmesine işaret etti. Bu müessese halkın fedakâriyle vücuda gelmektedir. Bu münasebetle sayın halka ve bu müessesenin yapılmasında amil olan valiye ve mesai arkadaşlarına minnet ve teşekkürler.”⁸¹

Erzurum Belediyesi halkın dünyadaki gelişmelerden haberdar edilerek bilgilendirilmesine ve sosyal ve kültürel etkinliklerin yapılmasına katkıda bulunulmuştur. Bunlar arasında akşam belirli saatlerde plak konserlerinin verilmesi de bulunmaktaydı. Halkın eğlence ve müzik ihtiyacını karşılamak⁸² gibi nedenlerden dolayı şehre dört hoparlör getirildi. Bunlar bir Alman uzman ve bir Türk fizik hocası tarafından Belediye, Uncular Meydanı, Tebrizkapı ve Gölbaşı’na yerleştirildi⁸³.

Erzurum Belediyesi tarafından şehrin en kalabalık ve işlek yerlerine dört büyük saat kurulacak ve bu saatler elektrikle işleyecektir. Ayarlı merkez saati diğer saatleri elektrik ile çalıştıracak ve saatler belediyede bir süre ölçer ile işleyecektir⁸⁴. Belediye ayrıca saati haber vermek üzere halk arasında “canavar düdüğü” adı verilen bir siren getirecektir. Bu alet yüksek bir yerde herkesin duyabileceği şekilde konuşlandırılacak ve sesi duyan vatandaşlar saatlerini ona göre ayarlayacaklardı. Belediyenin diğer bir uyarı sistemi uygulaması ise halka önemli derecedeki haberleri duyurmak amacıyla şehrin belli başlı noktalarına hoparlörler yerleştirmesiyle hayata geçecektir.

Doğu gazetesinin “Erzurum, emsalsiz abideleri ve modern binaları ile Doğunun en güzel şehri oluyor. Cumhuriyet Caddesinin uzandığı yeni mahalledeki grup inşaatı daha şimdiden Erzurum’un fizyonomisini değiştirmiştir.” başlıklı yazısında Müfettişlik Grubu İnşaatı için Hükümetin 1938’de 1.075.000 lira ödenek ayırdığı açıklanmıştır⁸⁵. İnşa çalışmalarındaki son durum hakkında verilen bilgilere göre ise Maarif Vekâleti, Vilayet, Belediye, Halk Fırkası, Erzurum İmar Birliği ve Evkaf İdaresi’nin destekleriyle Erzurum modern bir kente

⁸¹ Doğu, 16 Temmuz 1938, Sayı: 192, s.5.

⁸² Doğu, 17 Haziran 1938, Sayı: 167, s.4.

⁸³ Doğu, 7 Eylül 1938, Sayı: 237, s.4.

⁸⁴ Doğu, 18 Haziran 1938, Sayı: 168, s.2.

⁸⁵ Doğu, 29 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 281, s.7.

dönüştürmüştür. Yeni Mahalle için Müfettişlik fen heyetinin şehrin durumunu göz önüne alarak hazırladığı bir yıllık çalışma ile elde edilen vaziyet planı Nafia Vekâleti'nin tasdiki sonrası uygulamaya konulacaktır. Yapılmakta olan binalar Müfettişlik Dairesi, Kolordu Dairesi, Postane Dairesi, Umumi Müfettişlik evi, Kolordu Komutanlığı evi, Müstahkem Mevki Komutanlığı evi, otel, gazino ve çift apartmanlı üç memur evi idi.⁸⁶

1.2. ERZURUM BELEDİYE MECLİSİ TOPLANTILARI VE ALINAN KARARLAR

Erzurum'un 1938'de vilayet bütçesi Daimî Encümen tarafından tespit edilmiştir. 1938 yılı bütçesi 1937 yılı bütçesine nazaran 102.000 lira fazla idi. Bütçenin 200.000 lirasının imar işlerine sarf edilmesi planlanmaktaydı. İmar faaliyetlerine ayrılan ödenek ile 1937 yılına nazaran iki kat ölçeğinde imar işleri yapılabilecekti. Birçok okul, bina, köprü, yol, park ve çocuk bahçeleri inşa edilecekti. Ayrıca Erzurum'da çocuklara temiz süt temin etmek için merkez vilayeti ayrı bir ödenek ayırmıştır. “Süt Damlası Kurumu” ile bir de müşavere evi kurulması amaçlanmıştır⁸⁷.

Erzurum Vilayeti Umumi Meclisi Vali Haşim İşcan 2 Şubat 1938'de Erzurum halkını genel meclis görüşmelerini takip etmek üzere belediyeye davet etti⁸⁸. Erzurum Vilayeti Umumi Meclisi halkın katılımıyla toplandı. Meclis toplantılarını Doğu gazetesi de yakından takip etmekteydi.

Mecliste yer alan temsilciler isteklerini yetkililere beyan etmiştir. Buna göre kamu görevlileri halkın isteklerini yerine getirmek için bizzat sahaya inecekti. Vali Haşim İşcan, halk temsilcileri dışında bizzat çalışmaları takip edecekti⁸⁹. Meclis'te söz alan Hadi Erverdi, Valinin çalışmalarından büyük bir memnuniyetle bahsetti. Buna karşın Hüseyin Köycü, Nigar Altuğ ve Mesude Cimilli aynı fikirde olduklarını beyan etti. Ardından seçimlere geçildi. Seçim sonucunda Ahmet Güner Başkan Vekilliğine, Hüseyin Köycü ve Recep Beyler ise Yazıcı Kâtipliğine oy birliği ile seçildi. Mecliste alınan kararlar ile bir sonraki yıllar için planlamalar yapıldı⁹⁰.

⁸⁶ Doğu, 29 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 281, s.7.

⁸⁷ Doğu, 23 İkinci Kanun 1938, Sayı: 45, s.2.

⁸⁸ Doğu, 2 Şubat 1938, Sayı: 53, s.1.

⁸⁹ Doğu, 2 Şubat 1938, Sayı: 53, s.1.

⁹⁰ Doğu, 3 Şubat 1938, Sayı: 54, s.5.

Erzurum Vilayeti Umumi Meclisi'nin 2 Şubat 1938 tarihli toplantısında Vali Haşim İşcan verdiği konferansta 1937 bütçesini 617.305 lira olarak tespit ettiklerini açıkladı. Özel muhasebenin 1938'de 100.000 lirası olduğunu ve borcunun bulunmadığını söyledi. 1938 bütçesinin 100.000 liradan fazlasının tanzim edildiğini belirtti. 1937'ye göre vilayet nüfusunun 6.360 kişi arttığını dile getirerek, nüfus yoğunluğunun kilometre başına 14 olduğunu ifade etti. Vilayetin; 9 kazasının, 27 nahiyesinin ve 1.202 köyünün olduğu açıkladı ve son olarak ise 1937 yılı içinde Aşkale ve Karayazı ilçelerinin kurulduğunu dile getirdi⁹¹. Erzurum Valisi Haşim İşcan'ın bu açıklamalarından sonra Belediye Başkanı Şevket Arı ilk olarak gündem maddelerinden birincisi olan gelir tarifesi konusunu gündeme aldı. Gelir tarifesinin bir komisyon tarafından araştırılması teklifi oy birliği ile kabul edildi. Belediyenin gelir tarifesini inceleyerek çalışmalarını meclise bildirmek amacıyla beş kişilik bir komisyon seçildi. Gündemin ikinci maddesinde elektrik tarifesinin artırılması müzakereye konuldu. Belediye tarafından teklif edilen tarife de oy birliği ile kabul edildi. Buna göre elektriğin kilovattı 30 kuruşa çıkartılacaktı. Ayrıca resmî kurumlara %30 bir fiyat indirimi yapılması kabul edildi. Gündemin üçüncü maddesiyle ise Belediye tarafından 1938 mali yılında bir yoksullar yurdunun açılması kararlaştırıldı. Bu yurdun faaliyet gelirlerini tespit edecek yönetmelik kabul edildi⁹². Belediye toplantısında kadro konusu da ele alındı. Doğu gazetesinin 9 Şubat 1938 tarihli nüshasında Erzurum Belediyesi'nin kadrosunun genişletildiği haberine yer verildi. Buna göre 1 muhasebe kâtabi, 7 zabıta memur muavini, 1 zabıta memuru, 10 vergi memuru, 2 tahsildar, 5 itfaiye eri ve 8 itfaiye banducusu alındı. 4 eski memur zabıta memur muavinliğinden zabıta memurluğuna terfi ettirildi⁹³.

Belediye Başkanı Şevket Arı'nın başkanlığında gerçekleştirilen 1 Nisan 1938 tarihli Belediye Meclisi görüşmelerinde Şevket Arı mali vaziyet ve yapılacak işler hakkında detaylı bir bilgilendirmede bulundu. 1938 yılı bütçesi ile memur ve diğer çalışanların geleceğini emniyet altına almak için bir yardım sandığı tüzüğü hazırladığını belirtti⁹⁴. Bununla birlikte “*Memur ve Müstahdemlerine Yardım ve Tekâüt Sandığı*” adı altında bir yardım teşkilatının kurulmasını amaçladıklarını açıkladı. Böylece belediye memurları çalışmayacak bir duruma geldiğinde veya herhangi bir kazaya maruz kaldığında kendilerine maaş bağlanması ya da parasal yardım yapılması sağlanacaktı. Ancak sandığın kurulabilmesi için bir ödeneğe veya gelire ihtiyaç vardı. Bunu sağlayacak gelir kalemleri arasında belediye bütçesinin maaş ve ücret

⁹¹ Doğu, 3 Şubat 1938, Sayı: 54, s.5.

⁹² Doğu, 2 Şubat 1938, Sayı: 53, s.2.

⁹³ Doğu, 9 Şubat 1938, Sayı: 59, s.2.

⁹⁴ Doğu, 2 Nisan 1938, Sayı: 102, s.1.

toplamının %6 nispetinden her yıl belediye bütçesine konacak meblağ, belediye bütçesinden maaş ve ücret almakta olan memur ve müstahdemlerin maaş ve ücretlerinden kesilecek %6'lık miktar, borçlardan ve ödemelerden alınacak faizler ve işletmeden elde edilecek gelirler bulunmaktaydı⁹⁵.

Memur ve Müstahdemlerine Yardım ve Tekaüt Sandığının idari teşkilatlanmasında Sandık İdare Heyeti ve Belediye Daimî Encümeni yer almaktaydı. Sandığın idaresine ait bütün işler Belediye Daimî Encümeni kararı ile uygulandı. Sandığın muhasebe işlerini belediye muhasebesi ve her türlü kayıtlarını yazı işleri üstlendi. Alınacak tüm kararların düzenlenmesi belediye memurlarının katılımı ile gerçekleştirilecek kongre kararları ile yapılmaktaydı. Emekli sandığına Belediye kadrosuna dâhil bulunan tüm memurların ve müstahdemlerin üyeliği zorunluydu⁹⁶. Memur ve Müstahdemlerine Yardım ve Tekaüt Sandığının görevleri arasında şunlar yer almaktaydı:

- Belediye çalışanlarından 25 yıl görev süresini tamamlayanlara maaşının yarısı kadar emekli maaşı verilir. 25 yıl üzeri görev yapanlar için ise her yıl maaşının %2'si kadar zamlı emekli maaşı bağlanır.
- Emekli maaşı memurun şahsına özeldir. Ölüm durumunda ailesine maaş bağlanmaz. Ancak çocuklarına 18 yaşına gelinceye kadar yetim aylığı verilir. Eğer ölen memurun 18 yaş altında birden fazla çocuğu varsa bu maaş çocuklar arasında sürekli olarak taksim edilmek suretiyle her birine ayrı ayrı tahsis edilir.
- Belediyedeki hizmetleri 10 yıldan az olan memurların ölümünden sonra ailelerine her hizmet yılı için maaşının %50'si kadar nakdi yardım yapılır. Hizmet süresi 10 yıldan fazla olan memurların ölümünde ise ailelerine beş maaş miktarında yardım yapılır ve 18 yaşından küçük olan çocuklarına yetim maaşı bağlanır. Çocuklar arasında taksim edilecek maaşın miktarı memurun almakta olduğu maaşın %1 hizmet süresine ek suretle hesaplanır.
- Emekli veya Belediyede memur veya müstahdem iken ölenlerin henüz eğitim çağında bulunmayan çocukları yetim maaşlarından yararlanırlar.
- Görev yaparken malul olup da maluliyetleri buldukları hizmetten ayrılmalarına neden teşkil etmeyecek durumda olanların dereceleri sağlık heyeti raporu ile belirlendikten sonra birinci dereceye iki maaş ve ikinci dereceye dört maaş miktarında ikramiye verilir.

⁹⁵ Doğu, 1 Nisan 1938, Sayı: 101, s.4.

⁹⁶ Doğu, 5 Nisan 1938, Sayı: 104, s.2.

- Görevde olup çalışamayacak derecede malul olanlar 25 yılı doldurmamış olsalar dahi emeklilik süresini tamamlamış sayılır.
- Çalışanların herhangi bir hayati durumda yardım talebinde bulunması sonrası konunun aciliyet derecesi sandık idare heyeti tarafından tespit edilir. Eğer kabul edilirse yardımın azamisi memurun almakta olduğu maaşın beş katıdır. Tahsis edilen borçtan faiz alınmamaktadır. Borç ödemesi yirmi dört eşit taksitle maaşından kesilir.
- 25 seneyi doldurmadan herhangi bir suretle belediyeden ayrılanlara 10 yıla kadar her yıl mukabiline maaşının %40'ı, 10 yıl üzerinde ise her yıl için maaşının %50'si verilir⁹⁷.

Memur ve Müstahdemlerine Yardım ve Tekaüt Sandığı İdare Heyeti, Daimi Encümen olacaktır. Sandığın emekli ve yakınlarına sağladığı olanaklar arasında; belediye memur ve müstahdemlerinden emekli olanlara maaş vermek, ölen memurların ailesine yardım etmek, vazife dolasıyla malul düşenlere üçüncü derece üzerinden ikramiye veyahut emekli aylığı vermek ve herhangi bir felakete maruz kalanlara yardımda bulunmak vardı. Sandığın sağladığı bu haklar ile belediyede görev yapan memurların ve ailesinin geleceği teminat altına alındı⁹⁸.

Sandık gelirlerinin idaresi ise şu şekilde düzenlendi:

- Sandık geliri T.C. Ziraat Bankası ve Türkiye İş Bankası ile hissesinin büyük bir kısmı kamuya ait olan bankalardan en uygun koşulları sağlayanlara yatırılır.
- Bankalardan para alımı belediyede olduğu gibi başkan ve muhasebecinin ortak imzasını taşıyan bir çek ile sağlanır.
- Sandık sermayesinin yarısı kadarı devlete ve belediyeye borç verilebilir. Ayrıca sandık sermayesinin %20'si belediye memurları kooperatifi gibi yerlere tahsis edilebilir.
- Sandığın temettü miktarı her yıl zamlanır.
- Sandığın kaldırılması durumunda sermaye sahiplerine nakdi bedeller ödenir⁹⁹.

Belediye Başkanı Şevket Arı 1 Nisan 1938 tarihli Meclis toplantısında Erzurum Valisi Haşim İşcan'a imar konusundaki hizmetlerinden dolayı teşekkürlerini sundu. Ardından Daimî Encümen tarafından hazırlanan yeni bütçeyi meclis gündemine aldı. Yedi kişilik bir bütçe

⁹⁷ Doğu, 5 Nisan 1938, Sayı: 104, s.2.

⁹⁸ Doğu, 1 Nisan 1938, Sayı: 101, s.4.

⁹⁹ Doğu, 5 Nisan 1938, Sayı: 104, s.2.

encümeni seçildi ve 1938 yılı meclis bütçesi bu encüme havale edildi. Hesap işleri için görüşmelere geçildi. Belediye Başkanı hayvan pazarında alışverişi düzene koymak ve köylüyü “cambaz” diye ifade edilen bazı kişilerden kurtarmak için satışların açık arttırma usulü ile aracısız yapılmasını talep etti. Teklif oy birliği ile kabul edildi. Aynı zamanda satılan hayvanlardan “ihtisap” denilen vergiye ek olarak “tellaliye” vergisi üzerine yapılan tartışmalar sonunda tellaliye vergisinin alınmamasına karar verildi¹⁰⁰.

Belediye Başkanı Şevket Arı 1 Nisan 1938’de yapmış olduğu toplantıda belediye bütçesini sunarken meclis üyelerine hitaben şunları söylemiştir: “1938 bütçesini yüksek tasdikinize arz ediyorum. Bu münasebetle birkaç söz söylememe müsaadelerinizi rica edeceğim. Arkadaşlar 1937 bütçesi 130.000 lira kadardı. Bilahare yüksek tasvibinizle munzam bir bütçe daha yaptık, bu suretle 1937 bütçesi 160.000 liraya baliğ olundu. Buna mukabil 1937 mali yılının on ayı zarfındaki tahsilatımız 130.000 lira kadardır. Buna aynı nispet dâhilin de iki aylık tahsilat da eklenirse toplam tahsilatımızın 160.000 lira olacağı anlaşılır ki bu rakam tahminlerimizin isabetli olduğunu gösterir. Aziz arkadaşlarım biliyorsunuz ki memleketimiz birçok zalim istilalara uğramış harp olmuş ve halkımız bu istilalarda her cihette derin zararlar gömülür. Bu harap sahanın tamiri Erzurum’un medeni bir halk kitlesine yakışacak bir şehir haline getirilmesi vazifesi bizim omuzlarımızdadır. Ve biz bu mevkileri kabul etmekle halka bu vazifeyi yapacağız şeklinde bir söz vermiş bulunuyoruz. Bir seneye yaklaşan beraber çalışmalarımız kıymetli yardımlarınızla bu işi yapabileceğimiz hakkındaki imanımı çok kuvvetlendirmiştir. Bence kuvvetli bir iman muvaffakiyet için en büyük bir zamandır. Ulu Şefin güzel yurdumuzu kurtarmak için işe başladığı günlerdeki hali hepimiz biliyoruz. Bu günleri takip eden pek kısa bir zamanda bir taraftan düşmanların denize döküldüğünü diğer bir semtte kılıçtan geçtiği başka bir yanda ise hudutlardan da dışarı atılarak Türk zaferinin bir bahar güneşi gibi memleketimize hayat ve neşe seçtiğini gene hepimiz biliyoruz.

On parasız değil her şeysiz başarılan bu işte Ulu Şefin muvaffakiyetin sırrı ne idi? Bu sırrı O’nun dehasını cilalayan imanının kuvvetinde aranmalıdır. Eğer Şef, Türk’ün cevherini kendine has derin görüşleriyle tahlil edemeseydi, o parlak cevhere derin bir imanla inanmasaydı, Türk tarihinin son şehirleri çok acı yazılarla kapanmış olacaktı. Aziz arkadaşlarım, bizlerde Atatürk’ün inandığı milletin temiz bir kolundayız. Bilhassa ve bilhassa O’nun zafer projelerini tamamlamak ve o projelerin tahkikine başlamak için en münasip gördüğü bu memleketin halkıdanız. Bu memleketi O’nun istediği şekle getirmek fırsatı bu zevkli iş bize emanet etmiş bulunuyor. Bu kadar yüksek hatıraların tarihlerin sahibi olan bu

¹⁰⁰ Doğu, 2 Nisan 1938, Sayı: 102, s.1.

memleketin bu halde kalmasına daha fazla tahammül edecekmişiz? Arkadaşlar, yokluklar içinde varlıklar yaratmak isteyenler, Atatürk'ü örnek alırlarsa O'nun yolunu şaşırmadan takip edebilirlerse, varacakları menziller mutlaka zafer ve muvaffakiyet menzili olur. Görülüyor ki üzerimizdeki vazife, normal şehrin temizlenmesi aydınlatılması gibi alelade bir belediye hizmeti değil, harap ve büyük bir şehrin yeniden kurulmasıdır. Büyük işler elbette ki büyük emekler ister. Fakat başarılı işler, büyüklükleri nispetinde zevkli olur. Bugün masrafları asgari bir hesaplama yüzde beş olarak kabul edersek, sırf bu yüzden yani bunlara yeniden hiçbir inşaat ilave etmemek şartı ile senelik ihtiyacımız 325.000 lira olacaktır.”¹⁰¹

Belediye Başkanı konuşmasının ardından belediyeye ait elektrik direklerinden çürümüş olanlarının değiştirileceğinden ve bu iş yapılırken ise halkı karanlıkta bırakmamak için mahallelerin elektrik direklerinin sırayla elden geçirileceğini açıkladı. Ayrıca elektrikten herhangi bir kazanç elde edilmediğinden dolayı elektriğin kilovatının 20 kuruştan 30 kuruşa çıkartılması gerektiğini dile getirdi¹⁰². Şevket Arı şehrin kalkınması için yirmi yıllık bir zamana ihtiyaç olduğunu ifade ederek özellikle imar ve bayındırlık konusunda bu süre dikkate alınarak bir program hazırladıklarını belirtti. Bunun için her yıl imar ve bayındırlık işlerine 325.000 lira kaynak ayırmak gerektiğine dikkat çekti. Bunun dışında her yıl bütçenin 32.600 lira fazla vermesi ile yirmi yılın sonunda imar tahsisatının 650.000 liraya denk geleceğini söyledi ve böylece Erzurum'un imar işinin 20 yıldan daha kısa bir sürede tamamlanacağını açıkladı¹⁰³.

Belediye Reisi Şevket Arı'nın başkanlığında 9 Nisan 1938 tarihinde toplanan Erzurum Belediye Meclisi'nde gerçekleştirilen bütçe görüşmelerinin masraf kısmı Belediye Daimi Kurulu şu şekilde tespit etti: Belediye Başkanı maaşı 4.800, yazı işleri 3.480, hesap ve tahsilat işleri 8.220, tahsildar ve vergi memurları 7.500, sıhhat işleri 3.576, belediye zabıtası masrafı 11.124, dispanserde yatma, iâşe ve sair masraflar 2.319, emlak tamiri 1.000, elektrik inşa ve tesis masrafı 25.000, kaldırım tamir masrafı 7.500, su yolları 8.000, park ve bahçe işleri 3.000, fen işleri 6.750, mezarlık inşa masrafı 1.000, istimlak masrafı 50.000, imar birliğine iştirak hissesi 15.000, temizlik işleri 17.000, elektrik memur ve müstahdemleri maaş ve ücretleri 1.080, elektrik işletme masrafı 5.000, itfaiye memurları 5.220, arasöz masrafı ve itfaiye alet ve edevatı 1.250, vergi 1.500, sigorta 500, çeşitli masraflar 25.068 diğer kalemlerdeki bedeller olmak üzere toplam 239.000 lira idi¹⁰⁴.

¹⁰¹ Doğu, 2 Nisan 1938, Sayı: 102, s.2.

¹⁰² Kubilay, **Elli Yılda Erzurum Belediyesi (1929-1979)**, s.51.

¹⁰³ Doğu, 2 Nisan 1938, Sayı: 102, s.4.

¹⁰⁴ Doğu, 10 Nisan 1938, Sayı: 109, s.1.

1.3. SU VE ELEKTRİK İŞLERİ

Erzurum için önemli bir başka hususta su meselesiydi. Bu konuda şehir merkezine su getirilmesi işini bizzat Nafia Vekâleti üstlenecektir. 17 Haziran 1938'de yapılan Erzurum Belediyesi toplantısında alınan karara göre çalışmalara derhal başlanarak şehir içindeki boruların yaptırılması kararı alındı. Öncelikle ihtiyaca göre çeşme sayıları belirlendi. Bazı çeşmeler tamirine başlandı. Lalapaşa Parkı karşısında yapılmakta olan çeşme bu faaliyetin ilk adımını oluşturdu¹⁰⁵.

Nafia Vekâleti, belediyeye yeni bir mukavele projesi gönderdi. Proje, Paşalar Suyu'nun şehir merkezine getirilmesi ve günde 500 m³'ünün demiryolu ihtiyacı için bedelsiz olarak istasyona verilmesi hakkında idi. Bu projeye göre Erzurum çevresinde dört kaynaktan çıkan Paşalar Suyu yapılacak olan fenni kabotaj düzeneği ile toplanacaktı. Buradan itibaren döşenen ana boru hattı ile su şehir yakınına kadar getirilecek ve ana boru üzerinde bir su deposu yapılacaktı. Ayrıca şehre ve istasyona su verecek şube boruları ayrılacaktı. Ana boru, belediyenin şehre getireceği Kapıkaya suyunu da içerisine alacaktı. Su toplama tertibatı ile istasyondan şube hattının ayrıldığı yere kadarki ana boru ile su deposu Nafia Vekâleti tarafından yapılarak belediyeye teslim edecekti. Tesisatın tamamlanıp belediyeye devir ve teslimine müteakip istasyona düzenli olarak her yirmi dört saatte 500 m³ su verecekti. İstasyona tahsis edilen bu su için ileride demiryolu idaresinden herhangi bir bedel istenmeyecekti. Belediye, şube borusunun onarımına, yenilenmesine ve çalışmalarına müdahale etmeyecek aynı zamanda borulardan herhangi bir yararlanma talebinde bulunmayacaktı. Belediye istasyona ayrılan suyu hükümet adına verecekti¹⁰⁶. Şehir dâhilindeki tesisat ve çeşmeler de belediye tarafından yaptırılacaktı. Mevcut çeşmelerin birçoğu ise tamir edilecekti¹⁰⁷.

Erzurum'un en önemli ihtiyaçlarından biri de elektrik idi. Şehre elektrik getirme işi uzun zamandan beri gündemdeydi. Elektrik ihtiyacı belediye tarafından motorla karşılanmaktaydı. Böylece şehrin caddelerine ve birkaç kuruma elektrik verilmekteydi¹⁰⁸. 1936 yılında giderleri belediye tarafından karşılanmak üzere Cumhuriyet Sineması'nda bir elektrik tesisatı kuruldu¹⁰⁹. 1937'de Erzurum'unda içinde yer aldığı on altı şehir için Nafia Vekâleti bir proje hazırladı. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer 1937 yılındaki açıklamasında on altı şehrin hidroelektrik ve mekanik elektrik projelerini Mühendis Kerem Bey'in incelemeleri ile Siemens şirketine

¹⁰⁵ Doğu, 18 Haziran 1938, Sayı: 168, s.2.

¹⁰⁶ Doğu, 29 Mayıs 1938, Sayı: 151, s.1.

¹⁰⁷ Doğu, 19 Haziran 1938, Sayı: 169, s.1.

¹⁰⁸ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.85.

¹⁰⁹ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.66.

yaptırıldığını ve Nafia Vekâleti Elektrifikasyon Dairesi tarafından gerekli incelemelerde bulunularak monte çalışmalarına başlanacağını söyledi¹¹⁰. Ayrıca kurulması planlanan iplik fabrikası için elektrik sağlayacak olan Tortum Şelalesi'nin enerji kuvvetinden şehrin ihtiyaçları için de yararlanılması uygun görüldü. Bunun için şehrin aydınlatılması için inşa edilecek elektrik tesisatından belli bir süreliğine vazgeçildi. Diğer taraftan Tortum Şelalesi'ndeki inşaatın bitirilerek elektriğin Erzurum'a ulaştırılmasına kadar büyük bir dizel motorun temin edilmesi planlandı¹¹¹.

Doğu gazetesinin 17 Haziran 1938 tarihli "*Erzurum'un sudan evvel elektriğe ihtiyacı vardır.*" başlıklı haberinde Erzurum halkının üzerinde durduğu çok önemli konuların başında olan elektrik meselesi gündeme getirilmekteydi. Haberde, ülkede mevcut kömür ve su kaynaklarının değerlendirilerek petrol alımı için harcanan paranın yurt içinde kalmasının gerektiği üzerinde duruldu. Bunun için Tortum Şelalesi'nin elektrik üretim potansiyelinin değerlendirilmesi için bir heyetin Erzurum'a geldiğinden bu konuda başarılı olunması durumunda ülkenin sanayileşmeye uygun olan bölgesine ucuz ve bol elektrik verilmiş olunacağından ve yeterli derecede elektrik temin edilmesi durumunda Erzurum dışında Kars ve Ağrı'nın da bu üretimden faydalanacağından söz edilmiştir¹¹². Ayrıca Tortum Şelalesi'nin enerji gücünden yararlanılması dışında Erzurum'da kurulacak iplik fabrikasından sağlanacak elektrik gücünden de faydalanacağından, tüm bunların devreye alınmasından önce Erzurum'daki elektrik şebekesinin kısa bir sürede inşa edileceğinden, bunun için de büyük bir dizel motorunun getirildiğinden ve Tortum Şelalesi'ndeki inşaatın bitirilmesine kadar şehrin elektrik ihtiyacının bu motor ile sağlanacağından bahsedilmiştir¹¹³.

Tortum Şelalesi'nde 1938'de Fen Heyeti tarafından incelemelerde bulunuldu. Heyet ilk olarak Kırk Değirmen, Akdağ, İğdasor, Güngörmez ve Nebi derelerinin sularını tetkik etti. Su kaynaklarından yeterli enerjinin sağlanamayacağı sonucuna ulaşıldı. Ardından Tortum Gölü'ne gidildi. Gölün su hacmi ölçülerek 33 m³/s olduğu tespit edildi. Azort nahiye merkezi civarından göle gelen suda yapılan ölçme sonucu 32 m³/s'lik bir veri elde edildi. Bölgede yapılan incelemeler neticesinde su dörtte bir oranla azalabilmekte ve bu surette de minimum 25 m³/s değeri ortaya çıkmaktaydı¹¹⁴. Göl seviyesi ile santral kurulması uygun görülen alanın yakınındaki dere seviyesi arasında 215 m'lik bir yükseklik olduğu saptandı. Bu sayede yaklaşık

¹¹⁰ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.67.

¹¹¹ **Doğu**, 19 Haziran 1938, Sayı: 169, s.1.

¹¹² **Doğu**, 17 Haziran 1938, Sayı:167, s.1.

¹¹³ **Doğu**, 18 Haziran 1938, Sayı: 168, s.2.

¹¹⁴ **Doğu**, 26 Temmuz 1938, Sayı: 200, s.3.

olarak 40.000 kW enerji elde edilecekti. Ancak bu miktarı daimî surette sağlamak mevcut koşullar itibariyle imkân dâhilinde olmadığından dolayı bu rakama yaklaşmak için gerekli şartların sağlanması gerekmektedir. Fen Heyeti tarafından hazırlanan rapora göre Tortum Şelalesi'nde kurulacak hidroelektrik santrali ile Erzurum şehir merkezinin, iplik ve şeker fabrikalarının, Murgul ve Kuvarshan madeninin enerji ihtiyacının karşılanması planlandı. Bu ihtiyaçların tamamının Tortum Şelalesi'nden karşılanmasının yanı sıra Erzurum iplik ve şeker fabrikalarının şehre 5 km mesafedeki Ağzıaçık kömüründen yararlanılmak suretiyle elektrikle ısınma ve şeker elde etmek için de gerekli buhar elde edilebilecekti. Heyet tarafından Tortum Şelalesi etrafında jeolojik etütler de yapıldı. Bunun sonucunda tünel ile aktarılacak suyun bir kanal yoluyla hareketinin sağlanması mümkün olursa bent ve elektrik santralinin inşaa masrafının azalacağı ve elektrik enerjisi maliyetinin de düşeceği ortaya konuldu¹¹⁵.

İplik ve şeker fabrikaları ile madenlerin enerji ihtiyacını karşılamak için yapılan santral ve hava hatlarının inşaa masrafı 300.000 lira olarak hesaplanmaktaydı. Tesisatın yıllık amorti ve işletme masrafı 430.000 lira idi. Bu masrafa göre elektriğin satış fiyatı Erzurum'da kilovat başına 5, iplik fabrikasında 0.45, şeker fabrikasında 0.50 Murgul madeninde 0.75 ve Kuvarshan madeninde 3 kuruş olacaktı. Fen heyetinin tespitine göre elektrik işinin verimli bir surette başarılması için Erzurum'da bir şeker fabrikasının da kurulmasına ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi. Şeker fabrikası inşaa edilmediği takdirde Tortum'dan alınacak elektriğin maliyetinin yükseleceğine temas edildi. Fen Heyetinin incelemeleri sonucu hazırlanan rapor Üçüncü Umumi Müfettişliğe sunuldu¹¹⁶.

Sonuç olarak şehrin temel ihtiyacı ve çözülmesi gereken sorunları arasında yer alan su ve elektrik işlerinde Nafia Vekâleti'nin desteği ile projeler hazırlanmıştır. Bununla birlikte çeşmelerin aktif hale getirilmesi, yakın bölgelerden kaynak sularının şehir merkezine taşınması, su taşıma, depolama ve dağıtım tesislerinin inşaa, elektrik temini için dizel motorun temini ve Tortum Hidroelektrik Santralinin kurulması gibi çalışmalar gündeme alınmıştır.

1.4. ULAŞTIRMA İŞLERİ

Erzurum'da kara ve hava ile birlikte özellikle demiryolu ulaşımı üzerine yürütülen çalışmalar 1930'lu yıllarda ağırlık kazanmıştır. Bunlardan kara yolu çalışmaları kapsamında Erzurum Belediye Meclisi'nin 15 Mayıs 1932 tarihli toplantısında transit yolun İstanbul Kapı'dan başlayarak Gürcü Kapı ve Tahtacılar semtinden geçerek Kars Kapı'ya ulaştırılması

¹¹⁵ Doğu, 26 Temmuz 1938, Sayı: 200, s.3.

¹¹⁶ Doğu, 26 Temmuz 1938, Sayı: 200, s.3.

konusu gündeme getirilmiştir. Diğer taraftan transit yolun Cumhuriyet Caddesi istikametinden Ulu Cami ve Tebriz Kapı'ya, buradan da Çaykara Deresi'ne bağlanması planlanmıştır.¹¹⁷

Demir yolu ulaşımında Sivas-Erzurum hattının inşası şehre iktisadi ve sosyo-kültürel açıdan büyük bir katkı sağlayacaktır. Demiryolu hattının inşa çalışmaları 20 Mayıs 1933'te kabul edilen Sivas-Erzurum hattı ile Malatya'dan başlayarak Divriği civarında bu hatla birleşecek iltisak hattının yapımına 2200 Sayılı Kanun doğrultusunda 8 yıl müddet ve 80.000.000 lira ödenek ile başlanacaktır. Finansal sıkıntılardan dolayı Maliye Vekâleti inşa için 25 yıl süreli %7 faizli 30.000.000 lira kredi sağlanacaktır¹¹⁸.

Doğuya doğru hızla ilerleyen demiryolu inşa faaliyetlerinin önemli bir kısmı tamamen sarp arazi üzerinde uygulandı ve bütçe ödeneği noktasında da büyük bir özveri gösterildi. Öyle ki Erzincan-Aşkale bölgesinin keşif bedeli 8.500.000 lirayı ve Divriği-Erzincan bölgesinin inşaat bedeli 16.500.000 lirayı buldu. Erzurum-Sivas hattı üzerindeki tünel ve köprü sayıları ve uzunluklarına bakıldığında Sivas-Erzurum demiryolunda inşa edilecek tünellerin uzunluğu 22.938 m idi. Dar boğazlarda açılacak tünellerin adedi 117 idi. Onuncu kısımda açılacak 16 tünelin uzunluğu 4.000 metreyi bulmaktaydı. On dördüncü kısımda açılacak tünel sayısı 15 olup uzunluğu 2.700 m idi. Sivas-Erzurum hat güzergâhı boyunca yapılan küçük açıklıkta birçok köprü ve menfez dışında 18 büyük demir ve muhtelif açıklıkta 4 betonarme ve vadiler üzerinde ise 6 büyük köprü inşa edilecekti. Demir köprü ve aksamı geldikçe peyderpey yerlerine konulacaktı.¹¹⁹

Sivas-Erzurum demiryolu hattı inşa bölgelerinin mesafeleri ile tahmin edilen keşif bedelleri aşağıdaki tablodaki gibidir:¹²⁰

Kısım	Uzunluk (km)	Tutar (TL)
Sivas-Çetinkaya	113	4.050.000
Çetinkaya-Divriği	64	6.400.000
Divriği-Erzincan	161	16.200.000
Erzincan-Aşkale	158	8.500.000
Aşkale-Erzurum	52	2.300.000

¹¹⁷ Kubilay, **1930 Yılından Günümüze Erzurum Beldesi ve Belediyesi**, s.9.

¹¹⁸ Polatoğlu, **Cumhuriyet Döneminde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)**, s.74-76.

¹¹⁹ **Doğu**, 1 Mayıs 1938, Sayı: 127, s.1.

¹²⁰ **Doğu**, 1 Mayıs 1938, Sayı: 127, s.2.

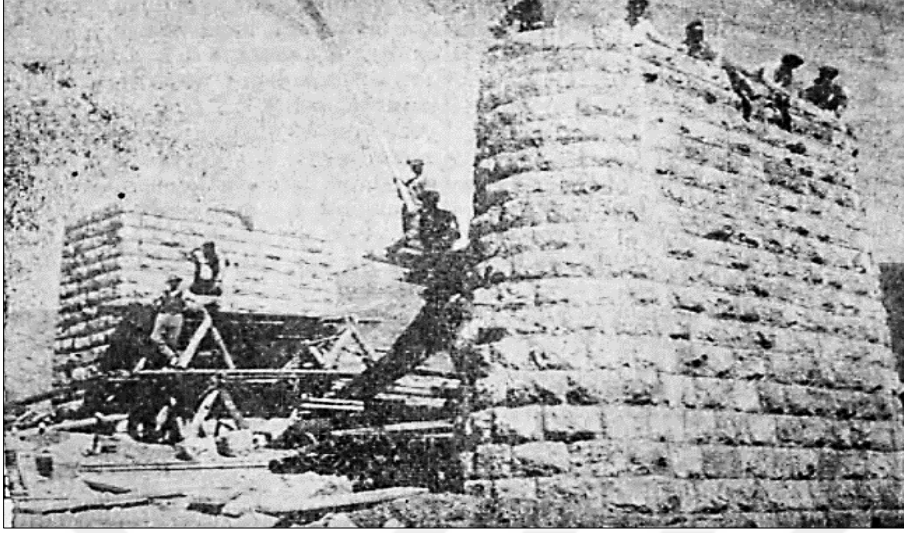
Sivas-Erzurum hattının 335 km uzunluğundaki Sivas-Erzurum bölgesinin 157 km ve Divriği-Erzincan kısmının ise yakın bir zamanda faaliyete geçmesi için bütün hat boyunca yoğun bir inşaat süreci yürütülmüştür. Trenin Cumhuriyet'in 15. Yıl Dönümünde Erzincan garına geleceği ve ardından Cumhuriyet'in 16. Yıl Dönümünde ise Erzurum garına ulaşması için planlama yapılmıştır. Temmuz ayına gelindiğinde ray döşeme çalışmaları 249'uncu kilometreye ulaşmıştır. Bu hat içerisinde Sivas-Erzurum demiryolunun çok arızalı, dağlık ve sarp geçitlerinden biri olan Atma Boğazı çok önemli bir yer teşkil etmekteydi. Arazinin bozukluğu, sarplığı ve boğazların çok dönemeçli olması nedeniyle birtakım problemler yaşanmıştır. Bu nedenle günde 800 m ray döşenmekteydi. Haziran 1938'de yaşanan heyelan nedeniyle hattın 200+249'uncu kilometresinde büyük bir kaya kütesinin Fırat Nehri ve kısmen de yol üzerine düşmesi nedeniyle hat üzerindeki platform 5 Temmuz 1938'de kapanmıştır. 4 kompresör ve 300 işçinin yoğun çalışmalarıyla bu engel ortadan kaldırılarak hat döşeme işlerine tekrar başlanmıştır.¹²¹

Divriği ile Erzincan arasında ve Erzincan garı dışındaki dokuz istasyonun adları ve uzunlukları ise şöyleydi: Dazlar 192+000, Çaltı 204+590, Bağıştaş 221+960, Güllü bağ 252+340, Eriç 269+720, Kemah 287+430, Alkuş 363+347 ve Tahirpaşa 322+20. İstasyon inşaa faaliyetinden başka 548 km uzunluğundaki Sivas-Erzurum demiryolu hattı üzerinde 131 tünel vardı. Bu tünellerin uzunluğu toplamda 26.900 metreyi bulmaktaydı. Cumhuriyet nafiasının sadece bu tüneller için bütçeden harcayacağı miktar ise 10.800.000 lira idi.¹²²

¹²¹ Doğu, 21 Ağustos 1938, Sayı: 223, s.1.

¹²² Doğu, 21 Ağustos 1938, Sayı: 223, s.1.

Fotoğraf 4: Erzurum-Sivas demiryolu hattı üzerinde inşa edilen köprülerden biri

Kaynak: Doğu, 1 Mayıs 1938, Sayı: 127, s.1.

Demiryolu hattı inşa faaliyetlerine bölgenin Kemah-Erzincan ve Sapan istasyonları arasındaki kısmı Sivas-Erzurum güzergâhının en zorlu boğazlarından geçtiği için inşaat çalışmaları kayda değer önemdedi. Örneğin 270-479 km arasında yürütülen inşa çalışmalarından toprak işleri miktarı 360.000 m³, servis yollarının tesviyesi 425.000 m³, temel hafriyatı 82.000 m³, menfezlerdeki kâgir inşaatı 86.000 m³, tünel hafriyatı 361.800 m³ ve tünellerdeki kâgir işleri 105.600 m³ olarak hesaplanmıştır. 1938 yılı itibariyle 270+479'uncu kilometre arasında 3+800 ve 4+800 m açıklığa kadar genişleyen 971 köprüden yarısına yakını tamamlanmıştır.¹²³ Fevzipaşa-Diyarbakır hattı doğuya doğru ilerlerken Malatya'dan Fırat bölgesine denk gelen kesimde bir betonarme köprü yapılmış, böylece demiryolu ilk defa Fırat Nehrini aşmıştır.¹²⁴

Kış mevsimi çalışmalarda bazı aksaklıklara neden olmaktadır. Bu aksaklıklar nedeniyle Aşkale-Erzurum arasındaki çalışmalar zaman zaman durmaktaydı. Ancak Sivas-Aşkale arasındaki çalışmalarda herhangi bir iş aksaklığı olmadı ve çalışmalar hızlı bir şekilde devam etti. Kemah'taki en büyük tünelin inşası tamamlandıktan sonra yirmi üçüncü kısımdaki 1.070 m'lik büyük tünelin tamamen açılması için büyük bir çaba sarf edilmekteydi. Fırat'ın suları üzerinde kurulan köprülerin inşa çalışmaları ise hızla ilerlemekteydi. Bu hatlarda çalışan işçi sayısı iki binden fazlaydı.¹²⁵ Tüm çalışmalar ile birlikte Erzurum İstasyonunun temel atma töreni Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Vali Haşim İşcan, Orgeneral Kazım Orbay ve

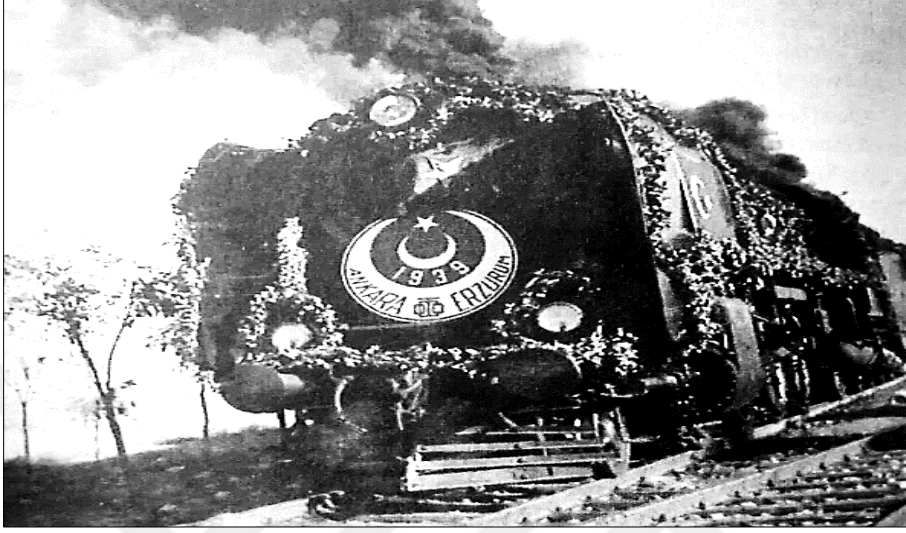
¹²³ Doğu, 21 Ağustos 1938, Sayı: 223, s.1.

¹²⁴ Doğu, 20 Mart 1938, Sayı: 91, s.2.

¹²⁵ Doğu, 29 Mart 1938, Sayı: 98, s.5.

Korgeneral Ergüder'in de katılımıyla 20 Temmuz 1937'de gerçekleştirildi. İnşası tamamlanan Sivas-Erzurum hattı sonucu ilk tren 1938'de Erzincan'a ve 6 Eylül 1939'da ise Erzurum'a ulaşmıştır.¹²⁶

Fotoğraf 5: Trenin Erzurum'a gelişine dair bir görsel

Kaynak: Ersoy Zengin, Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946), s.84

Bölgenin ve Erzurum'un kalkınmasında önemli yer teşkil eden diğer bir konu ise liman ve transit yol idi. Tahsin Uzer'in bu konu ve yaşanan sorunlar hakkında 17 Nisan 1939'da Başbakan Refik Saydam'a ilettiği telgrafında: Demiryollarının Erzincan ve Erzurum'a ulaşmasıyla birlikte zaten zor durumda olan yörenin ekonomik açıdan daha da fakirleşeceği, dünyada ekonomik krizlerin ve savaşların sonucunda sosyal ve ekonomik hayatın bölge insanını dâhili ve harici birçok ülkede çalışmaya ittiği, bu durumun yöre halkının onurunu rencide ettiği, Trabzon Limanı'nın yıllardan beri yapılmamasının deniz ticaretine büyük darbeler vurduğu, liman transit yolunun uzun zamandan beri yapılamamasının ve siyasi birtakım durumlar yüzünden taşımacılığın Basra, Beyrut, Batum aracılığıyla yapılmasının yine bölge ticaretine çok büyük zararlar verdiği, bölgeye soğuk hava, et, konserve, suni gübre fabrikalarının yapılmasının kaçınılmaz olduğu, İzmir'de olduğu gibi Trabzon'da "Karadeniz" adıyla bir fuarın açılarak kıyı ve doğu halkına iktisadi ve içtimai bir hareket imkânının verilmesi konularına temas edilmiştir.¹²⁷ Uzer bu adımlarla bir bakıma bölgeyi kalkındırmak adına alınması gereken tedbirleri sıralamıştır.

¹²⁶ Doğu, 29 Mart 1938, Sayı: 98, s.5.

¹²⁷ Aydoğan, Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri, Sayı:33-34, 2004, s.9

Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Uzer'in bu telgrafına karşılık Başvekil Refik Saydam kendisine şu yanıtı vermiştir: “*Mektubunuzu aldım. Trabzon Limanı'nın inşası meselesi hala müzakerede olan Ereğli Çatalağzı Limanı işleriyle beraber halli olmaktadır. Diğer husus da, alakadar Vekâletlere not ettirilmiştir. Telif ediyorum. Gözlerinden öperim.*”¹²⁸

Tahsin Uzer'in üzerinde durduğu başka bir husus da İran transit yolunun eski haline dönüştürülmesiydi. Uzer, yıllardır doğuyu batıya bağlayan en kısa ve en rahat ulaşım rotası olan bu güzergâhı güçlendirmek için birçok kez Başvekâlete raporlar sunmuştu. O'na göre bölgenin ekonomisi ancak güzergâh üzerindeki vilayet ve kasabaların ekonomik açıdan kalkınmasıyla canlanacaktı. Bu nedenle 15 Ağustos 1936'da Başvekil İsmet İnönü'ye bir rapor sunmuştur. Buna göre Gürcübulak-Trabzon yolunun bir an önce tamamlanması ve tamiratına ehemmiyet verilmesi, Trabzon Hususi Muhasebesinin almakta olduğu iskele vergisinin derhal kaldırılması, Trabzon Belediyesi'nin gümrük parası adıyla aldığı verginin kaldırılması, gümrüğe verilen teminat sureti meselesinin çözüme kavuşturulması, benzin ve lastik vergilerinin benzer koşullara sahip ülkelerdeki vergi sınırına çekilmesi, transit eşya uygulamalarında pul vergisi uygulamasının kaldırılması, yolların kışın kapanmamasını temin için modern makine parkının sağlanması, transit nakliyatının Nafia Vekâleti tarafından idaresi, pasaport vize uygulamalarının kolaylaştırılması ve ucuzlatılması, müstahkem mevki mıntıkası formalitesiyle hudut zabiti tarafından yapılan vizenin süratle ve asgari bir zaman zarfında yapılmasının temini, gümrük muamelesinin hudut üzerinde yapılabilmesi için gümrüğün Kızıldize'den tam hududa kaydırılması, vapur kumpanyaları nezdinde teşebbüste bulunularak transit, eşya ve yolcuları için tenzilatlı bir tarife yapmalarının temini, güzergâh üzerinde muayyen yerlerde muntazam birer otel ve lokanta açılması ve Trabzon'da serbest bir mıntikanın tesisi işleri yerine getirilmeliydi. Böylece Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ve ticari ilişkilerde de ilerleme kaydedilmek istenmiştir. Bundan dolayı yapılmakta olan çalışmalar hız kazanmıştır. Bu kapsamda Kızıldize-Karaköse (Ağrı)- Erzurum-Trabzon transit yolu inşası 1937'de bitirilmiştir¹²⁹.

Türkiye'de havayolu ulaşımı noktasında belli başlı merkezlerde iç hatların kurulması için de çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü teşkilatı hakkındaki kanun 1938'de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Yeni kanun, Devlet Hava Yolları'nın gelişmesine olanak verecek bir içeriğe sahipti. Sivil havacılığın geliştirilmesi işi,

¹²⁸ Aydoğan, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.10.

¹²⁹ Aydoğan, “Üçüncü Umumi Genel Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.11.

hükümet programında da yer bulmuş ve konu hakkında şu açıklamalarda bulunulmuştur: “*Son zamanlarda bütün milletlerde sivil havacılığın terakki ve inkişafı bakımından büyük bir hareket başlamış ve bu faaliyet muhtelif milletlerin umumi hayatı üzerinde de çok faydalı tesirler husule getirmiştir. Asrın en ince ve en müteakabil harp ve nakil vasıtaları olan tayyarelerin terakiyatında da ve işletme işlerinde gösterilen muvaffakiyetler milletlerin medeniyet ve kudret seviyelerinin ölçüsü sayılacak derecede ehemmiyet kazanmıştır. Bütün medeni uluslarla omuz omuza yürümek, medeniyetimizi muasır medeniyetin en yüksek derecesine çıkarmak azminde bulunan ulusumuz için modern bir hava mülakalesini en mükemmel emniyet icapları içinde işletmek az zamanda tahakkuk ettirilmesi matlup işlerin en başında gelmektedir. Atatürk’ün ve Başbakanın yüksek dileklerine göre tanzim edilen dört senelik program mucibince bu sene zarfında Ankara-İstanbul hattına ilaveten Ankara-İzmir, Ankara-Konya-Adana, müteakip seneler zarfında da Ankara-Sivas, Erzurum-Adana, Gaziantep-Diyarbakır-Van hatları açılacaktır.*¹³⁰

Bir havayolu hattının sefere açılabilmesi için o hattın güzergâhı boyunca esas meydanlar ile emniyet meydanlarının seçimi ve ıslahı, telsiz istasyonları ve gönye metrelerinin tesisi, ana meydanlarda istasyon binası, hangar, atölye, depo, pist, drenaj, gece inişleri için aydınlatma ve diğer tesisatın inşa ve ikmali gerekliydi. Bütün bu işleri ayrıntılı şekilde araştırmak için uzmanlar tarafından geniş çaplı çalışmalar yapılmıştır¹³¹.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere stratejik bir konuma sahip olan Erzurum’un ulaşım imkanlarının artırılması için Ankara-Sivas-Erzurum demiryolu hattı, Trabzon-Erzurum-Ağrı transit yolu ve Devlet Hava Yolları tarafından Erzurum’u da kapsayan yeni iç hat oluşturma gibi çalışmalarda bulunulmuştur.

¹³⁰ Doğu, 16 Haziran 1938, Sayı: 166, s.4.

¹³¹ Doğu, 16 Haziran 1938, Sayı: 166, s.4.

1.5. İLÇELERDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Erzurum 1930'lu yıllarda Merkez, Çat, Hınıs, İspir, Oltu, Pasinler, Tercan, Tortum ve Yusufeli ilçelerinden meydana gelmekteydi. İlçelerin toplamda 28 nahiyesi ve 1.202 köyü olup yüz ölçümü 28.970 km² idi. Nüfus 385.387 idi ve bunun %20'si şehir ve kasabalarda, %80'i ise köylerde yaşamaktaydı.¹³² Üçüncü Umumî Müfettişliğin kurulmasının ardından asayiş ve güvenliğin sağlanması açısından 1937'de Erzurum'un idarî teşkilatında önemli değişikliklerin yaşanacağı bir döneme girildi.¹³³ Yapılan idari çalışmalar sonucu Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde asayiş ve kamu düzeni sağlamak adına Erzurum, Diyarbakır, Tunceli ve Mardin'de beş ilçe kurulması uygun görüldü. Bu konu TBMM tarafından da gündeme alındı. Bu kapsamda Erzurum'da merkez "*Bayraktar*" olmak üzere "*Karayazı*" ilçesinin kurulması söz konusu oldu. Karayazı adında yeni bir ilçenin kurulmasında müfettişlik teşkilatı önemli bir rol oynayacaktı. Nitekim Üçüncü Umumî Müfettişlik Emniyet Müşaviri Bahri Doğanay bölgeye gönderilerek tüm köyleri gezdi, ilçe ve nahiye merkezlerini tespit etti. Çalışmalar sonucu Karayazı ilçesi 30 Temmuz 1937'de teşkil edildi¹³⁴. Ayrıca Üçüncü Umumî Müfettişliğin teşebbüsleriyle Erzincan sınırlarının genişletilmesi amacıyla Erzurum'a bağlı Tercan İlçesi'nin Erzincan'a bağlanması üzerinde duruldu ve 1938'de kabul edilen yasa ile Tercan ilçesi Erzincan'a bağlandı.¹³⁵

Oltu, Tercan ve Çat gibi ilçelerde ise tayin işleri uzun zamandır olmamıştı. Birçok kazada hükümet konakları yoktu. Kazalarda bir kurum hem okul hem de hükümet konağı görevini yerine getirmekteydi. Pasinler ve Çobandede ilçelerine 1935'te birer hükümet konağı yapılmıştı. Tortum, Karayazı, Aşkale, Hınıs, Hasankale de ise hükümet konaklarının inşasına 1938'de başlanmıştı.¹³⁶

¹³²Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2021, s.13.

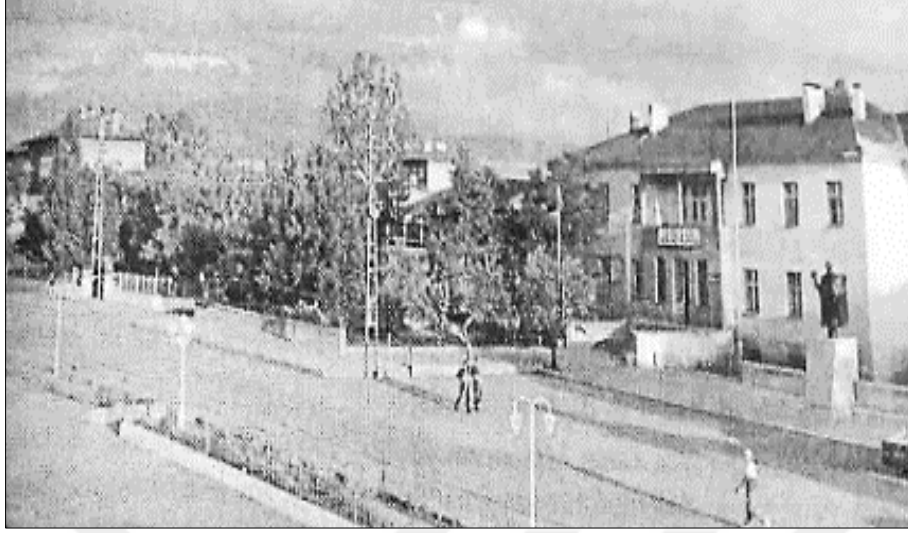
¹³³İbrahim Boz, *Doğu Gazetesine Göre Üçüncü Umumi Müfettişlik ve İmar Faaliyetleri (1937-1938)*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum Teknik Üniversitesi, 2019, s.33.

¹³⁴Boz, *Doğu Gazetesine Göre Üçüncü Umumi Müfettişlik ve İmar Faaliyetleri (1937-1938)*, s.33.

¹³⁵Boz, *Doğu Gazetesine Göre Üçüncü Umumi Müfettişlik ve İmar Faaliyetleri (1937-1938)*, s.34.

¹³⁶Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.13-14.

Fotoğraf 6: 1938 yılı sonlarında inşası tamamlanan Aşkale Hükümet Konağı

Kaynak: Zekiye Çomaklı, İpek Yolunda Bir Kavşak Aşkale (1997-2003), Erzurum, 2003, s.23.

Vali Haşim İşcan'la birlikte Üçüncü Umumi Müfettişlik Kültür Müşaviri Reşit Tarakçıoğlu, Vali Muavini Hilmi Balcı, Muhasebe Hususiye Müdür Vekili Yaver Soydaş, Sıhhiye Müdürü Salim Cimilli, Nafia Müdürü Hamdi Keskin incelemelerde bulunmak üzere Nisan 1938'de Hasankale'ye geçtiler. Hasankale'de çeşitli idari işler hakkında tetkikatta bulunduktan sonra yeni yapılacak Hasankale ilkokulunun yerini tespit ettiler. İnhisarlar için yaptırılacak olan yeni binanın arsasını belirlediler. Ayrıca yakın zamanda inşasına başlanacak olan hükümet binasının temel çalışmalarını tetkik ettiler. Diğer taraftan kaplıcaların daha iyi bir hale getirilmesi için bazı tedbirlerin alınması gerektiğini belirttiler.¹³⁷

Hınıs ve Karayazı hükümet konaklarının temel atma töreni Vali Haşim İşcan ve Vali Yardımcısı Hilmi Balcı beylerin katılımıyla 18 Eylül 1938'de gerçekleştirildi¹³⁸. Tören sonrası Hınıs ve Karayazı mıntıkası içerisinde yer alan Palandöken yolunda yapılan incelemeler sonucu iki sığınak binasının yapılması kararlaştırıldı. Hınıs Kaymakamı Nazım ve Nahiye Müdürü Ekrem Beylerin girişimleriyle Hınıs ilçe sınırına kadar uzanan yol bakıma alındı. Çevirme Köprüsü'nün inşaatı kontrol edildi.¹³⁹

Hınıs'a bağlı Söylemez nahiyesi 21 köyden oluşmaktaydı. 1938'de Karayazı ve Hasankale kazalarından ayrılan 27 köy ile toplamda 48 köye sahip bir bucak oldu. Nahiye Müdürü Vecihi Eroğlu'nun girişimleriyle Söylemez bucağına telefon hattı bağladı, lavabolar

¹³⁷ Doğu, 28 Nisan 1938, Sayı: 124, s.1, 2.

¹³⁸ Doğu, 18 Eylül 1938, Sayı: 246, s.3.

¹³⁹ Doğu, 20 Eylül 1938, Sayı: 247, s.3.

inşa edildi ve dağlık yollar ile köylere şose yol yapıldı. Ayrıca bir daktilo makinesi alınmak suretiyle dilekçelerin köy kâtipleri tarafından ücretsiz yazılması sağlanarak, köylünün ek bir masraf yapmasının önüne geçildi¹⁴⁰.

Doğu gazetesinin 29 Ekim 1938 tarihli “*Erzurum, emsalsiz abideleri ve modern binaları ile Doğunun en güzel şehri oluyor. Cumhuriyet Caddesinin uzandığı yeni mahalledeki grup inşaatı daha şimdiden Erzurum’un fizyonomisini değiştirmiştir.*” başlıklı haberinde ise ilçelerde gerçekleştirilen çalışmalara yer verilmiştir. Bu bağlamda bayındırlık işleri kapsamında yürütülen yol yapım çalışmaları ile 1938 yılında İl Özel İdaresi’nin bütçe ve ödeneği ile Erzurum-Gümüşhane, Erzurum-Tortum, Tortum-Oltu ve Karabıyık-Tercan istikametinde toplam 13.908 m karayolu yapılmış ve 7 köprü tamir edilmiştir. Yapı faaliyetleri sonucu Aşkale, Hasankale ve Tortum ilçelerinin hükümet konaklarının bir kısmının inşasına başlanmış, Oltu hükümet konağının tamiri tamamlanmıştır. Ilıca, Tortum, Hınıs, Oltu, Hasankale, Tercan ve İspir Jandarma numune karakollarının yapımı tamamlanmıştır.¹⁴¹

İmar ve inşa işleri, ilçe belediyelerinin ana gündem maddelerinden biriydi. Oltu Belediyesi 1938’de yapılacak olan imar işlerini planlayarak buna göre bir bütçe hazırladı. Bütçeye göre tahsis edilen bedel vilayetlere gönderilerek belli başlı işlerin yapılması için çalışma başlatıldı.¹⁴² Öncelikle 8 km uzunluğunda bir boru hattı ile ilçeye su temin edilecekti. Su işinin başlatılması için 1938-1939 yılları arasında belediye bütçesine ödenek konuldu ve 16.000 lira harcamayla bir keşif yapıldı.¹⁴³ Ayrıca ilçeye birkaç kilometre uzaklıktaki Çurçuruz mevkiinden su verilecekti. Bu sayede ilçenin su sorunu giderilmiş olacaktı. Diğer taraftan Oltu Çayı üzerindeki eski ve bakımsız ahşap köprü yeniden yaptırılacaktı. Oltu belediye parkı ise imar edilerek bir fidanlık kurulacaktı.¹⁴⁴ Aynı zamanda ilçede bir hal binası inşa edilecekti.¹⁴⁵

Hasankale’deki hükümet konağının inşa faaliyetleri büyük bir hızla devam etmekteydi. İlçe ile nahiye merkezi arasında telefon hattının döşenmesine başlandı. Ayrıca şehrin su tesisatı için de çalışmalar yapıldı. Belediye önündeki meydan düzenlenerek etrafı çevrildi. 500 m²’lik bir park meydana getirildi.¹⁴⁶ İlçede fazla sayıda trahom hastalığına rastlanıldığından dolayı bu rahatsızlıkla mücadele etmek için Sağlık ve İhtimai Muavenet Vekâleti tarafından 1938 yılı içerisinde bir trahom dispanserinin açılmasına karar verildi. Açılması planlanan dispansere

¹⁴⁰ Doğu, 28 Mayıs 1938, Sayı: 150, s.2.

¹⁴¹ Doğu, 29 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 281, s.7.

¹⁴² Doğu, 1 Şubat 1938, Sayı: 52, s.2.

¹⁴³ Doğu, 9 İkinci Kanun 1938, Sayı: 33, s.2.

¹⁴⁴ Doğu, 1 Şubat 1938, Sayı: 52, s.2.

¹⁴⁵ Doğu, 9 İkinci Kanun 1938, Sayı: 33, s.2.

¹⁴⁶ Doğu, 12 Haziran 1938, Sayı: 163, s.2.

uzman doktorlar tayin edildi.¹⁴⁷ Yurttaki ve dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmek üzere Halkevi tarafından 1938’de Hasankale’ye iki hoparlörlü bir radyo getirildi. Bu hoparlörden biri belediye meydanına diğeri ise ilçe merkezindeki bahçeye yerleştirildi¹⁴⁸.

Tortum’da 1937’de hükümet konağının inşasına başlandı. Ayrıca numune jandarma karakollarının yapımı tamamlandı.¹⁴⁹ İlçeye 2 Şubat 1938’de 78 km’lik yeni bir telefon hattı döşenerek eski telefon şebekesi değiştirildi. Böylece çok sayıda nahiye ve köyün birbirleriyle bağlantısı kolaylaştırıldı. Önceki telefon hatları ise iptal edildi. Kullanılmayacak durumda olan telefon cihazları değiştirildi.¹⁵⁰

Ilıca’da yürütülen çalışmalar sonucu ise 1938’de posta ve telgraf şubesi açılarak 120.000 lira bedelle bir ilkokul inşa edildi. Erzurum ile Ilıca arasında işletilmek üzere birkaç otobüs alındı.¹⁵¹ İlçedeki kaplıcada yeni banyoların açılmasına karar verildi.¹⁵² Şehir merkezindeki imar ve inşa çalışmaları mevcut koşullar ölçüsünde ilçelerde de yürütülmeye çalışıldı. Su, elektrik, ulaşım, haberleşme, eğitim ve sağlık yapıları bunların en başında yer almaktaydı.

1.6. KÖYLERDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in girişimleriyle güçlü bir yönetim için 12 Mayıs 1936’da “*Köy Kanunu*” adıyla yayımlanan yasayla köylere kamu hizmetleri verilmeye başlandı. Bu kapsamda okul, mescit, lavabo ve su temini ile bağ bahçe işleri üzerine çalışmalar yürütüldü. Muhtarlar, imamlar, köy kâtipleri, ziraatçılar, korucular ve sağlık görevlileri köylerde görev yapmaya başladı. Bunların maaşları köylü tarafından nüfus miktarına göre karşılandı.¹⁵³

Doğu gazetesinin 4 Mayıs 1938 tarihli haberine göre Köy Kanunu, Erzurum’daki birçok köyde tatbik edilmişti. Bu kanun şehrin köylerinin kalkınmasında güçlü bir dayanak oluşturmuş ve uygulandığı her köyde en kısa zamanda fayda göstermesi beklenmiştir. Köyün ve köylünün temizliği ve sağlığı için kanun oldukça faydalı olmuştur. Bu kanunun sağlık işleri ile ilgili maddelerinin bazıları şunlardan oluşmaktadır: Köy dâhilindeki su birikintileri temizlenecek ve

¹⁴⁷ Doğu, 19 Haziran 1938, Sayı: 169, s.4

¹⁴⁸ Doğu, 16 Mart 1938, Sayı: 87, s.2.

¹⁴⁹ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi’nde Erzurum’da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.69.

¹⁵⁰ Doğu, 2 Şubat 1938, Sayı: 53, s.2.

¹⁵¹ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi’nde Erzurum’da İmar Ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.68.

¹⁵² Doğu, 27 Mayıs 1938, Sayı: 149, s.1.

¹⁵³ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.17-20.

bataklıkları kurutmak için mesai harcanacaktı. Köyün her evinde, üstü kapalı, kuyulu veya gideri olan bir tuvalet yapılacaktı. Evlerden çıkan pis suların, çeşmelere veya içme suyu tesisatına karışmadan akıtılması için üstü kapalı bir tesisat kurulacaktı. Evlerin çevresi ve köyün sokakları temiz tutulacak ve her evin önü süpürülecekti. Çeşme ve pınar başlarında gübre ve diğer atıklar bulundurulmayacak, fazla suların etrafa yayılarak bataklık oluşturması engellenecekti. Köyün çöpleri, yerleşim yerinden uzak ve rüzgar olmayan yol üstü bir yere taşınacaktı. Ev, ahır ve tuvalet duvarlarının iç ve dış kısmı yılda bir kez badanalanacaktı¹⁵⁴.

Erzurum kazalarında iki yıldır faaliyet gösteren köy idareleri teşkilatında çalışacak köy kâtipleri, köyün okuma ve yazma bilen halkından tayin edildi. Belediye Başkanı tarafından 15 Nisan 1938’de köy kâtipleri kursu açıldı. Bu kursta Köy Kanunu, Türkçe, sağlık bilgisi, yurt bilgisi, köy muamele ve muhasebe tatbikatı, hesap, askerlik, tahsilat, zabıta, hava tehlikesinden korunma hakkında bizzat Belediye Reisi Cevdet İlhan Tunçer, askerlik şube reisi Binbaşı Hadi, Jandarma Komutanı İsmail Hakkı Ervural ve ilçe maliye teşkilatı amiri Sıtkı Sagsuz, Hükümet hekimi Doktor Avni, maarif memuru Servet Eren ve öğretmen Rasim Dünder tarafından konferanslar verildi. 23 Nisan 1938’de sınavlar yapıldı ve kazananlara “*kâtiplik ehliyetnameleri*” dağıtıldı. Ehliyet alan köy kâtipleri kendi köylerine ve bölgelerinde kâtip olarak tayin edildi¹⁵⁵.

Tahsin Uzer 1938’de köylere bizzat giderek birtakım hususlarda mütalaada bulunacaktı. Kendisine refakat edenler arasında Erzurum Valisi Haşim İşcan, Ağrı Valisi Burhanettin Teker, Mevkii Müstahkem Komutanı Tümgeneral Zihni Toydemir, Kültür Müşaviri Reşit Tarakçıoğlu, Maliye Müşaviri Hayrettin yer almaktaydı. Uzer, köy muhtarları ile üç saat kadar görüşerek muhtar ve köylülerin taleplerini dinledi. Hasankale ve civar köylüleri ile ekin ve buğday fiyatı meseleleri hakkında görüşmeler yapıldı. Köylüler bu yıl ekinin geçen yıla nazaran daha düşük miktarda olduğunu ve 4,5 kuruştan Ziraat Bankası’na ve tacirlere sattıklarını ifade etmişlerdi. Uzer ve beraberindekiler Hasankale Belediyesi önüne giderek yeni yapılan park ve yeri hazırlanmış olan numune evinde incelemelerde bulundu. Uzer, belediye önünde toplanan halka isteklerinin olup olmadığını sormuş, halk tarafından: “*Orta okul isteriz. Halkevi binası isteriz.*” dilekleri kendilerine iletilmiştir. Daha sonra belediye binasında kısa bir süre bulunan Uzer, halkevinin kereste ihtiyacı ve arazisi hakkındaki taleplerini dinlemiş ve

¹⁵⁴ **Doğu**, 4 Mayıs 1938, Sayı: 129, s.3.

¹⁵⁵ **Doğu**, 7 Mayıs 1938, Sayı: 132, s.2.

ardından yapılmakta olan hükümet binasını ziyaret etmiştir. Uzer, Hasankale’de yapılması gerekenler hakkında direktifler vermiştir¹⁵⁶.

Tahsin Uzer 11 Temmuz 1938’de Hasankale ilçe merkezinde 144 köy muhtarı ile birçok konuyu içeren detaylı bir toplantı yapmıştır¹⁵⁷. Uzer belediye bahçesinde düzenlenen bu toplantının sebebini muhtarlara şu cümlelerle açıklamıştır: “*Sizi burada toplantıya çağdırmamın sebebi şudur: Üç seneden beri birçok seyahatlerim sırasın da Hasankale’den geçiyorum. Doğu’nun diğer mntıkalarında büyük bir canlılık var. Aşkale’de, Pırnakapan’da hemen her gezip dolaştığım yerde bunu görüyorum. Hâlbuki Pasinlerde bir kumıldanma yok. Hayvanat miktarı eskisine nazaran az, mahsul az idrak ediliyor. Harbi umumiden evvel bu civarda vaziyet böyle değildi. Halk daha müreffeh mahsul daha iyi hayvan miktarı daha ziyadeydi. Bunun sebebi nedir? Bana bunu izah edeceksiniz.*”¹⁵⁸

Bu cümleler üzerine köylüler söz almış ve yoksullaşmalarının nedenlerini şöyle izah etmişlerdir: “*Hayvan vergisi indirilmiş olmasına rağmen bize hala ağır gelmektedir. Burada kış uzun olduğu için biz hayvanlarımızı senenin ekseri aylarında evde bakmak zaruretinde kalıyoruz. Bu sebeple hayvanlarımız bize pahalıya mal oluyor. Satış fiyatları da düşüktür. Hayvancılıkta bu sebepten fazla meşgul olamıyoruz. Meşgul olsak da fazla bir şey kazanamıyoruz. Geçen sene yol vergisinden de sıkıntı çektik. Harpten evvel Pasinlerde gerek insan gerek hayvan âdeti bugünküne nazaran ziyadeydi. Harp dolasıyla muhacir gidenlerden birçokları geriye dönmemişler. Türkiye’nin muhtelif kısımlarında yerleşip kalmışlar. Filhakika umumi harpten evvel Pasinler kazasında 66.440 nüfus bulunmaktaydı. Bugün eski hudutta dâhil olduğu halde yeni bir kaza olarak ayrılmış bulunan Karayazı da dâhil olduğu halde nüfus âdeti 52.000 raddesindedir. Nüfus 14.000 kadar bir eksilme göstermiştir. Aras nehrinin geçtiği yerler üzerinde sıtma müstevli bir haldedir. Bilhassa Şimal mntıkasında tekâsüf daha ziyadedir. Bundan başka hastalık yoktur. Aras nehrinin geçtiği yerlerde su birikintileri halk yardımı ile kurutmak kabil olmuyor. Köylü kendi işlerinden başka işlerle meşgul olursa aç kalmak tehlikesine maruzdur. Bu sebeple bataklıklar olduğu gibi bırakılıyor. Bu yüzden sıtma artıyor. Bundan bir müddet evvel buraları harap eden zelzeleden sonra birbirlerini takip eden birkaç sene havalar mütemadiyen kurak gitmiş ve iyi mahsul alınamamıştır. Bundan başka harap olan evlerimizi tamir etmek ve yeniden bina inşa etmek için elimizde kullanılacak ağaç yoktur. Yeni orman kanunu mucibince alınan tedbirler yüzünden ihtiyacımızı Sarıkamış ormanlarından*

¹⁵⁶ Doğu, 12 Temmuz 1938, Sayı: 188, s.1, 2.

¹⁵⁷ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.78.

¹⁵⁸ Doğu, 12 Temmuz 1938, Sayı: 188, s.1.

temin edemiyoruz. Burada katiyete yasaktır. Kerestelik ağaç vermiyorlar. Oltu'ya kadar gitmeye mecbur kalıyoruz. İçimizde bu fedakârlığı göze alan kimse de yoktur. Eskiden fazla çalışmamıza rağmen kuvvetimiz yoktur. İyi netice alamıyoruz. Bu zengin sayılan adam elinde ki araziyi sürmek için öküz bulamıyor. Sattığımızı ucuzaya satıyor aldığımızı pahalıya alıyor. Arpanın kilosu 30, buğdayınki 6 kuruştur. Buna karşı şekeri 40'a sabununu 45'e bezin metresini 22,5 alıyoruz. Evlerimizden eskiden beri tezgâh olmadığından kadınlarımız giyeceğimiz lüzumlu bez ve kumaşı dokuyamıyorlar. Bunları dışardan almaya mecbur kalıyoruz.”¹⁵⁹

Muhtarların ve köylülerin sorunlarını dinleyen Tahsin Uzer bu hususta birçok notlar almıştır. Kendileri köylülere dile getirdikleri konuların her biriyle tek tek ilgileneceğini söyleyerek Hasankale'den ayrılmıştır¹⁶⁰. Erzurum'daki köylerin merkezler ile iletişimin sağlanması için 1938'de belediye bütçesinden 2.000 lira bir ödenek ayrılmıştır. Yapılan planlamalara göre 1939'a gelindiğinde Erzurum'da hiçbir köyün telefonsuz kalmayacağı şekilde bir düzenleme yapılmıştır. Ayrıca telefon bozuklukları, bir takım tamir ve tesisler için bir fen memuru kadroya alınmıştır¹⁶¹. Anlaşılacağı üzere Üçüncü Umumi Müfettişliğin çalışma sahası içerisinde bulunan yerler arasında mahalli idarinin en küçük birimini oluşturan köyler de bulunmaktaydı. Buralarda temel alt yapı hizmetleri başta olmak üzere sağlık, eğitim, ulaştırma ve haberleşme alanında çalışmalar yürütülmüştür.

¹⁵⁹ Doğu, 12 Temmuz 1938, Sayı: 188, s.2.

¹⁶⁰ Doğu, 12 Temmuz 1938, Sayı: 188, s.2.

¹⁶¹ Doğu, 19 Mart 1938, Sayı: 90, s.2.

II. BÖLÜM

İKTİSADİ ALANDA FAALİYETLER

2.1. ERZURUM'DA İKTİSADİ HAYAT

Erzurum'un temel geçim kaynağı olarak tarım önem arz etmekteydi. Tarımda daha iyi verim almak için makinalı tarıma geçmek gerekiyordu. Ancak bazı zirai reform eksikliği mevcuttu. Bunun yanında köylerdeki yoksulluk, mülk sıkıntısı, emeğin karşılığının ucuz olması karşılaşılan diğer sorunlar arasındaydı. Tarımın geliştirilmesi noktasında Üçüncü Umumi Müfettişlik birtakım çalışmalarda bulunacaktır. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer bölgenin geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Karadeniz bölgesinin en önemli gelir kaynağı olan mısır ve fındığın alım ve satımlarının devlet tarafından desteklenmesi ile çiftçiye kredi verilmesi için çalışmalar yürütülmüştür. Kars, Ağrı ve Gümüşhane'de zarara uğrayan çiftçiler makine temini konusunda desteklenmiştir. Umumi Müfettişin üzerinde durduğu ve önemseydiği başka bir husus ise vergi düzenlemeleri ile esnaf, çiftçi ve memurların yaşam koşullarında iyileştirmelerde bulunması olacaktır. Bu destekler arasında:

- Hükümet konaklarının ve memur evlerinin inşası için her yıl 400.000 lira kaynak aktarılması,
- Arazi vergisinin il özel idarelerine devredilmesi,
- Sayım vergi oranının düşürülmesi,
- Bina ve meskenler için 300 bin lira destekte bulunulması,
- Harcırah tahsisatının geniş tutulması,
- Sekiz vilayetin su, elektrik, bataklık kurutma, müfettişlik ve hükümet bina inşaatı, hapishanelerin yenilenmesi, şehir planları ile umumi sıhate ait acil işlerin yapılması için iki veya üç senede ikişer milyon liranın umumi müfettişlik muntkasına tahsisi yer almaktaydı¹⁶².

Şehrin iktisaden kalkınması noktasında önemli bir yer tutan imar faaliyetlerine ilişkin olarak Doğu gazetesinin 29 Ekim 1938 tarihli "*Erzurum'a Cumhuriyetin ilk hediyeleri*" başlıklı haberinde yapılan çalışmalar sıralanmıştır. Buna göre 5 hükümet konağı, 1 vali konağı, 1 kaymakam evi, 3 belediye dairesi, 2 CHP binası, 34 ilkokul, 1 hastane, 1 anıt, 2 cadde, 51 meydan, 64 köy okuma odası, 1 fırın, 1 buzhane, 1 bekçi evi, 1 hamam yeri, 2 kaplıca ve banyo,

¹⁶² Aydoğan, "Üçüncü Umumi Genel Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", s.12.

1 numune apartmanı, 1 mezarlık, 1 hal, 1 pazar, 1 gazhane, 1 mezbaha ahır, 1 park, 1 park havuzu, 1 spor meydanı, 6 numune evi, 1 jandarma karakolu, 39 fidanlık, 5 mezbaha, 20 dükkân, 9 çeşme, 4 içme suyu tesisatı ve 328 km telefon tesisatı, 150 m kanalizasyon hattı, 3 km elektrik hattı şebekesi, 27 lavabo, 2 ilan evi, 28 ahşap ve kâgir köprü, 30 menfez, 193 km şose yol, 383 km köy yolu ve 175 km toprak tesviyeli köy yolu inşa edilmiştir.¹⁶³

İktisadi yapı içerisinde yer alan kooperatifleşme konusu ise Doğu gazetesinin 25 Ekim 1938 tarihli nüshasında ele alınmıştır. Özellikle memurların konut ihtiyacı göz önünde bulundurulduğunda Erzurum gibi memur ve subayların yoğun bulunduğu bir kentte kooperatiflere gerek duyulduğuna değinilmiştir¹⁶⁴. Gazetede kooperatifleşme ile birlikte her türlü zorunlu ihtiyaçların piyasaya göre daha ucuza temin edileceğinden dolayı elde edilecek gelirin hissedarlar, memurlar ile subaylar arasında paylaşılmasından ve Vali Haşim İşcan'ın memurlar için açılacak kooperatiflerin Erzurum için önemli bir gelişme oluşturacağından bahsedilmiştir.¹⁶⁵

2.2. TEMEL İHTİYAÇ MADDELERİ MESELESİ

Temel ihtiyaç maddelerinin Erzurum'daki piyasa koşulları ekseninde incelemesi üzerine İktisat Vekâleti'nin girişimleriyle 1938 yılında Londra Üniversitesi'nden İktisat Profesörü Frederic C. Banham Trabzon'dan Erzurum'a gelmişti. Kendisine İktisat Vekâleti Müşaviri Dr. Haldun Bey eşlik etmekteydi. Banham birkaç ay süren incelemelerinin ardından Vali Haşim İşcan'ı ziyaret ederek, yaptıkları çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Görüşmelerde gıda maddeleri ve giyim eşyası konuları özellikle de et, yağ ve şeker fiyatlarına piyasaya koşullarının etkileri ele alınmıştır¹⁶⁶. Temel tüketim maddelerindeki bu değerlendirmeler dışında diğer maddeler üzerinde de birtakım faktörlerin etkili olduğu görülmekteydi. Buna dair Doğu gazetesinin 2 Nisan 1938 tarihli haberinde Erzurum'da yaşanan şiddetli kışın ekonomik hayatı olumsuz yönde etkilediğinden bahsedilmekteydi. Erzurum genelini etkileyen yoğun kar yağışı nedeniyle köylünün şehre gelmesinin güçleştiğinden, bu nedenle de tezeğin tanesinin 3 kuruşa çıktığından, bununla birlikte odun, ot ve saman fiyatlarının da arttığından, kış döneminin uzamasının yakıt ve hayvan yemi darlığına neden olacağından söz edilmekteydi¹⁶⁷.

¹⁶³ Doğu, 29 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 281, s.7.

¹⁶⁴ Doğu, 25 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 277, s.1.

¹⁶⁵ Doğu, 25 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 277, s.1.

¹⁶⁶ Doğu, 31 Temmuz 1938, Sayı: 205, s.1.

¹⁶⁷ Doğu, 2 Nisan 1938, Sayı: 103, s.4.

Doğu gazetesinin 17 Haziran 1938 tarihli nüshasının “*Erzurum’da hayat pahalıdır*” başlıklı haberinde ise şehirde yaşanan hayat pahalılığına karşı yoğun bir mücadele başlatıldığından bahsedilmekteydi. Bununla birlikte haberde ihtiyaç maddelerini uygun fiyatla temin edebilmek için belediyenin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye çalıştığı, bu hususta zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını düşürmek ve kontrol altına almak için girişimlerde bulunulduğu, farklı kişiler tarafından değerinden fazla bedelle satılan şeker, ekme, et, yağ ve peynir gibi gıda maddeleri ile odun, kömür, gaz yağı gibi ihtiyaç malzemelerinin daha uygun fiyatla satışının sağlandığı belirtilmekteydi¹⁶⁸.

Gazete sayfalarına yansıyan başka bir haberde ise esnafın bir takım gıda mamullerini düşük bedelle almadığından dolayı halka da düşük fiyattan verilmediğinden ve Ticaret Odası Başkanı’nın mevcut piyasa koşulları karşısında fiyatları düşürmek için aldığı önlemlerin halk tarafından yetersiz gördüğünden bahsedilmektedir. Bu aşamada belediyenin konu ile yakından ilgilendiği ve şeker fiyatının düşürüldüğüne değinilmektedir. Diğer taraftan Trabzon ambarının şeker vermeyeceğinden ve bundan dolayı da şeker fiyatlarının yüksek tutulacağından, esnafın pahalıya aldığı şekeri küçük bir kârla satacağından söz edilmektedir. Bu hususta Erzurum Ticaret Odası Başkanı Saadettin Gözübüyük şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Erzurum’da hayatı ucuzlatmak için yaptığımız işler hakkındaki yazıyı okudum. Erzurum da hayat pahalıdır. Biz verdiğimiz raporda yağın, şekerin vesairenin maliyet fiyatlarını çok hassas davranarak hesap ettik, bilfarz şekeri 33,5 kuruşa alan esnaf ne yapsın? Mesele bir esnaf ihtikârı meselesi olmaktan uzaktır. Başvekilimizin tavsiyeleri mucibince hayatı ucuzlatmak için icap eden tedbirleri aldirmaya çalışacağız.*”¹⁶⁹

Erzurum Belediyesi özellikle şeker ve et fiyatları üzerinde daha çok durmaktaydı. Bu konuyla bizzat alakadar olarak Doğu’nun başlıca besin kaynağı olan şeker ve et fiyatlarını aşağıya çekmek için birçok girişimlerde bulunmuştur¹⁷⁰. Erzurum Ticaret Odası’nın yapmış olduğu hesaplara göre sarf edilen Sovyet şekerleri ile yerli şeker birbirine karıştırılmaktaydı. Böylece ortalama bir fiyat olarak 28 kuruş belirlenmiş ve halka 36 kuruşa satılmıştır. Bu fiyat dikkate alınıp gelire göre hesaplandığında halkın gelirinin önemli bir kısmını şekere ayırdığı ortaya çıkmaktaydı.¹⁷¹

¹⁶⁸ Doğu, 17 Haziran 1938, Sayı: 167, s.1.

¹⁶⁹ Doğu, 18 Haziran 1938, Sayı: 168, s.1.

¹⁷⁰ Doğu, 9 Haziran 1938, Sayı: 160, s.1.

¹⁷¹ Doğu, 23 Haziran 1938, Sayı: 172, s.1.

2.3. ŞEKER BUHRANI

Erzurum'un şeker ihtiyacı tacirlerin yardımı ile dışarıdan temin edilen Belçika şekerini ve şeker depolarından satın alınmakta olan Rus şekerini ile temin edilmekteydi. Rus şekerini kalite olarak diğer şekerlere göre daha fazla tercih edildiğinden piyasada oldukça fazla miktarda bulunmaktaydı. Rus şekerinin sertliğinden dolayı halk arasında kıtlama çay tüketimi için en çok tercih edilenler arasında yer alması ile birlikte Erzurum'da Rus şekerini bulma noktasında güçlükler de yaşanmaktaydı.¹⁷²

Doğu gazetesinde şeker buhranı ile ilgili olarak haberlere de yer verilmekteydi. Erzurum'da şekerin kilogram fiyatının 36 kuruş olmasının ekonomik açıdan halkı olumsuz yönde etkilediğine dikkat çekilmektedir. Şeker şirketinin 1935'te tüketicilere gönderdiği ve bu tarihten beri değişmeyen fiyat ile şekerini satışa çıkardığına, buna karşın Samsun'da şeker fiyatının 28,5 kuruş olduğuna ve 50 kiloluk şeker çuvallarının Trabzon'da 14-15 kuruşa satıldığına vurgu yapılmaktaydı¹⁷³. Yapılan hesaplamalara göre ise 1 kg şekerin Trabzon'dan Erzurum'a nakliyat bedelinin 1,89 kuruşa tekabül ettiği ve bununla birlikte Erzurum'da 1 kg şekerin normal satış fiyatının 30,5 kuruş olması gerektiği, ancak şirketin, şekerini esnaflara 33,2 kuruştan verdiği ve esnafların da halka 36 kuruştan sattığı ortaya çıkmaktaydı. Rusya'dan Erzurum'a getirilen şekerin kilogram çıkış bedelinin 28,5 kuruş olduğu, tren nakil masrafının ortalama 1,20 kuruş olduğu hesaplandığında ise Rus şekerinin daha ucuza mal olması gerektiğine dikkat çekilmekteydi. Tüm bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda Erzurum'da azami 33 kuruşa tüketilebilecek şekerin 36 kuruştan satışa sunulduğuna ve bundan dolayı şehir halkının fiyat farkının indirilmesini talep ettiğine değinilmekteydi¹⁷⁴.

Erzurum'da 1938 yılında yaşanan şeker buhranının ve fiyat yüksekliğinin halk tarafından şikâyet konusu olması ve bu sorunun Erzurum dışında bütün Doğu bölgesinde de bir krize dönüşmesi karşısında belediye şekerin azami satış fiyatını, şehir meclisi ve vilayet idare heyetinin kararı ile ilan etmiştir. Alınan bu karar, şeker şirketini rahatsız etmiş ve birkaç gün depolardan piyasaya şeker satışı yapılmamıştır. Buna karşın belediye, şeker bunalımının önüne geçmek için Trabzon Belediyesi'nden şeker siparişinde bulunmuştur. Ancak Trabzon Depo Müdürlüğü'nden şeker kalmadığına dair bilgi verilmesi üzerine şeker tedariki sağlanamamıştır¹⁷⁵. Belediye Başkanı Şevket Arı konu hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur: *"Belediye, şekere azami fiyat koymuştur. Bu fiyat üzerinden fazlaya şeker*

¹⁷² Doğu, 20 Eylül 1938, Sayı: 247, s.1.

¹⁷³ Doğu, 13 Mayıs 1938, Sayı: 137, s.1.

¹⁷⁴ Doğu, 13 Mayıs 1938, Sayı: 137, s.1.

¹⁷⁵ Doğu, 2 Ağustos 1938, Sayı: 206, s.1.

sattıramayız. Buna imkân yoktur. Halkın şeker ihtiyacı için yüksek makamlar nezdinde teşebbüslerde bulunduk. Şirketin Trabzon'daki deposundan şeker getirtmek üzere bankaya para verilmiş ve sipariş yapılmış, Trabzon deposundan bugüne kadar sattığı fiyatla dahi şeker almak mümkün olamamıştır. Bu vaziyette şeker ihtiyacının temini için İstanbul'dan şeker getirilmesi teşebbüs edilmiştir. Devletin hayatı ucuzlatmak için bütün gayretini sarf ettiği bu esnada, memleketin en fakir yeri olan Doğu'da, şirketin bu fiyat üzerinde ısrar etmesini, bugünkü iktisadi prensiplerimizle kabili telif göremiyorum.”¹⁷⁶

Doğu'da şeker satışının bir süreliğine durması karşısında Erzurum Belediyesi krizin önüne geçmek için İstanbul ve Samsun'dan şeker getirtmek teşebbüsünde bulunmuştur. İstanbul'dan şeker tedarik edilene kadar şehirde şeker sıkıntısı yaşanmış ve Erzurum halkı çay tüketmemeye başlamıştır¹⁷⁷. Diğer taraftan Vanlı tacirlerin şeker almak için Erzurum deposuna müracaatının sonuçsuz kaldığı bir ortamda şeker krizi Kars'a, Ağrı'ya, Gümüşhane'ye ve diğer yerlere de aksetmiştir. Karaborsanın hâkim olduğu durumlarda ise şeker 40 kuruşa satılmıştır¹⁷⁸.

Yaşanan şeker buhranına ilişkin Doğu gazetesinin 2 Ağustos 1938 tarihli nüshasında gazeteci ve yazar Cihad Baban şunları aktarmıştır: “Şeker zaruri ihtiyaçlardandır, diyerek bu kanaatimizde ısrar ediyoruz. Şeker şirketinin Doğu'daki memuru Bay Vahit bu fikirde değilse de ve halkın şekeri meyveden, nişastalı maddelerden alabileceğini söylüyorsa da biz bu fikirde değiliz. Esasen vilayet makamı da hassasiyetle davaya el koymuştur. Büyük bir rejimin her sahada kalkınması için bütün dikkatini tevcih ettiği bu geri kalmış bölgeye, şirketin inhisara sahibim diye müstemleke muamelesi yapmasını doğrusu çekemeyiz. Evet veya hayır. Ya şeker fiyatı indirilmedir. Yahut da yanıldığımız anlatılmalı ve başta bizim yanlış telkin ettiğimiz fikir tashih edilmeli, ortalığa yanlış fikirlerin yayılmasına mâni olunmalıdır. Bugün bu yazıyı yazan kalem, yarın rakamların belagati karşısında özür dilemesini bilecektir. Şeker işi bir amme işi midir? Şu hale bakarsak, bu işe nasıl amme işi diyebiliriz? Soruyoruz. Hükümet bilir ki her yaptığı kanunu esbabı mucibesi ile halkın huzuruna arz ederken, Başvekilin nutkuna devletin umumi iktisat ve devletçilik prensiplerine rağmen halkın derdine derman olamamak nedendir?”¹⁷⁹

Şeker bunalımı hakkında Erzurum'daki şeker taciri Efendioğlu'nun düşünceleri ise şöyleydi: “Şeker şirketi fiyatı indirmek istemiyor. Çünkü yüzde on ve belki de daha fazla

¹⁷⁶ Doğu, 2 Ağustos 1938, Sayı: 206, s.2.

¹⁷⁷ Doğu, 2 Ağustos 1936, Sayı: 206, s.3.

¹⁷⁸ Doğu, 2 Ağustos 1938, Sayı: 206, s.1.

¹⁷⁹ Doğu, 2 Ağustos 1938, Sayı: 206, s.3.

kazanıyor. Benim bildiğime göre şeker şirketlerine şeker 25 kuruşa mal oluyor. Heyeti Vekili dâhili tüketimin artması için şeker resmini indirmiştir. Fabrikada 28, iskelede vapura teslim 25,28'dir. Rus şekerinin 17,5 liraya kadar Kars'ta sattılar. Bu da usulsüzdür. Avrupa'dan alınan şeker antrepondan alınırsa 28,35 liradır. En azami 30,5 alınsa bile nakliyesi dahi tüccarda 31'e satarsa memlekette de 32,5'e satılır. Belediyenin kararı da budur. Yerli şeker 15,32 kuruşa mal oluyor. Fakat burada halk, yerli şekerini ve hatta Avrupa şekerini de tutmuyor. Rus şekerini tercih ediyor. Biz ne yapacağımızı şaşırдық.”¹⁸⁰

Şeker krizi farklı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Doğu gazetesinin 5 Haziran 1938 tarihli nüshasındaki “*Kahvelerde Kıtlama Çay Usulü Kaldırıldı*” başlıklı haberinde 1 Haziran 1938'den beri uygulanmakta olan Belediye Nizamnamesinde Erzurum'un senelerdir alışık olduğu kıtlama çaya da son verildiğinden, çaya çok düşkün olan Erzurumluların kahvelerde küçük küçük kırılan şekerleri ağızlarına alarak peş peşe üç beş çayı yudum yudum içtiklerinden söz edilmekteydi. Müşterilerin önüne getirilen bu küçük şekerlerden arda kalanların tekrar diğer müşterinin önüne getirildiği için sağlık bakımından tehlikeli görüldüğüne ve yasaklandığına temas edilmiştir. Kahvelerde garsonların müşterilere çayı mı, yoksa şekerli çayı mı içmek istediklerini sorduklarına, sade çay isteyenlere tek şeker getirilmekte olduğuna değinilerek¹⁸¹ belediyenin kıtlama çay içme usulünü 1 Haziran 1938'de yasaklamasıyla birlikte Erzurum'da sert ve büyük olan Rus şekerine olan ilginin azaldığına ve böylece halkın yerli şekerine yöneldiğine değinilmiştir¹⁸².

Erzurum'da şeker fiyatları üzerine alınan tedbirler Ağustos 1938'den itibaren uygulanacaktır. Bu kapsamda belediye tarafından hızlı bir şekilde tedbirler alınmaya başlanmıştır. Erzurum'da şekerin tavan fiyatının belirlenmesi için Belediye ve Vilayet İdare Meclisi tarafından alınan kararın tatbikine geçilecektir. Buna göre 1 Ağustos 1938'e kadar şekerin eski fiyat üzerinden satılmasına izin verilecektir. Bu tarihe kadar esnaf ellerinde bulunan şekerini satabilecektir. 1 Ağustos'tan itibaren ise belediye tarafından ilan edilecek en üst limitten fiyat uygulamasına geçilecek ve herhangi bir şeker karaborsacılığına imkân vermemek için Belediye tarafından halka satılmak için yeterli miktarda şeker stoku tedbiri alınacaktır. Ayrıca Trabzon'dan getirilecek şekerin 32,5 kuruştan satılması belediye tarafından temin edecektir¹⁸³.

¹⁸⁰ Doğu, 2 Ağustos 1938, Sayı: 206, s.1-2.

¹⁸¹ Doğu, 5 Haziran 1938, Sayı: 157, s.2.

¹⁸² Doğu, 7 Haziran 1938, Sayı: 158, s.1.

¹⁸³ Doğu, 22 Temmuz 1938, Sayı: 197, s.1.

Ticaret Odası Başkanı alınan bu kararlar üzerine Doğu gazetesine şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Muhterem gazetenizde belediyenin şeker hakkında on gün evvel verdiği kararı okumuştum. Bu karar mucibince şeker, Ağustos birden itibaren indirilecekti. Bu havadis çıkınca halkta fakir köylüde çok sevindi. Fakat bugün görülüyor ki bu zaruri ihtiyaç maddesinin fiyatının inmesi şöyle dursun, şekeri arayanlar bulamaz oldular. Tüccar elinde şeker bulunduramıyordu. Çünkü öyle zannediyordu ki Erzurum’da kurulan deponun hikmeti vücudu ihtikâra mâni olmak içindir. Şirket burada şeker tenzil etmediği gibi Trabzon’daki deposunda kapamış ve buradaki satışını kesmiştir. Şeker işinde şirketin kararı bizi hayrete düşürdü. Belediye şeker hakkındaki son kararını İktisat Vekâleti ve Dâhiliye Vekâletinin evvelce tebliğ ettiği emirlere müsteniden vermiştir.*”¹⁸⁴

*Milli şeker Rus şekerinden pahalıdır. 28,5 kuruş üzerinden satılmaktadır. Bugünkü narh bu fiyata masraflı zaruretinin ilavesinden çıkmıştır. Ben de vazifem dolasıyla 1936 tarihinden itibaren buradaki şeker fiyatının fazla olduğunu muhtelif defalar yüksek makamlara arz etmiştim. Buradan daha refahlı olan yerler, halkının 28 kuruşa şeker yediğine göre daha fakir olan bizim köylülerimizin 36 kuruşa şeker yemeleri hiç adil değildir. Yalnız on kuruş fark köylünün 15 ve bekli de 30 günlük şeker gıdasıdır. Köylü şekeri aynı zamanda gıda mahiyetinde kullanmaktadır. Peynir bulamayan fakir köylü, ekmekle çayı ve kıtlama şekeri katık yapmaktadır. Şu vaziyeti de göz önüne alırsak, Celal Bayar Hükümeti’nin hayatı ucuzlatmak arzusu ile Belediyenin kararının mutabakat halinde olduğunu görürüz. Belediye bu kararı almakla geç bile kalmıştır. Şeker şirketinin halkın bu ihtiyacını düşünerek narh fiyatı üzerine bugün yarın satışa başlayacağını ümit etmekteyim. Şirketin ısrar edeceği tahmin edilemez. Belediye reisimizin himmetinden ve tüccar arkadaşlarımızın gayretinden beklenen şey ile halkın seve seve katlanacağı bu buhran izale edilecektir.”*¹⁸⁵

Belediyenin piyasada yüksek fiyattan şeker satışını engellemek ve vurgunculuğun önüne geçmek için önlemler aldığı bir dönemde Doğu gazetesinin “*Fevkalade haller karşısında halkı şekersiz bırakmamak için Erzurum deposunda muhafaza edilen şekerlerin Kars’a nakledilmek istenmesindeki mana nedir?*” başlıklı haberinde 25 Eylül 1938’de Kars’a gönderilmek üzere Erzurum’daki şeker şirketinden 15 bin çuval şeker almak için belediyeye başvurulduğunun, depodan alınacak bu şekerlerin Kars’ta satışa çıkartılacağı ve oradan Erzurum’a tacirler aracılığıyla götürülerek azami bir fiyat üzerinden piyasaya sürüleceğinin

¹⁸⁴ Doğu, 2 Ağustos 1938, Sayı: 206, s.2.

¹⁸⁵ Doğu, 2 Ağustos 1938, Sayı: 206, s.2.

planlanması üzerine Erzurum Belediyesi'nin başka bir şehre şeker çıkışını yasakladığı bildirilmekteydi¹⁸⁶.

Şeker şirketlerinin depolardaki şekerleri satışa çıkarmaması ile Erzurum'da yeniden bir şeker buhranı yaşanacak ve karaborsada 40 kuruştan satılan şeker halkın ulaşması zorlaşacaktır. Bunun üzerine şeker fiyatları hükümet tarafından tekrar tespit edilecektir. Belediye tarafından ise valiliğe çekilen telgraf ile yabancı şekerler için 28 kuruş narh konulduğu belirtilmiştir¹⁸⁷. Halka ucuz ve bol şeker sağlamak için hükümet tarafından yasal bir düzenlemeye gidilecektir. Buna göre İstanbul'dan ve şeker fabrikasından teslim edilmek üzere belirlenen toz şeker fiyatı 36,75-37 kuruş yerine 25 kuruş ve kesme şeker fiyatı 40 kuruş yerine 28 kuruş olarak belirlenmiştir. Tespit edilen toptan ve perakende satış fiyatlarının üzerinde perakende fiyat ile satış yapmak vurgunculuk olarak kabul edilecektir. Ayrıca esnafın elindeki şekeri çıkarması için on günlük bir süre verilmiştir¹⁸⁸.

Belediye aynı zamanda piyasadaki vurgunculuğa engel olmak için 1938'de şekeri kendisi satmaya karar vermiştir. Halk ihtiyacı kadar ve narh fiyatı üzerinden şeker alabilmiştir. Fakat bazı yerlerde şekersiz kalmamak için ihtiyaç fazlası şeker alınmıştır. Bu durum piyasayı daraltmıştır. Diğer taraftan bazı esnaf ve şekersiz kalma korkusu yaşayan halk, elinde fazla şeker bulundurmamak için gizliden ve narh fiyatından yüksek bedelle şeker almıştır¹⁸⁹.

Belediye Reisi Şevket Arı şekerde vurgunculuğun önüne geçmek için atılacak adımlar hakkında şunları söylemiştir: “*Maksadımız bakkalların vurgunculuk yapmalarına mâni olmaktır. Bunun için de her mıntıkadaki esnaf polis tarafından kaydedilmiştir. Ona göre şeker verilmektedir. Mamefih bu tedbirimize rağmen yine bazı esnafın vurgunculuğa sapmak istediğini görüyoruz. Bu esnaf, elindeki malı tamamı ile satmak istemiyor. Biz bunun önüne geçmek için şekeri kendimiz satmak istiyoruz. Böylece halkın menfaatini korumuş olacağız. Esnafın da vurgunculuğa sapsına meydan vermeyeceğiz.*”¹⁹⁰

Şeker fiyatlarını yeniden ele almak amacıyla 21 Eylül 1938'de Vali Haşim İşcan'ın başkanlığında şeker şirketi temsilcilerinin de katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantıda Erzurum'daki şeker durumu ele alındı. Bunun sonucunda şeker şirketi temsilcileri fiyatın yüksek tutulmasında İstanbul'daki ve şeker fabrikalarındaki depolarda şekerin 28 kuruşa, diğer yerlerde ise 28 kuruşun üzerinde satıldığını, nakliye ve benzeri masrafların eklenmesi nedeniyle

¹⁸⁶ Doğu, 25 Eylül 1938, Sayı: 252, s.1.

¹⁸⁷ Doğu, 3 Ağustos 1938, Sayı: 207, s.1.

¹⁸⁸ Doğu, 3 Ağustos 1938, Sayı: 207, s.1.

¹⁸⁹ Doğu, 5 Ağustos 1938, Sayı: 209, s.1.

¹⁹⁰ Doğu, 5 Ağustos 1938, Sayı: 209, s.1.

fiyatların yüksek tutulduğunu belirtti. Ancak toplantıya katılanlar tarafından Alpullu ve Turhal'daki şeker fabrikalarından Erzurum'a getirilen şekerdeki nakliye masrafları incelendi ve buradan ton başına eklenen 12,89 kuruşluk masrafın gerçeği yansıtmadığı kanaatine varıldı. Bu gerekçeyle şekerin toplantı tarihindeki maliyeti üzerinden indirilmesi için birtakım girişimlerde bulunuldu. Bu masrafların geçerli olmadığına hükümet tarafından kabul edilmesi durumunda 21 Eylül 1938'den itibaren 1 kilo toz şeker 33,5 kuruşa, yerli veya yabancı küp şeker ise 82 kuruşa satılacaktı.¹⁹¹

2.4. EKMEK BUHRANI

Erzurum'da 1938 yılı şeker dışında temel tüketim maddeleri arasında yer alan ekmeğin buhranının da yaşandığı bir süreci içermektedir. Bu konuya dair Doğu gazetesinde çok sayıda habere rastlanılmaktadır. Gazetenin 30 Haziran 1938 tarihli nüshasındaki "*Ucuz Ekmek Yemek İçin Fırınları Azaltmalı!*" başlıklı haberinde başlıca gıda maddesi olan ekmeğin fiyatlarının yüksek seyretmesinin özellikle gıda maddesi yalnızca ekmeğin fakir aileleri çok zorladığına, Erzurum'daki fırıncıların çıkardığı ekmeğin tüketim adedinin şehir nüfusuna göre oldukça az olduğuna, halkın unu dışarıdan alarak ekmeğini evlerinde yaptığına ve böylece kilogramda 3,1 kuruş tasarruf ettiğine değinilmiştir. Ürettikleri ekmeğin miktarı ile masraflarını ancak karşıladıklarını söyleyen şehirdeki 33 fırıncı, günde 400 ekmeğin çıkarılan bir fırının aylık ortalama masrafı içerisinde işçi yevmiyesinin 50, fırın kirasının 40, işçi yemek ücretinin 30, tuzun 18, yakıtın 30, gazın 1,5 ve kazanç vergisinin 9 lira olduğunu söylemekteydi. Bu masraflar ile birlikte birinci ve ikinci tür ekmeğin maliyetleri ise şöyle belirtilmiştir: Birinci türde 72 kiloluk bir un çuvalının fiyatı 850 kuruş olup bundan 400 adet ekmeğin yapmak için ayrıca 34 lira un parası vermek gerekmekteydi. Bu durumda bir fırına, değişmeyen genel masrafların ilavesi ile 400 kilo ekmeğin 39,95 kuruşa mal olmaktadır. Tüm bunlar dikkate alındığında birinci sınıf ekmeğin maliyet fiyatı 9,97 kuruş olmaktadır. Bu şartlar altında çalışan bir fırıncı her ekmekte 1,53 kuruş, tüm imalattan günde 712 kuruş kâr elde etmekteydi. İkinci tür için 6 liraya alınan 72 kiloluk un çuvalından 100 kilo ekmeğin üretilmekteydi. Dolayısıyla 400 kilo ekmeğin yapmak için ayrıca 24 lira un bedeli ödemek gerekmekteydi. Bu durumda 400 kilo ekmeğin bir fırına 29,95 kuruşa mal olmaktadır. Bu şartlar dâhilinde çalışan bir fırın, bir ekmekten 0,52 kuruş ve bütün imalat üzerinden ise günde 208 kuruş kâr elde etmekteydi¹⁹².

¹⁹¹ Doğu, 22 Eylül 1938, Sayı: 249, s.1.

¹⁹² Doğu, 30 Haziran 1938, Sayı: 178, s.4.

Fırıncıların kazanç elde ederek düşük fiyattan satış yapmaları için yapılması gerekenler arasında şu hesaba da yer verilmiştir. İkinci tür ekmekte 1.200 adet ekmek yapmak için 6 liralıktan 12 çuval un kullanmak lazımdı. Bunun bedeli ise 72 liraydı. Dolayısıyla 1.200 kilo ekmek fırıncıya 83,31 kuruşa mal olacaktı. Bir ekmeğin fiyatı ise 6,94 kuruş idi. 7,5 kuruşa satıldığı takdirde azami fiyat 20 kuruş daha düşürülecekti. Böylece fırıncı sürümden kazanacaktı¹⁹³. Birinci tür ekmekte 1,131 kuruş günlük masraf yapılmaktaydı. Gereken 12 çuval un için 102 lira ödenmekteydi. Dolayısıyla 1.200 kilo birinci sınıf ekmek fırıncıya 113,31 kuruşa, ekmeğin kilosu ise 9,44 kuruşa mal olmaktadır. 10,5 kuruşa satılması halinde kilogram başına 1,06 kuruş, bir günlük çalışmada ise 1,272 kuruş kâr elde edilecekti. Böylece hem ekmek fiyatı düşecek hem de fırıncılar daha fazla kazanç sağlayacaktı¹⁹⁴.

2.5. ET BUHRANI

Erzurum’da yaşanan şeker ve ekmeğin tedariki ile yüksek fiyattan halka satışı sorunu, bir diğer önemli gıda ürünü olan ette de yaşanmaktaydı. Bu durum Doğu gazetesinin sayfalarına çoğu zaman yansımaktadır. Gazetenin 30 Haziran 1938 tarihli nüshasında, mevsimin uygun olmasına ve çevre bölgelerden çok sayıda kesimlik hayvan getirilmesine karşın, et fiyatlarının yüksek olduğuna değinilmektedir. Şehirde geçerli olan et fiyatlarına bakıldığında; koyun eti 27,5, kuzu eti 40, dana ve sığır eti 17,5 kuruştan satılmaktaydı. Bazı kasaplar piyasanın altında fiyata et satmaktaydı¹⁹⁵.

Doğu gazetesinin 23 Şubat 1938 tarihli ve “*Erzurum’da et pahalıdır, etin kilosu beş kuruş daha ucuzlayabilir*” başlıklı haberinde Erzurum halkı, et meselesini daha önceden belediyeye aksettirerek narh fiyatlarının çok yüksek olduğunu ve Erzurum’da şimdiki kadar eti bu kadar yüksek fiyata almadıklarını ifade etmiştir. Halkın bu şikâyetlerine cevap veren kasaplardan biri, et narhının tam tersine ucuz olduğunu ve kasapların ise bu işten kâr elde etmediğini söylemiştir. Ayrıca Belediye Başkanı Şevket Arı et narhının uygun olduğunu, et fiyatların bir yüksek olmasının kasaplar için fayda sağladığını, hatta iş yerlerinin temiz olmasına imkân vereceğini ifade etmiştir. Hayvan tâciri bir kişi ise et narhının çok yüksek olduğunu, bu düşüncelerini ise Doğu gazetesi aracılığıyla belediyenin nazarı dikkatine iletilmesini istemiştir. Kendisi bu konu üzerine et fiyatının yüksek olması sebebiyle 50-60 lira maaşlı memurlar dahi et tüketimini sınırlamak zorunda kaldığını dile getirmiştir. Fakir halkın

¹⁹³ Doğu, 30 Haziran 1938, Sayı: 178, s.4.

¹⁹⁴ Doğu, 30 Haziran 1938, Sayı: 178, s.4.

¹⁹⁵ Doğu, 30 Haziran 1938, Sayı: 178, s.1.

ise maddi durumları nedeniyle ete ulaşmakta zorlandıklarını söylemiştir. Coğrafi şartlar nedeniyle özellikle de kış mevsiminde Erzurum halkının yiyecek olarak ete bağlı olması ve sebzenin fazla miktarda bulunmaması gibi nedenlerden dolayı et fiyatlarının düşürülmesinden kimsenin fazla bir zarara uğramayacağını ifade etmiştir¹⁹⁶.

Erzurum halkı en mühim gıda maddesini oluşturan et fiyatlarının neden bu kadar yüksek olduğu dolasıyla buna neden olan sebepleri ve et fiyatlarının düşürülmesinin mümkün olup olmayacağı hususlarını yakından takip etmekteydi. Bu tepkilere karşı ise bir kasap et fiyatlarının yüksek olmasının nedeninin kasaplardan kaynaklanmadığını hatta kendilerinin zarar ettiklerini ve bundan dolayı dükkânlarında et bulunmadığını, sadece kontrat sahiplerinin ihtiyaçlara göre hayvan kesmekte olduklarını dile getirmiştir. İçerisinde buldukları mevsim nedeniyle kısır inek bulmanın pek mümkün olmadığını, mezbaha kanunu gereği hamileliğin üçte iki süresini tamamlayan hayvanların kesilmediğini, bu nedenle kısır ineklerin fiyatının azami sınırdaki olduğunu açıklamıştır. Kasap, bu söylemlerini rakamlar vererek de ispatlamaya çalışmıştır. Buna göre 100 kg et sağlayan bir ineğin piyasa fiyatı 24 lira idi. Ayrıca ilave edilmiş masraflar içerisinde mezbaha vergisi 150 kuruş, Türk Hava Kurumu'na yardım 15 kuruş, nakliye parası 10 kuruş, sakatat nakliyesi 5 kuruş idi. Böylelikle bir ineğin kesim bedeli 2,680 kuruşa mal olmaktaydı. Aynı zamanda bir inekten 14 kg deri çıkmaktaydı. Derinin piyasa fiyatı 40 kuruştur. Toplamda elde edilecek para 560 kuruş idi. Dolasıyla bir kasabın 1 kg inek etinden kazancı 1,40 kuruş idi. Bu kazancın içerisinde; dükkân kirası, vergi, kalfa ücreti ve kasapların kendi geçimleri de bulunmaktaydı¹⁹⁷.

Erzurum'da hayvancılık yapan başka bir tâcir et buhranının nedenleri ve alınması gereken tedbirler üzerine 100 kg et verecek bir ineğin piyasadan 20 liraya temin edilmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. Koyun fiyatlarında ise hata olduğunu 6 liraya 20 kg et verecek koyunun bulunmadığını söyleyerek kendisinin de bir tâcir olarak her gün hayvan alıp sattığını ve yeni doğmuş kuzuları dahi 5 liraya satın aldığını söylemiştir. Diğer taraftan 1938 yılı et piyasasının kasaplara çok düşük bir kazanç sağladığını, hayvan piyasasının dengesinin bozulduğunu, buna da Kars hayvan birliğinin neden olduğunu açıklamıştır. Hayvan sahiplerinin hayvanlarını Ruslara satmak amacıyla ellerinde tutarak İstanbul'a sevk edemediklerini ve dolasıyla hayvan sahiplerinin hayvanlarını birliğe satmayarak piyasa fiyatlarının yükselmesini beklediklerini açıklamıştır. Ayrıca yem parasının hayvan sahipleri tarafından karşılanmasının maliyet fiyatlarını arttırıldığını, diğer taraftan da İstanbul piyasasına birçok hayvanın sevk

¹⁹⁶ Doğu, 23 Şubat 1938, Sayı: 69, s.1, 4.

¹⁹⁷ Doğu, 24 Şubat 1938, Sayı: 70, s.1.

edilmesi sonucu oradaki piyasanın düşmesine neden olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer hayvan taciri ise et fiyatlarının düşürülmesi mevzusunda şehirli, memur ve fakir halk kitlesinin göz önünde tutulduğunu dile getirerek, burada dikkate alınması gerekenin köylü olduğunu söylemiştir. Hayvan fiyatlarının düşürülmesinin köylüyü zor durumda bıraktığını, asıl olarak köylülerin düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁹⁸

Bu görüşler karşısında bir diğer tacir ise hayvan piyasasının yüksek olduğundan dolayı et fiyatlarının da yüksek olduğunu, halka zorunlu gıda maddesi olan etin daha ucuza satılmasının mümkün olacağından söz etmiştir. İstanbul ve Rusya'ya sevk edilen sığır ve koyunlar ile Erzurum'da kesilen sığır ve koyunları karşılaştırmanın mümkün olmayacağını çünkü İstanbul ve Rusya'daki sığır ve koyunların mükemmel şekilde beslenmiş etli ve yağlı hayvanlar olduğunu ve İstanbul'daki et fiyatlarına nazaran Erzurum'daki et fiyatlarının çok daha uygun olduğunu söylemiştir. Sözlerinin devamında İstanbul'a giden hayvanlar için kilo başına 20 kuruş masraf yapıldığını, İstanbul mezbahasında 40 kuruşa koyun etinin ve 35 kuruşa sığır etinin satıldığını ve kiloda sarf edilen 20 kuruş masraf çıkarıldığı takdirde koyun eti kilosunun 20, sığır etinin kilosunun 15 kuruşa düşerek Erzurum gibi soğuk bir şehirde bu fiyata et bulmanın mümkün olmadığını dile getirmiştir. Belirtilen bu hususların doğruluğunu kanıtlamak için ise 28 Şubat 1938'de Yenikapı Caddesi'ndeki Öğretmen Okulu karşısındaki yerde sığır etinin kilosunu 15 kuruşa satışa çıkaracağını beyan etmiştir.¹⁹⁹

Et fiyatlarında yaşanan bu tartışmalarda tarafların birbirlerini ikna etmek için göstermiş oldukları rakamlar birbirinden çok farklı olmaları nedeniyle hangi tarafın haklı veya haksız olduğu meselesi kamuoyunda tartışmalı bir hale gelmiştir. Taraflar karşılıklı ispatta bulunmuştur²⁰⁰. Hayvan piyasasının durumu böyle iken birlik içerisinde 15 kuruşa kesilmiş et satılmasının imkân dahilinde olup olmadığı da tartışılmıştır.²⁰¹ Et meselesi hususunda belediyeden Doğu gazetesi müdürlüğüne gelen mektupta Erzurum'da et fiyatlarının yüksek olduğuna dair çıkan haberlerin yanlış olduğu beyan edilerek, koyun eti fiyatının 1938'de 25 kuruş, 1937'de ise 27,5 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine yapılan hesaplar neticesinde sığır etinin 15 kuruşa ve koyun etinin 20 kuruşa verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Kasaplar yapmış oldukları masrafları göz önünde bulundurularak 1938'de et fiyatlarının normal ve İstanbul ile kıyaslandığında ise daha düşük olduğunu açıklamışlardır. Efkârı Umumiye et meselesi üzerine Erzurum'daki kasaplara Cumhuriyet Caddesi'ndeki dört dükkânı vermeyi,

¹⁹⁸ Doğu, 25 Şubat 1938, Sayı: 71, s.1, 4.

¹⁹⁹ Doğu, 25 Şubat 1938, Sayı: 71, s.4.

²⁰⁰ Doğu, 26 Şubat 1938, Sayı: 72, s.1, 4.

²⁰¹ Doğu, 25 Şubat 1938, Sayı: 71, s.1.

kalfaları ücretsiz olarak kendisinin hizmetinde ücretsiz olarak çalıştırmayı ve eti söylemiş oldukları fiyatlara kestirip satmayı teklif etmiştir.²⁰²

Şehir merkezinde yaşanan et buhranı ilçelerde de kendisini göstermiştir. Bunlardan nüfus yoğunluğu fazla olan İspir'deki halkın geliri düşük olup hayatlarını idame ettirecek koşullar oldukça sınırlıydı. Buna mukabil ilçe halkının bir kısmı kısıtlı tarım alanları ve bahçelerinde çiftçilik yapmakta bir kısmı ise para kazanmak için ilçe dışına çıkmaktaydı. Sulak arazi çok küçük ve dardı. Genellikle patlıcan, bamyaya, şeker pancarı, biber, domates, badem, şeftali, dut, kızılıçık, fındık ve zerdali yetiştirilmekteydi. Et tüketimi oldukça sınırlıydı²⁰³. Hınıs'ta ise hayvan varlığının yüksek ve ucuz olmasına karşın halk et sıkıntısı yaşamaktaydı. Kasapların tanıdıkları kişilere et satması krizi daha da derinleştirmekteydi. Bunun üzerine Hınıs Belediyesi et bulamayanların kendilerine müracaat etmeleri durumunda ihtiyaç mukabilinde et tedarik edileceğini ilan etmiş ve böylece ilçedeki et buhranını sonlandırılmıştı.²⁰⁴

Sonuç olarak şehirde çözülmesi gereken bir diğer sorun olan temel ihtiyaç maddelerine ulaşma noktasında yaşananlar olmuştur. Bunun çözümü noktasında birtakım önlemler alınmıştır. Merkezi ve yerel idare tarafından alınan önlemler ile ihtiyaç maddelerini uygun fiyatla temin edebilmek ve fiyat kontrolünü sağlamak için adımlar atılmış, karaborsacılık ve stokçuluk üzerine denetimler arttırılmış ve cezai önlemler alınmıştır. Aynı zamanda alanında uzman kişiler şehre davet edilmiş ve sorunların çözümüne yönelik saha çalışması yapılmıştır.

2.6. TARIM VE HAYVANCILIK

Millî Mücadele Dönemi'nde (1919-1922) Mustafa Kemal Paşa, tarımın ve ekonominin önemine dikkat çekmek için Türkiye'nin gerçek sahibi, üreticisi ve efendisi olarak köylüyü göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa topraksız köylüyü topraklandırmak ve tarımı modernleştirmek meseleleriyle özellikle ilgilenmekteydi. Başvekil İsmet İnönü ise köylerde makinalı üretime geçilmesini arzu etmekteydi. Bunun gerçekleşmesi durumunda köyler asrın üretim tekniğine kavuşacaktı.²⁰⁵

Bir tarım ve hayvancılık şehri olan Erzurum'da ise temel geçim kaynağı olarak tarımın geliştirilmesi önem arz etmekteydi. Köylerdeki halk, ekmek, patates, yağ ve peynir gibi gıdaları kendi üretmekteydi. Şeker ve çay gibi gıdaları ise merkezden para karşılığında veya karşılıklı

²⁰² Doğu, 24 Şubat 1938, Sayı: 70, s.6.

²⁰³ Doğu, 31 Temmuz 1938, Sayı: 205, s.2.

²⁰⁴ Doğu, 10 Haziran 1938, Sayı: 161, s.2.

²⁰⁵ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.104, 105.

ürün vererek temin etmekteydi. Buğdayı genellikle para ile sattıklarından kendi ekmeklerini buğdaydan değil de çavdar ve arpa ile yapmaktaydılar. Köy halkı hayvanına çok önem vermekteydi. Yumurta, yağ ve süt gibi gıda maddeleri de az tüketilmekteydi²⁰⁶. Tortum, Oltu ve İspir ilçelerinde ise çoğu köylünün toprağı ya yoktu ya da azdı. Dolayısıyla halk başkalarının toprağında çalışmaktaydı. Ayrıca başka şehir ve ilçelere de ırgatlık için geçici süreliğine işçi göçü olmaktadır.²⁰⁷

Makinalı tarıma geçmek ziraî ve iktisadî kalkınmanın en başında gelmekteydi. Ancak bazı teknik aksaklıklar buna el vermiyordu. Tarımla uğraşan nüfusun büyük çoğunluğunun yer aldığı köylerdeki yoksulluk ve mülk sıkıntısı köylünün emeğinin karşılığının ucuz olmasına neden olmaktadır. Dağınık halde olan parçalı tarım alanları, traktör ve harman makinasını işletecek verimden yoksundu. Makinalı tarım ancak büyük tarlalarda verim sağlayabilmekteydi. 70 ve 100 dönümlük topraklarla teknik açıdan ilerleme sağlanamıyordu. Büyük toprak sahipleri ise ucuz iş gücünden dolayı tarımda makineleşmeyi istemiyordu²⁰⁸. Köylü ilkel tarım yöntemini kullanıyordu. Elle hasat, dövenle harman yapmaktaydı. Orakla yapılan hasat ise zaman kaybına neden olmaktadır.²⁰⁹

Mahsulün iyi olduğu dönemlerde nakil için araç temin edilmediğinden fiyatlar düşmekteydi. Dolayısıyla motorlu taşıtlar ve demir yolu taşıtlarının nakliye amaçlı yaygınlaşması gerekmektedir. Bununla beraber başka sıkıntılarda mevcuttu. Öyle ki ürünün bol olduğu yıllarda ise mahsuller depolanmadığından çürümekteydi. Bu durum önüne geçmek için bir silo gerekmektedir. Ayrıca tohum karışık ve hastalıklı olduğundan değer kaybetmekteydi. Bunun içinse tohum ıslahı gerekmektedir.²¹⁰ Köylü, iyi cins buğday tohumu istemekteydi. Toprağın ve tarlanın bakıma ihtiyacı vardı. Tohumlar temizlenmeden ayıklanmadan karışık halde toprağa atılmakta, ahır gübrelerinin de verilmemesi nedeniyle zayıf tohumun olgunlaşması geç olmaktadır. Hasat zamanında da yağışlara denk gelmesinden dolayı hasılat düşmekteydi. Ekilmiş olan buğdaylar ekmek yapımında kullanılacağından hastalık ve iklim değişikliğine karşı dirençli olması gerekmektedir.²¹¹

Şehirde tarımın geliştirilmesi amacıyla 1934'te köylüye tohumluk buğday dağıtılmıştı²¹². Aynı zamanda soğuğa, hastalığa ve kuraklığa dayanıklı tohumları belirlemek

²⁰⁶ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.109.

²⁰⁷ **BCA**. 30.10.0.0/65.433.1.

²⁰⁸ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.106.

²⁰⁹ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.108.

²¹⁰ **BCA**. 490.1.0.0./494.1988.2.

²¹¹ **Doğu**, 18 İkinci Kanun 1938, s.5.

²¹² **BCA**. 30.18.1.2./43.18.1.

için Ziraat Vekâleti tarafından tren istasyonu tarafında bir tohum istasyonunun kurulmasına 1938’de karar verilmişti.²¹³ Modern tohum ıslah istasyonunun İstanbul Kapı civarında 2.400 dönümlük sahada kurulması için kamulaştırma muameleleri başlatılmıştı²¹⁴. İstasyonda bazı numuneler yapılarak tohumların iklime uygun olup olmadığı ve verim düzeyi incelenecekti. Ayrıca köylerde on adet tohum temizleme evleri kurularak köylünün tohumları ücretsiz olarak temizlenip ilaçlanacaktı.²¹⁵

Erzurum’da çiftçiler pulluk ihtiyaçlarını uzak bölgelerden karşılıyorlardı. Fakat Bayburt ve Çoruh’ta bulunan un fabrikaları 1937’de pulluk üretmeye başlayınca Erzurum’da bu yerlerden pulluk ihtiyacını giderdi²¹⁶. Erzurum’daki çiftçilere 1930’lu yıllarda 163 pulluk, 2 biçer bağ ve 3 tınaz makinesi verildi. Ayrıca buğday, yonca, yulaf ve şeker pancarı tohumu ve 17 adet yayık makinesi, 49 adet krema makinesi ücretsiz dağıtılarak ziraî kalkınma yolunda köylüler desteklendi²¹⁷. Ancak dağıtılan aletleri kullanacak uzmanlar olmadığından dolayı makineler bozulmaktaydı. Tamir için gerekli sanayinin bulunmaması nedeniyle köylüler mağdur olmaktaydı. Sıkıntılar bununla kalmıyordu. Köylünün tarım işleri için parasal desteğe de ihtiyacı vardı. Mevcut bankalar kredi desteği sağlayamıyordu. Ziraat Bankası yalnızca bir yıl için vade desteği vermekteydi. Ancak onu da köylü geri ödemekte sıkıntı çekiyordu.²¹⁸ Bu soruna çözüm bulmak adına tarım kredi kooperatifleri çiftçiye kredi sağlayacak ve bu kooperatifin desteğiyle tohum temizleme makinaları büyük orak ve harman araçlarının üretimi arttırılacaktı. Böylece verim artışı da sağlanacaktı.²¹⁹

Erzurum’un coğrafi yapısı ve iklim koşulları itibariyle geniş otlakları barındıran ovalara sahip olması ekonomik faaliyetler içerisinde hayvancılığın yerini önemli kılmaktaydı. Şehrin 6.000 km² çayır ve mera, 2.000 km² mezra ve 18 km² göl ve bataklık idi.²²⁰ Tarım ise şehrin iklim koşulları, denizden ve nemden uzak olması ve nakliyenin zor olması sebebiyle gelişmemişti. Şehirde büyük otlak ve çayır alanlarının geniş yer tutması sebebiyle koyun, büyükbaş hayvancılıkta ise sığır yetiştiriciliği ön planda idi. Koyun besiciliğinde özellikle Karayazı ve Hasankale ön planda olup koyunlar Rusya ve Suriye’ye ihraç edilmekteydi. Başka illerden gelen tâcirler mallarını Erzurum’a getirmekte ve şehirde toplanan binlerce büyükbaş ve küçükbaş hayvanı batıdan gelen tâcirlere satmaktaydı. Böylece Erzurum şehri çevre iller

²¹³ Doğu, 25 İkinci Kanun 1938, s.2.

²¹⁴ Doğu, 19 Nisan 1938, s.2.

²¹⁵ Doğu, 29 Birinci Teşrin 1938, s.5.

²¹⁶ Doğu, 19 Birinci Kanun 1937, s.1.

²¹⁷ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.110.

²¹⁸ BCA, 490.1.0.0/ 494.1988.2.

²¹⁹ Doğu, 23 Birinci Kanun 1937, s.2.

²²⁰ BCA, 30.10.0.0/65.433.1.

başta olmak üzere başka ülkelerinde et ve yağ ihtiyacını karşılamaktaydı²²¹. 1937’de Erzurum başta olmak üzere Muş, Kars, Bitlis ve Van’dan yurt dışına canlı hayvan gönderilmiştir.²²²

Hayvan ıslahı sahaları bakımından ise Iğdır, Kars ve Göle bir depo niteliğindedir. Buralardaki “kırmızı ırk” Doğu bölgesi ve başka bölgelerdeki hayvan ırklarının ıslahında önem arz etmekteydi.²²³ İstanbul’a sevk edilen hayvanların karşılığında alınan vergi ile yol ücreti ve eski vapurlarla günlerce süren yolculukta hayvanlarda yaşanan kilo kaybı hayvancılığın gelişmesi karşısındaki olumsuz etkenler arasında yer almaktaydı. Ayrıca 1920’de bölgede baş gösteren sığır vebası birçok hayvanın telef olmasına neden olmaktadır.²²⁴ Erzurum’un Mahanda köyündeki büyükbaş hayvanlarda uyuz ve küçükbaş hayvanlarda pastiroloji hastalığı baş göstermişti.²²⁵ Hastalıktan dolayı hayvanlar günlerce karantinada kalmak zorunda olduğundan ticaret olumsuz yönde etkilenmekteydi. Yapılan sıhhi müdahaleler sonucu hastalık 1931’de geldiğinde son bulmuştur.²²⁶

Diğer taraftan hayvan yetiştiriciliğinde uzman bir kadronun olmayışı hayvancılığın gelişimini olumsuz yönde etkilemekteydi. Bölgedeki tâcirler ellerindeki hayvanları başka yerlere satma imkânı bulamadığı için Rusya pazarına götürmek ve alıcıların istediği fiyattan satmak zorunda kalmaktaydı. Bazen de alıcılar para yerine birtakım eşyalar vermekteydi. Bunlar arasında benzin, gaz, kumaş, bez, demir ve metal eşya bulunmaktaydı²²⁷.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Doğu bölgesinde ekonomik kalkınmaya yönelik atılan adımlar ile bağlantılı olarak hayvancılık üzerine de çalışmalarda bulunulmuştur. Bunlar arasında 1927’de bölgede bir mezbahanın ve soğuk hava deposunun inşa edilmesi ile Erzurum-Rize karayolunun açılması da yer almıştı.²²⁸ Bu kapsamda modern bir yapı unsuru olarak Ilıca’da 1931 yılında bir Aygır Deposu inşa edilmiştir²²⁹. Burada suni dölllenme yöntemi kullanılmıştır. Gümüşhane, Erzincan, Kars ve Karaköse’den hayvanların aşılınması işleri Erzurum’da yapılmıştı. Depoda 12 safkan arap atı, 8 yarım kan arap atı, 7 Kıbrıs cinsi eşek ve 3 ardene mevcuttu.²³⁰ 1934’te Tarım Bakanlığı’na bağlanan depo, Erzurum başta olmak üzere Ağrı, Bitlis, Bingöl, Erzincan, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Muş ve Van’da da faaliyet

²²¹ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.72-75.

²²² Doğu, Birinci Kanun 1937, s.2.

²²³ BCA, 30.18.1.2.84.82.14.

²²⁴ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.73.

²²⁵ BCA, 30.10.0.0.65.433.1.

²²⁶ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.76.

²²⁷ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.74.

²²⁸ Fındıkoğlu, “Doğunun Kalkınması ve Planlanması Siyasetine Dair Bir Vesika”, **Çeşitli Yönleri ile Erzurum ve Çevresi**, Erzurum, 1968, s.104.

²²⁹ BCA, 30.10.00.00/65.433.1.

²³⁰ BCA, 30.10.0.0/65.433.1.

göstermiştir.²³¹ Diğer taraftan Erzurum'da faaliyet gösteren Baytar Müdürlüğü çevre ilçelere destek vermekteydi.²³²

Erzurum'un hayvancılığa uygun bir coğrafyaya sahip olması yurt dışındaki girişimcilerin de dikkatini çekmiştir. Bu kapsamda Danimarkalı bir girişimci süt sanayisi kurmak için şehirde bir saha araştırması yapmıştır²³³. Erzurum'da hayvancılığın geliştirilmesi için atılan diğer bir adım ise Pasinler'de bir mezbahanın inşası girişimi olacaktır. Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer ve Erzurum Valisi Haşim İşcan 1937'de mezbaha inşası için Pasinler'e gitmişlerdi.²³⁴

Tahsin Uzer 1938 yılında Pasinler'de köy muhtarları ile bir görüşme yaparak I. Dünya Savaşı öncesi hayvancılık ve tarımsal faaliyetlerinde daha yoğun bir mesai içerisinde olduğunu ancak 1938 yılı içerisinde bu konularda geri kalma nedenlerini köy muhtarlarına ve halka sorarak bizzat öğrenmek istemiştir. Köylüler ise hayvan vergisi ve satış fiyatlarının yüksek olduğunu ve indirilmesi gerektiğini diğer taraftan yol vergisinin kaldırılmasını talep etmişlerdir. Uzun süren kış mevsimi nedeniyle hayvanların ahırda uzun süre kaldığını bunun ise hayvancılığın gelişmesine olumsuz etki ettiğini ifade etmişlerdi. Ayrıca I. Dünya Savaşı nedeniyle göç edenlerin ilçeye dönmediklerini ve bu nedenle ilçe nüfusunun gerilediğini belirtmişlerdir. Tahsin Uzer köylülerin talepleri doğrultusunda gerekli çalışmaların yapılacağını söylemiştir.²³⁵

Erzurum'da bazı hayvanlardan vergi alınmaktaydı. Bunlar arasında sığır, deve, manda, boğa, teke, domuz, koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi yer almaktaydı. Bunlardan manda, sığır ve develerin iki yaşını tamamlamaları gerekmekteydi.²³⁶ 24 Mart 1938'de hayvan vergilerinde birtakım yasal düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre at, katır ve eşekten alınan vergide indirim yapılmıştır. Ayrıca merinos koyundan 20 kuruş, deve ve domuzdan 100 kuruş, sığırdan 35 kuruş, mandadan 75 kuruş, tiftik keçisinden 25 kuruş, koyun ve kıl keçisinden 40 kuruş vergi alınmaktaydı.²³⁷ Köy muhtarı ve ihtiyar heyeti üyeleri belediyeye kayıt yaptırmakta ve hayvanların kayıt işlerinden sorumluydu. Bu uygulamalar çok sıkı bir şekilde yürütülmekteydi. Hayvanlar kayıt altına alınmaz ise kaçak kabul edilmekteydi.²³⁸

²³¹ **Cumhuriyetin 50. Yılında Erzurum: 1973 İl Yıllığı**, Erzurum, 1974, s.300

²³² **BCA**, 30.10.0.0/65.433.1.

²³³ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.75.

²³⁴ **Yeni Asır**, 18 İkinciteşrin, 1937, s.5.

²³⁵ **Doğu**, 12 Temmuz 1938, s. 1-2.

²³⁶ **Doğu**, 1 Nisan 1938, s.2

²³⁷ **Doğu**, 1 Nisan 1938, s.2

²³⁸ **Doğu**, 1 Nisan 1938, s.2

Sonuç olarak şehirde ilkel yöntemlerle yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin alınacak önlemlerle modernize edilerek daha verimli hale getirilmesi için çalışmalarda bulunulmuştur. Bu maksatla zirai alet temini, bakımı ve eğitimi üzerine çalışma başlatılmış, bir tohum istasyonunun kurulmasına ve köylüye soğuğa, hastalığa ve kuraklığa dayanıklı tohumlar dağıtılmasına ve modern bir mezbaha ile soğuk hava deposu inşasına karar verilmiştir.

2.7. SANAYİ

Erzurum coğrafi yapısı ve konumu itibariyle bir tarım ve hayvancılık şehri kimliği taşımaktaydı. Bu durum şehrin deri ve gıda sanayisi için uygun bir yapı taşımasını da beraberinde getirmekteydi. Bu sanayi kollarından elde edilen mamuller Orta Doğu ve Kafkaslara ihraç edilmekteydi.²³⁹ Erzurum'un sanayileşmesinde demir ve kara yoluna yakınlığının da etkisiyle farklı kollarda üretim mekânları mevcuttu.²⁴⁰ Şehirde 1935 yılı itibariyle 5 un fabrikası ve 2 tabakhane mevcuttu.²⁴¹ Erzurum'un tarım hususunda kalkınması adına ise çiftçiye 1936-1937 yılları arasında tohum ve zirai aletler verilmişti.²⁴²

Tahsin Uzer ekonomik açıdan birçok yatırım için girişimlerde bulunmuştu. Bunlar arasında Erzurum'da iplik, şeker ve gübre fabrikalarının ve Trabzon'da balık yağı tesisi, et ve soğuk hava depolarının inşası, Murgul bakır ve kuvars madenlerinin yeniden işletilmesi, Erzurum'da, Kars'ta ve Iğdır'da ihracat-ticaret birliklerinin açılması, kooperatiflerin açılması, Serdarabat Barajı'nın fonksiyonel hale getirilmesi, Rize ve Çoruh vilayetlerinde iskeleler yapılması için Ankara'ya birçok kez giderek yatırım işlerini yakından takip etmiştir.²⁴³

Doğu bölgesi yer altı kaynakları bakımından birçok zenginliği bünyesinde barındırmaktaydı. Bölgede farklı madenler bulunmaktaydı. Ancak bu madenlerin değerlendirilmesi üzerine ciddi adımlar Cumhuriyet rejimi ile atılacaktır. Şehirde imar faaliyetlerinin devam ettiği bir dönemde sanayi ve ziraat çalışmaları da sürdürülmüş, bunun ilk adımı olarak da Erzurum'da iplik fabrikasının kurulması girişimine başlanmıştır. İplik fabrikası dışında şeker, dokuma ve deri fabrikalarının da ilerleyen süreçte inşası planlanmıştır. Bu tesislerin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlamak noktasında bölgede bulunan zengin kömür

²³⁹ **Son Posta**, 5 Birinciteşrin 1937, s.10.

²⁴⁰ F. Tanrıverdi, **Erzurum Şehrinin Gelişmesinde Peyzaj Mimarisi**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1973, s.67.

²⁴¹ **BCA**, 030.10.00.00.65.433.1.

²⁴² **Son Posta**, 3 Nisan 1937, s.5.

²⁴³ Aydoğan, "Üçüncü Umumi Genel Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", s.12.

madenleri büyük bir önem taşımaktaydı. Ayrıca su potansiyeli de elektrik elde etmek için kullanılabilirdi. Fakat bölgede bu konuda derin inceleme yapılmamıştı. Bundan dolayı Doğunun enerji kaynağının baştan aşağı incelenmesi gerekliydi. Böylece Erzurum ve civarındaki bölge gezilerek bir araştırma yapılacaktı. Böylece burada kurulacak olan fabrikalar için gerekli görülen kuvvet meselesi de çözüme kavuşmuş olacaktı.²⁴⁴

Tahsin Uzer'in aracılığıyla 1938'de İktisat Vekâleti'nde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya İktisat Vekili Şakir Kesebir, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Sümerbank Umum Müdürü Nurullah Esat, Elektrik İşleri Müdürü Hamdi Toker ve Maadin Umum Müdürü Reşit katılmıştı. Toplantıda Doğu bölgesinin sanayileşmesi konusu gündeme getirilmişti. “Doğuda sanayileşmeyi temin edecek kuvvet kabil midir?” soru ile bağlı olarak meselesi üzerine bir tartışmada bulunuldu ve bölgede kömür, elektrik ve uygun olabilecek su durumu üzerine incelemeler gerekli görüldü. İktisat Vekâleti tarafından bölgeye bir heyetin gönderilmesine karar verildi. Heyette mühendislerden Şevket ve Nebi Beyler yer almaktaydı. İncelemeler sonucu kurulacak fabrikaya enerji verecek kaynaklar tespit edilerek bir raporlar hazırlanacaktı.²⁴⁵

Sanayileşme faaliyetleri kapsamında Doğu gazetesinin 1938 yılı nüshalarında Erzurum'da kurulacak olan diğer fabrikalara dair haberlere de yer verilmiştir. Gazetede, merinos ve suni ipek fabrikalarının açılacağı ve dört fabrikanın daha kurulacağı müjdelenmekteydi. Bu fabrikalar çimento fabrikası, iplik fabrikası, asit azoik fabrikası, çelik ve boru fabrikası olarak açıklanmıştır. Fabrikaların kurulması Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına ilave edilerek Sümerbank'a verilen vazifeler arasındaydı. Erzurum iplik fabrikasında birinci ekipte 154 ve ikinci ekipte 301 işçinin çalıştırılması düşünülmekteydi. İğ²⁴⁶ sayısı on bin olacak ve bir yılda 1 milyon kg pamuk kullanılacaktı. Hükümetin Erzurum'da böyle bir fabrika kurmaya karar verdiği bilgisi Vali Haşim İşcan tarafından meclis üyelerine açıklanmıştı. Ayrıca Hadi Erverdi'nin teklifi üzerine Mustafa Kemal Atatürk'e, Başvekil Celâl Bayar'a, İktisat Vekili Şakir Kesebir'e ve Üçüncü Umumi Müfettişliğe telgraflar çekilerek meclisin teşekkürleri ve şükranları iletilmişti²⁴⁷.

Erzurum'da sanayileşme faaliyetleri kapsamında Iğdır'da yetiştirilecek olan pamuktan iplik elde edilmesi için bir fabrikaya ihtiyaç olduğu ve fabrikanın da Erzurum'da kurulması

²⁴⁴ Doğu, 14 Haziran 1938, Sayı: 164, s.1, 2.

²⁴⁵ Doğu, 14 Haziran 1938, Sayı: 164, s.1, 2.

²⁴⁶ İğ, ağaçtan yapılmış yün, pamuk vs. eğirerek ortası şişkin ucu sivri bir alettir. Bu alet iplik fabrikalarında kullanılmaktadır. **Türk Dil Kurumu Genel Açıklamalı Sözlük**, TDK Yayınları, Ankara, 2015, s.1.

²⁴⁷ Doğu, 8 Şubat 1938, Sayı: 58, s.1, 7.

fikri 1938’de gündeme alındı²⁴⁸. Bu adım Ankara’da da karşılık buldu ve sanayileşmeye büyük bir önem veren Hükümet, Erzurum’da bir iplik fabrikasının kurulmasına karar verdi. Erzurum için büyük bir ekonomik katma değer sağlayacak olan fabrikada yılda 1.000.000 kg pamuk işlenmesi ve 300 işçinin istihdam edilmesi ön görüldü²⁴⁹.

Erzurum’da 1938’de inşa edilmesi planlanan iplik fabrikası için İktisat Vekâleti inceleme yapmak üzere şehir ve civarında çalışma başlattı. Bunun içinde kömür madenlerinden ve akarsulardan yararlanıp yararlanmama hususunda incelemeler yapıldı²⁵⁰. İncelemeler çevredeki kömür madenleri ve çok önemli bir enerji kaynağı olan Tortum Şelalesi’nde sürdürüldü. Koşulların uygun olması durumunda büyük bir elektrik üretim santrali kurularak Erzurum’da inşa edilmesi planlanan fabrikaların işletme enerjisi bu elektrikle karşılanacaktı²⁵¹.

Erzurum’da yapılacak olan iplik fabrikası işi Ankara’da önemli gündemler arasında ön sırada yer alınmıştır. Fakat kömür ve su enerjisinden hangisinin daha elverişli ve ekonomik olacağı meselesi tartışılmıştır. İktisat Vekili Şakir Kesebir’in başkanlığında oluşturulan teknik heyet tarafından alınan karar gereği su ve kömür mühendislerinden oluşan ve Ankara’da bulunan Erzurum Belediye Başkanı Şevket Arı’nın da yer aldığı bir heyet 1 Haziran 1938’de Erzurum’a gelerek Tortum’daki şelale ile Ağzıaçık ve Kükürtlü’deki kömürlerin verimliliklerini yerinde tespit edecektir²⁵².

Erzurum’da inşa edilecek olan iplik fabrikası için çalışmalar İktisat Vekâleti tarafından yürütölmekteydi. İncelemelerde bulunmak üzere Su Mühendisi Muhiddin, Makine Mühendisi Bülent ve Elektrik Mühendisi Şevket Beylerden oluşan bir heyet şehre geldi. Heyet şehirde kaldığı süreçte akarsu ile kömür kaynaklarını inceledi ve 21 Haziran 1938’de çalışmalarını bitirerek Tortum’dan şehir merkezine döndü. Heyet, Tortum’da kaldığı müddet zarfında birçok incelemelerde bulundu ve birtakım hesaplara temel olacak etütler hazırladı. Buna göre Tortum Şelalesi gerek şehir merkezine yakın olması ile nakil imkânlarının kolay olması, gerekse uygun bedelle yüksek miktarda elektrik sağlanması noktasında üstün gelmekteydi. Yapılan tetkiklere göre şelaleden elde edilecek kuvvet 40.000 beygir gücünde idi. Bu kuvvetten tamamen yararlanılması durumunda şehirdeki birçok sanayi tesisinin yanı sıra yakın çevrenin de enerji ihtiyacının karşılanabileceği belirtildi²⁵³.

²⁴⁸ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.83.

²⁴⁹ **Doğu**, 8 Şubat 1938, Sayı: 58, s.1.

²⁵⁰ **Doğu**, 22 Haziran 1938, Sayı: 171, s.1.

²⁵¹ **Doğu**, 14 Haziran 1938, Sayı: 164, s.2.

²⁵² **Doğu**, 24 Mayıs 1938, Sayı: 146, s.1.

²⁵³ **Doğu**, 22 Haziran 1938, Sayı: 171, s.1.

Erzurum’da gerçekleştirilen sanayileşme faaliyetleri hakkında Doğu gazetesinin 8 Şubat 1938 tarihli nüshasındaki haberde Üçüncü Umumi Müfettişlik teşkilatının kurulduğu yıldan itibaren Doğunun her geçen gün Kemalist rejim ile ilerlediğine dikkat çekilerek, yürütülen endüstriyel faaliyetler sonucu 1.200.000 liraya inşa edilecek olan iplik fabrikasının yılda 850.000 kg iplik üretileceği duyuruldu²⁵⁴. Belediye Meclisi tarafından yapılan toplantıda iplik fabrikasının kurulacağı yer olarak Sipahi Ocağı karşısındaki 20.000 m’lik bir alan belirlendi. Tesis edilecek iplik fabrikasının krokisi, iplik ve bez fabrikası müdürlüğünden talep edildi²⁵⁵. Tahsin Uzer, İktisat Vekâleti ile birtakım temaslarda bulundu. Fabrikanın Erzurum’da kurulması için Sümerbank tarafından çalışmalara başlandı. Fabrika için gerekli olan makinalar temin edilerek şehre getirildi. Fakat fabrikanın kurulmasından vazgeçildiğinden dolayı makinalar ilerleyen süreçte Malatya’da inşa edilecek iplik fabrikasında kullanılacaktı²⁵⁶.

Erzurum’da kurulmasına karar verilen iplik fabrikası şehirde demiryolu hattının olmaması, Malatya’da ise iplik ve bez fabrikasının kuruluyor olması ayrıca II. Dünya Savaşı’nın başlangıç dönemine girilmesi dolayısıyla ekonominin askeri harcamalara aktarılması düşüncesi ile inşa edilememiştir. Bundan dolayı 1937’de tuğla ve kiremit fabrikaları kurulması için inşa faaliyetlerine başlanılmıştı²⁵⁷. İcra Vekilleri Heyeti tarafından bu fabrikanın inşasındaki rutin işler için 1937’de Bulgar Uzman Petro Sarkof görevlendirildi²⁵⁸. Kiremit ve tuğla fabrikasının Doğu Şirketi öncülüğünde Gölbaşı’nda inşasına karar verildi. Tahsin Uzer’inde girişimleriyle 1937’de fabrika faaliyete geçti. 100 işçinin çalıştığı fabrikada günde ortalama 5.000 kiremit üretilmekteydi. Kiremit dışında çini soba, ateşli tuğla, delikli tuğla ve pişmiş toprak ve betondan yapılmış kalın su borusu da imal edilmekteydi.²⁵⁹

2.8. ESNAFLARLA İLGİLİ HABERLER

2.8.1. Kuyumculuk

Erzurum’da maden sanayisi tam manasıyla gelişmemiştir. Demir işleyen birkaç küçük atölye dışında başka atölye bulunmamaktaydı.²⁶⁰ Diğer taraftan kuyumculuk, kehribarcılık, demircilik, nalbantçılık, sobacılık, tenekecilik, bakırcılık, mıhçılık, çilingircilik ve kalaycılık gibi meslekler yapılmaktaydı. Bunlar arasında ise kuyumculuk gelişmesi daha önem arz eden

²⁵⁴ Doğu, 8 Şubat 1938, Sayı: 58, s.1.

²⁵⁵ Doğu, 6 Mart 1938, Sayı: 79, s.1.

²⁵⁶ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.83.

²⁵⁷ Asım Us, *1930-1950 Hatıra Notları*, İstanbul. 1966, s.187.

²⁵⁸ BCA, 030.18.01.02.78.75.19.

²⁵⁹ Son Posta, 21 Birincikânun 1937, s.10.

²⁶⁰ Doğu, 12 Mayıs 1938, Sayı: 136, s.2.

sanatlar arasındaydı. Sanatkârlar mesleklerini geliştirmek için küçük atölyeler kurup, lonca teşkilatını devam ettirmişlerdi. Fakat bunun için daha büyük atölyeler ve fabrikalar gerekmektedir.²⁶¹

Doğu gazetesinin 1938 yılı takvimi içerisinde farklı iş kollarında faaliyet gösteren esnaflarla yapılan röportajlara da yer verilmiştir. Kuyumcu Esnafı Cabir Usta ile yapılan görüşmeler sonucu kuyumculuk hakkında bilgiler gazetenin 13 Mayıs 1938 tarihli nüshasında yer almıştır. Buna göre Erzurum'daki kuyumcuların yoğun olarak Tebriz Kapı ve Taş Mağazalar civarında bulduklarını ve eski dönemlerde şehirdeki kuyumculuğun Ermeni zanaatkârların elinde olduğu ve bunlar tarafından yetiştirilenlerin başarılı işler yaptıklarından bahsedilmektedir. Erzurum'daki kuyumculuk sanatının durumu üzerine ise Cabir Usta ile muhabir arasında şöyle bir konuşma gerçekleşmiştir:²⁶²

- *Ustam sizin sanat ne âlemde?*
- *İş yok!*
- *Ben biraz hayret ettim. Nasıl olurda Erzurum da en çok rağbet gören kuyumculuk gibi bir sanat ustası işsizlikten şikâyet eder*
- *Sebebi ne ustam? Niçin iş yok?*
- *Evladım, dedi, bizim iş ince sanattır, emek ister. Öyle kolay bir iş değildir. Fakat etrafına bir bak! Erzurum hep kuyumcularla dolmuş. Acaba bunların hepsi kuyumculuk sanatını iyice öğrenmiş tecrübeli ustalar mı?*
- *Usta olmasalar dükkân açarlar mı?*
- *Açıyorlar işte. Ne diyessin? Kimsenin bir şey demeye hakkı yok. Fakat işin iç yüzü öyle değil. Yalnız biz ziyan görmüyoruz. Halk ve zavallı köylü de ziyan görüyor. Çünkü hepsi de aldatılıyorlar. Ne demek istediğimi anlatayım. Halkın ve köylünün aldatılmasına sebep olanlar kalfalarla şakirtlerdir. Bir şakirt iki sene ya çalışıyor, ya çalışmıyor. Bir şeye kızınca hemen ayrılıp öğrendiği yalan yanlış bilgisi ile bir dükkân açıyor. Sermayesi az, takımı yok, sanat nedir bilmez böyle bir adam nasıl dükkân açabilir. Açıyor işte... Açıyor ama ondan sonra da hileye sapıyor. Mesela sekiz ayarlı bir altın, on dört ayar diye satılıyor. Saf köylüde inanıp alıyor. Hem de üstelik ucuz aldığını zannederek seviniyor.*
- *Bu iş çok fena usta, buna bir çare bulmalı!*

²⁶¹ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.88, 89.

²⁶² **Doğu**, 13 Mayıs 1938, Sayı: 137, s.3.

- *Çaresi şu! Bir şakirt, bir kalfa ilk mektep tahsilini bitirmeden işe girmesin. Tahsili bitirenlerde en aşağı yedi sekiz sene usta da çalışmalı. Ondan sonra dükkân açmalıdır. Böyle olursa sanatımız ilerler, temiz iş çıkarırız. Memleketi refaha çıkaran sanattır. Biz memleketimizde iyi sanatkâr, iyi usta yetiştirmesini istiyoruz. Yoksa yediğimiz ekmeğ haramdır.*
- *Cabir usta sanki sözlerini ağlaya ağlaya söylüyordu, bir sual daha sordum:*
- *Eskiden Erzurum'un yerli bayanları toklar takarlardı. Şimdi de takıyorlar mı? Eskisi gibi satış oluyor mu?*
- *Hayır, toklar artık satılmıyor. Şimdi bayanlar burma kalın altından bileziklere rağbet gösteriyorlar. Zabitan ve memur aileleri de tel kafesli ajur işi bilezikler alıyorlar.*
- *Altın piyasası nasıl?*
- *Hükümet emir verdi altın 10.30 kuruş.”²⁶³*

2.8.2. Çarıkçılık

Doğu gazetesinin şehir esnafına ilişkin haberleri arasında çarıkçılık da yer bulmuştur. Gazetede buna dair olarak “Günde iki üç çarık satmakla ne olur? En ucuzu 30 kuruş, en pahalısı da 60” başlıklı haberde çarık ayakkabı ile ilgili bir esnafla yapılan şu görüşmeye yer verilmiştir²⁶⁴:

- *Siz çiftçiler niçin böyle çarık giyersiniz?*
- *Biz çiftçiler hep çarık giyeriz, dedi, çarıksız günümüz yok. Biz bunları bir gün giyip tarlaya gidip gelsek param parça olurlar. Kundura giyse ayaklarımız yara olur.*
- *Peki, çarığın içine neden ot koyuyorsunuz?*
- *Taşlı yerlerde gezerken ayaklarımıza taş batar. Daha yumuşak olsun diye ot koyarız.*
- *Köylüden ayrıldım. Çarıkçıların en toplu bulunduğu Habip baba türbesi karşısındaki çarıkçılarla konuşmaya gittim. Mehmet ustayla konuşuyorum:*
- *İşler nasıl ustam?*
- *O da başını diğer esnaf ustaları gibi sağa sola salladıktan sonra:*
- *İş yok evlat, iş yok dedi.*
- *Mehmet ustanın saf mavi gözleri bulanmıştı:*
- *Hele bu sene alışveriş hiç yok! Bereket versin inşaat var. İnşaata gelen ameleye çarık satıyoruz. Onlarda olmasa hiç satış olmaz.*

²⁶³ Doğu, 13 Mayıs 1938, Sayı: 137, s.3.

²⁶⁴ Doğu, 14 Mayıs 1938, Sayı: 138, s.3.

- *Erzurum 'da kaç çarıkçı dükkânı var?*
- *Yedi taneden fazla değildir.*
- *Size lazım olan deriyi kimden alırsınız?*
- *Kasaplardan deriyi alır, hâsıllarız, sonra çarık için parçalara ayırırız. Fakat derinin kıymeti arttı. Derilerin hepsi İstanbul'a gidiyor. Bize deri veren kim?*
- *Erzurum 'a tren gelirse, çarıkçılara zararı mı dokunur, faydası mı?*
- *Mehmet usta alaycı bir sesle söyledi:*
- *Hah işte o zaman bizi işimiz dumandır. Büsbütün durur. Otomobiller zaten işlerimizi alt üst etti. Köylüden başka müşterimiz yok. Onlarda olmasa bize yol görünür. Fen ilerliyor evlat, onlara da çarıktan iyi bir ayakkabı bulunur elbet!*
- *Kaç cins çarık vardır?*
- *İki cins çarık vardır. Bunları da öküz derisinden manda derisinden yaparız.*
- *Bir çarık kaç kuruş tutuyor?*
- *En ucuzu 30 kuruş, en pahalısı 60 kuruştur.*
- *Peki, sizin bu işinizin ilerlemesi için ne lazım?*
- *Bizim işlerimizin yoluna girmesi için bir gön fabrikası lazımdır. Yok, yoksa biz böylelikle idare edemeyeceğiz, günde iki çift çarık satmakla ne kar edilir?²⁶⁵*

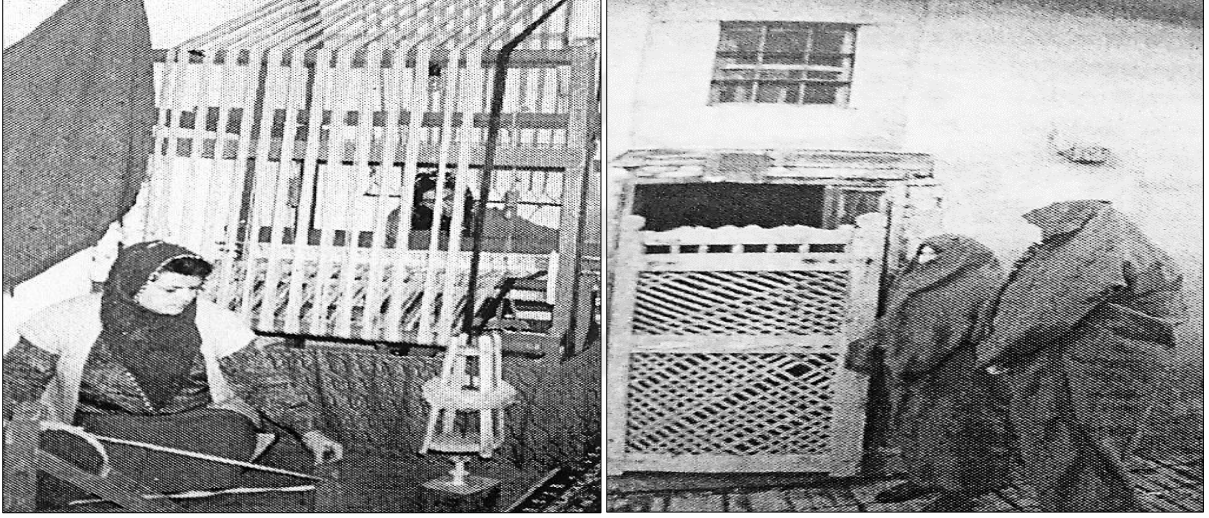
Şehirdeki çarıkçı esnaflarından biri ile gerçekleştirilen bu röportajdan da anlaşılacağı üzere değişen yaşam koşulları ile birlikte işler durağanlaşmış ve çarık satışında kayda değer bir düşüş yaşanmıştır.

²⁶⁵ **Doğu**, 14 Mayıs 1938, Sayı: 138, s.3.

2.8.3. Ehramcılık

Erzurum’da tezgâhlarda zanaat işi olarak ehram yapılmaktaydı. Ehram ipi yumurtayla tartılarak alınıp satılmaktaydı. Ehram ipi için koyun yünü yıkanıp kurutulduktan sonra elma dalından yapılmış olan yün çubuklarıyla çırpılıp sonrasında özel olarak yapılan yün tarağıyla taranmakta ardından yünler eğrilerek dokunmaktaydı. Ehram ipi ne kadar ince yapılırsa o kadar kaliteli olmaktaydı. Herhangi bir kimyasal boya kullanılmayan ehramlar siyah, kırmızı, beyaz, mor, kula ve boz renklerinde olmaktaydı. Yapılan ehramlar; reyhan dalı, elma şeleği, saat kordonu, saç örgüsü, hanımeli, piriç deni, ceviz kanadı, kenar suyu ve mum destesi isimleriyle anılmaktaydı.²⁶⁶

Fotoğraf 7: Ehram dokuma tezgâhı ve ehram kıyafetli Erzurumlu kadınlar

Kaynak: Zekiye Çomaklı, *İpek Yolunda Bir Kavşak Aşkale* (1997-2003), Erzurum, 2003, s.99.

Doğu gazetesinin 15 Mayıs 1938 tarihli nüshasında yer alan “*Ehramcılar da hallerinden şikâyetçi! Ehramdan başka çarşaf, peştamal, kumaşta dokuruz ama iplik pahalı*” başlıklı haberinde ehramcılığın şehirdeki durumu hakkında bizzat bu sanatla uğraşan bir esnafın gözünden durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre şehirdeki ehram esnafının Kevelciler yokuşunda ve Ayazpaşa Mahallesi’nde toplandığı, ehramcılarının oldukça ince işçilik isteyen mesleklerinde dokudukları ehramlarında çok sayıda renk ve desen kullandıkları ancak ehramcılığın da diğer sanatlar gibi günden güne rağbetini ve piyasasını kaybetmeye yüz tuttuğu ve eski dönemlerde Erzurum’da yüz ile yüz elli civarında ehramcı dükkânı varken bu rakamın 1938 yılı itibarıyla yirmi ile otuz seviyesine kadar gerilediği belirtilmiştir. Doğu gazetesi

²⁶⁶ Çomaklı, *İpek Yolunda Bir Kavşak Aşkale* (1997-2003), Aktif Yayınevi, Erzurum, 2003, s.98.

muhabiri ile Ayazpaşa Mahallesi'nde ehram işiyle uğraşan İbrahim Usta arasında yapılan röportajda ise şunlara değinilmiştir²⁶⁷:

- *İsminiz ne?*
- *İbrahim usta.*
- *Peki, İbrahim usta ehramcılık git gide rağbetten düşüyor. Bir gün bütün kadınların ehramları sırtlarından atacaklarında şüphe yok. O zaman ne yapacaksınız?*
- *Bu sualimi gözleri dalarak dinleyen ehramcıların şeyhi İbrahim usta kır sakalını uzun uzun sıvazladıktan sonra dedi ki:*
- *Zaten kadınlar ehramları üzerlerinden attılar. Biz sanki dükkânlarımızda boşu boşuna oturuyoruz. Bizim halimiz ne olacak diye soruyorsun. Şurada yirmi otuz ehramcı usta kaldık. Hepimizde boynumuzu bükmüş duvar dibinde müşteri bekliyoruz. Çoluğumuz çocuğumuz açtır desem inan! Ne yapacağımızı şaşırılmışız.*
- *Bu acı sözleri söyleyen İbrahim usta, hiç durmadan dert yanmaya başladı. Bir aralık sordum:*
- *Tezgâhlarınızda rağbet görecekt başka şeyler dokuyamaz mısınız?*
- *Dile kolay ehramcılık ehramcılıktır. Başka işe benzemez. Şimdi de biz bu işi bırakıp da hangi işi tutturabiliriz? Elimizden dokumacılıktan başka bir iş gelmez. Memleketimizde de fabrikada da yok ki gidip çalışalım.*
- *Ehramdan başka şeyler dokumuyor musunuz?*
- *Her şey dokurum.*
- *Mesela ne?*
- *Biz, yatak çarşafı, hamam peştamalı, yerli elbiselik kumaşlar, her şey dokuruz. Belediyeye ileride bez dokumuştuk. Çok beğendiler. Fakat idare etmiyor. İplik çok pahalıdır. Eğer memleketimizde bir iplik fabrikası olmuş olsa çok iyi iş görürüz.*
- *Erzurum'da yakında bir iplik fabrikası açılacak. O zaman sıkıntıdan kurtulursunuz herhalde! İbrahim ustanın gözleri parladi. Yüzünde sevinç çizgisi belirdi.*
- *Sahi mi bey? Dedi, bize bayram o gündür.*
- *Başını ümitli ümitli salladı:*
- *İnanırım oğul, inanırım. Gazi babamız başımızdayken her şey yapılır. Her derde çare bulunur. Ona Allah uzun ömürler versin. Fabrika açılır açılmaz koşar gideriz.²⁶⁸*

²⁶⁷ Doğu, 15 Mayıs 1938, Sayı: 139, s.2.

²⁶⁸ Doğu, 15 Mayıs 1938, Sayı: 139, s.2.

2.8.4. Bakkalcılık

Erzurum'da 1938 yılı dikkate alındığı bakkal dükkânları şehrin her tarafına dağılmış durumdaydı. Bakkal esnafının en çok bulunduğu semtler ise Tebriz Kapı, Gürcü Kapı, Erzincan Kapı, Yeni Kapı ve Mahallebaşı idi. Bakkal esnafı üç bölüme ayrılmıştı. Bunlardan birincisi her mevsim alışverişine devam etmekteydi. İkincisi yalnızca yazın yaş ve taze meyve ile sebze satmakta, kışın da farklı işle uğraşmaktaydı. Üçüncüsü ise toptan alışveriş yapan manavlardı²⁶⁹. Erzurum'da bakkal esnafının başlıca sorunları arasında mallarının sevkiyat esnasında zarara uğramasıydı. Bunun başlıca nedeni ise ulaştırma ağının yetersiz ve bakımsız olmasıydı. Erzurum'daki bakkal esnafının 1938'deki durumunu yansıtmaları açısından Gürcü Kapı'da bakkalcılık yapan Mehmet ve İsmail Beylerin Doğu gazetesi muhabirine verdikleri demeç oldukça dikkat çekicidir:

- *İşleriniz nasıl Bay Mehmet*
- *Bu sual galiba hoşuna gitmedi yüzünü ekşitti.*
- *Hangi işten bahsediyorsun? İş bizde ne arar? Bizim işimiz akşama kadar müşteri beklemekten ibarettir.*
- *Peki, ne yapmalı ki işler biraz yoluna girsin?*
- *Bay Mehmet'in yüzü güldü:*
- *Hah, bak bu sual iyi! Bizim işlerimizin iyi gitmemesine sebep yolların bozukluğudur. Yollar iyi olsa meyveler, sebzeler çabuk gelir. Yemişler buraya gelene kadar ekşiyor. Bozuk meyveyi kim alır.*
- *Bay Mehmet dertli dertli ak saçlı başını iki yana salladı:*
- *Ah tren ah tren! Dedi, bir gelse herkesin işi o zaman yoluna girecek.*
- *Az kaldı gelmesine...*
- *Zaten bütün ümidimiz onda! Bu ümit olmasa bugünden tezi yok dükkânı kapattırdım.*
- *Şimdi de bakkal Bay İsmail ile konuşuyorum o da Bay Mehmet gibi dertlendi:*
- *İş yoktur, dedi, sarfiyatımız çok az! Sarfiyat olacak ki kazanç olsun. Hele bu sene hiç sarfiyat yok.*
- *En çok müşteriniz kimlerdir?*
- *Subaylar ve memurlar...*
- *Sattığınız yemişleri nerelerden getirirsiniz?*

²⁶⁹ Doğu, 17 Mayıs 1938, Sayı: 140, s.3.

- *Tortumdan, Yusufeli'nden, Teperekten gelir. Diyarbakır, Siirt'ten, Adana'dan da gelir. Sebzeleri ise ilkbaharda Trabzon'dan getiririz, yazın ve sonbaharda da şehir civarında tedarik ederiz.*
- *En çok hangi mevsimde kar fazla olur.*
- *En çok sonbaharda olur. Kiloda 2 kuruş, 3 kuruş, 5 kuruş kalır.*
- *Belediye ile aranız nasıl Bay İsmail?*
- *Belediye ile aramız açıktır. Bütün belediye memurları hep bizimle uğraşıyorlar.²⁷⁰*

2.8.5. Debbâğcılık

Doğu gazetesinde Erzurum'un en eski sanatlarından biri olan debbâğcılık²⁷¹ ile ilgili haberlere yer verilmiştir. Buna göre Gürcü Kapı'da, Hacı Ahmet Hanı'nın karşısında ve Tebriz Kapı'da olmak üzere şehirde üç debbâğhane vardı. Doğu gazetesi muhabiri bunlardan Tebriz Kapı'daki debbâğhaneye giderek Yusuf Usta'dan debbâğcılık sanatı üzerine şu bilgileri edinmiştir²⁷²: “*Taşköprü'nün yanından debbâğhaneye inen merdivenlere daha henüz ayağımı atmıştım ki burnuma kokular gelmeye başladı. Dehlize benzeyen karanlık ve uzun bir avludan kopmuş deri parçalarını çiğneye çiğneye yürüdüm. Önüme ufak bir meydanlık çıktı. Bir adam taş bir fırının içinde derileri siyaha boyuyordu. Beni görünce ters ters baktı. Belediye memurumu zannetti ne? Fakat ne maksatla geldiğimi anlayınca yüzü güldü ve bağırdı:*

- *Yusuf usta!*

Avlunun yanında ki odalardan bir ses geldi:

- *Nedir?*

Henüz genç denilecek yaşta, bir adam yanıma geldi.

- *Yusuf usta, debbâğcılık ne âlemde?*
- *Debbâğcılığın âlemi iyi ama onu kendi âlemine kendi haline bırakmıyorlar.*
- *Neden?*

İçimden bu sebebe hak veriyordum, ama doğrusu bunu düpedüz Yusuf ustanın yüzüne söylemeye cesaret edemedim. O anlatıyordu:

²⁷⁰ Doğu, 17 Mayıs 1938, Sayı: 140, s.3.

²⁷¹ Debbâğcılık hayvan derilerinin işlenmesi işinin genel adıdır. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, 1994, s.176.

²⁷² Doğu, 18 Mayıs 1938, Sayı: 141, s.2.

- 1937 senesinin sonunda debbağ hanelerin şehirden dışarı çıkarılmasını Belediye emretti. Biz de müracaat ettik. Şih köyü civarında kendimize bir debbağhane mevki icarlardık. Fen memuru ve Sıhhiye müdürlüğünden bir heyet oraya gitti. Debbağhanemizi yapmamıza müsaade ettiler. Sanatımız birinci sınıf sanat olduğu için Vekâletinde tasdik etmesi lazım olduğunu söylediler. Hazirandan itibaren Debbağhaneler şehirlerden dışarıya çıkarılacak.

Bay Yusuf bunları söylerken hırsından durmadan geziniyordu:

- Hâlbuki bugünden itibaren debbağhanenin yapılmasına başlasak bile üç ayda ancak inşaatı biter.
- Yeni debbağhaneyi debbağlar mı yaptıracak, yoksa belediye mi?
- Biz birleşip yaptıracağız. Belediye, işlerim fazla debbağhane yaptırمام dedi.

Ve tekrar eski mevzuuna devam etti:

- Debbağhanelerin kapatılmasına on beş gün kaldı. Hâlbuki burada bitmemiş mallar var. Bunların hepsi mahvolacak. Bize dört ay daha çalışmak için müsaade etselerdi çok iyi olurdu. Bu müsaadeyi vermezlerse altmış kadar debbağcı ve bunların aileleri perişan olacak. Bu işten yalnız debbağlar değil, bizimle işi olan kasaplar, dikiçiler, saraçlar hepsi müteessir olacak. Zaten memleketimiz kış memleketi. Kış için yaz mevsiminde hazırlanmasak, halimiz harap olur. Yeni debbağhaneyi yaptırıncaya kadar bize müsaade edilmesini büyüklerimizden istedik. Sonra debbağhanenin içerisini gezmeye başladık. Tekrar uzun bir avludan geçtikten sonra basık ve her tarafına örümcek ağları gerilmiş tavanın altına girdik. Ahıra benzeyen karanlık büyük bir odaya girmiştik. İçerisinde birçok insan tezgâh başlarında ellerindeki derileri debbağlamakla meşguldüler. Bu arada Yusuf usta bana arkamdan gel diyordu:

Çok karanlık yere gelmiştik. Burada kireç kuyuları vardı. Sonra Yusuf usta yapılmış hazırlanmış derileri bana göstererek:

- Bak dedi, ne güzel iş yapıyoruz. İstanbul pazarlarına rekabet edecek kadar temiz mallar çıkarıyoruz.

Artık orada durmaya tahammülüm kalmamıştı. Debbağlardan daha fazla öğrenecek şeyler var mıydı, yok muydu? Düşünemiyordum. Kapıya doğru yürüdüm. Temiz havaya çıkınca yeniden doğmuş gibi temiz bir nefes aldım ve kendi kendime düşündüm:

- *İnsanlar böyle bir yerde nasıl çalışabiliyorlar? Acaba bunların burunlarında koku hisleri sönmüş mü? Şimdi yeni bir debbağhane yapılıyor. Herhalde oraya biraz temiz havanın ve ışığın girmesine müsaade ederler.”²⁷³*

2.8.6. Saraçlık

Doğu gazetesinde yer bulan diğer bir zanaat dalı ise saraçlık²⁷⁴ idi. Gazetenin 19 Mayıs 1938 tarihli “*Saraçlar mallarını teşhir için sergi istiyorlar. Her sene açılacak böyle bir sergi için ticaret odasının ön ayak olmasını istiyorlar.*” başlıklı haberinde Erzurum’da saraçlık mesleğiyle uğraşan Salim ustanın şu mütalaaları aktarılmıştır²⁷⁵:

- *Bizim de bu sene işlerimiz bozuk diyor. Bahçelerde leylaklar açmalı ki bizimde işlerimiz açılsın. Bu memlekette bu böyledir.*
- *Tren gelince belki işleriniz...*
- *Bize trenin zararı dokunacaktır. Çünkü İstanbul’dan buraya hazır fiyakalı mallar daha çok gelecek, halk bunların cilasına kanacak. Onları alacak, bizim alışverişimizde bu surette azalacak. Hâlbuki bizim yaptığımız işler sağlamdır. Noksanı yoktur. Eğer bunu da tamamlamış olursak sanatımız son hızını almış olur.*
- *Neden cilalı eşya çıkaramıyorsunuz?*
- *Levamızın bazılarını bulsak bile pahalıya alıyoruz.*
- *Ne gibi eşyalar yapıyorsunuz?*
- *Porten, eğer takımları, futbol topu, saraçlara ait ne iş varsa yaparız.*
- *Sizin işinizin iyi gitmesi için ne lazım?*
- *Bay Salim’in gönlü ferahlamıştı. Sanki söylemek istediği şeyi yakalamış olacağım ki büyük bir alaka ile elindeki işleri bıraktı.*
- *Bizim işimizin, sanatımızın takdir edilmesi bir şeye bağlıdır.*

Bunu söyledikten sonra tezgâhından bana doğru başını eğerek bağırdı:

- *Sergi! Sergi! Biz ve bütün sanatkârlar her sene açılacak bir sanat sergisine muhtacız. Sergi açılırsa sanatımızın bütün güzelliklerini göstermeye fırsat buluruz. Halka mallarımızın metaneti hakkında kanaat veririz.*
- *Peki, ticaret odası size yardım edemez mi?*

²⁷³ Doğu, 18 Mayıs 1938, Sayı: 141, s.2, 4.

²⁷⁴ Saraçlık, eyer ve at takımları yapımı ile meşin üstüne ipek ve sırmann işlenmesiyle farklı eşyaların imalini kapsayan bir zanaattır. Zeki Tekin, “Saraçhane” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, 2009, s.1.

²⁷⁵ Doğu, 19 Mayıs 1938, Sayı: 142, s.7.

- *İşte etmiyor. Hâlbuki sanatkârların sanatlarını, hünerlerini gösterecek bir serginin her sene açılması için onlar ön ayak olmalı.*
- *Bay Salimin yanından ayrıldım. Fakat onun büyük bir heyecanla: Sergi! Sergi! Diye gürleyen sesi hala kulaklarımda çınlıyordu.*²⁷⁶

²⁷⁶ **Doğu**, 19 Mayıs 1938, Sayı: 142, s.7.

III. BÖLÜM

EĞİTİM, SAĞLIK VE SOSYO-KÜLTÜREL ALANDA FAALİYETLER

3.1. EĞİTİM ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Erzurum'da 1935'de Muvazene-i Umumiye'ye dâhil bir lise, bir erkek öğretmen okulu ve bir de kızlar için ortaokul mevcuttu. Ayrıca Muvazene-i Hususiye'ye dâhil on yedi tam dönemli ve yetmiş dokuz birinci dönemli olmak üzere doksan altı ilkokul mevcuttu. Diğer taraftan 18 Ekim 1936'da Erzurum Kız Enstitüsü bünyesinde ve Aliye Dülger idaresinde bulunan dikiş moda şubesi “*Akşam Kız Sanat Okulu*” olarak eğitime başladı. Bu okulda tekstil üzerine çalışmalar yapıldı²⁷⁷. 1938'de gelindiğinde ise Erzurum'da bir lise, dört ortaokul, bir akşam kız sanat okulu ve bir öğretmen okulu varlık göstermekteydi. Bu okullarda toplam 1.132 öğrenci ve 35 öğretmen bulunmaktaydı.²⁷⁸ Bunlar arasında Erzurum Öğretmen Okulu'ndan 1937-1938 ders yılı devresinde mezun olanlar ve tayin edildikleri yerler Doğu gazetesinin 14 Nisan 1938 tarihli nüshasında belirtilmiştir. Öğretmenler ve tayin yerleri şöyle idi: Ali Külkcü Tokat, Ahmet Çakır Erzincan, Hayrettin Gündar Erzurum, Tahsin Kahvecioğlu Çoruh, Enver Bayhan Erzincan, Ali Tepir Çoruh, Saadettin Kvasoğlu Trabzon, Osman Ünsal Çoruh, Nimet Meriç Ağrı, İnan Göksel Erzurum, Pakize Gökçen Erzurum, Behice Oran Erzurum, Mürüvet Ekman Erzurum, Fuat Çetinen Van, Mehmet Bilir Çoruh, Meşhure Sezar Erzurum, Nuri Güldamlası Kars, Necip Güney Trabzon, Avni Günal Trabzon, Nuri Ural Erzincan.²⁷⁹

Tahsin Uzer'in üzerinde çalıştığı konular arasında eğitim, kültür ve sağlık işleri de yer almaktaydı. Uzer faaliyet sahası içerisindeki bölgelere giderek ve sorunları bizzat yerinde tespit ederek talepleri Başvekâlete iletmiştir. Uzer 1 Mayıs 1936'da Trabzon'dan Başvekâlete bir rapor göndererek konuyla ilgili şu taleplerde bulunmuştur: “*Yarım asır Çarlık idaresinde kaldıktan sonra tekrar Anavatana kavuşan halk ve baştanbaşa Karadeniz evlatları iki elinizden öperek ruhi gıdaları olan kültür için büyük yardımlarınızı yalvarıyor. Her kaza mutlak bir orta mektep istiyor. Her kaza merkezinde ya bir ya iki mektepte 300'den 700'e kadar çocuk bulunduğunu gözümle görmekteyim. Her yıl bunlardan 40-80 çocuk diploma alıyor. Bunlardan ancak % 1 ve 2'si vilayet merkezlerine gidebilecek tahsillerine devam ediyor. Diğerleri daha doğrusu hemen hepsi ilk okuma ve mahallerinde kalıyorlar. Derin ıstırap çekiyorlar. Geçende*

²⁷⁷ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.8.

²⁷⁸ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.41.

²⁷⁹ *Doğu*, 14 Nisan 1938, Sayı: 217, s.1.

*Akçaabat ve bu defa Sürmene, Of, Pazar, Rize ve Hopa merkezlerine uğradığımda dil birliği ile bana aynen şu sözleri söylediler: Başbakanımızdan orta mektep isteriz.”*²⁸⁰

Tahsin Uzer’in bu talepleri Başvekil tarafından desteklenmiş ve bölgenin farklı yerlerinde okulların açılması için ödenekler çıkarılmış ve inşa faaliyetlerine başlanılmıştır. Bu kapsamda 1937-1938 eğitim-öğretim yılında Erzurum ili dâhilinde üç kazada beş okulun, Kars ilinde iki kazada dört mektebin, Artvin ilinde üç mektebin, Ağrı ili Eleşkirt ilçesi köylerinde dört okulun ihalesi yapılmıştır. Göle’de bir okulun temeli atılmıştır²⁸¹.

Tahsin Uzer çağdaşlaşma yolunda birçok yeni adımın atılmasına da ön ayak olmuştur. Bu hususta halk eğitimine ağırlık verilmiştir. Bununla alakalı olarak Halkevleri projesi ile bölgeler arasındaki eğitim ve kültür seviyelerini en aşağıya çekmek için çalışmalar yürütülmüştür. Bu amaçla da Erzurum, Artvin, Gümüşhane, Bayburt, Karaköse ve Kars’ta halkevleri, kazalarda ve kasabalarda halk odalarının açılması teşvik edilerek bu yönde büyük bir gayretle çalışılmıştır²⁸². Bir taraftan da özellikle mıntıkadaki köylerde halka dağıtılmak üzere broşürler hazırlanmıştır. Broşürlerin konuları arasında: “*Atatürk ve Devrim Ateşi, Altı ok, Köylerde Türk dilinden başka dil konuşulmaz, Buna göz yummanın zararları, Türklerin Asya kaynaklarından çıkış haritası, kutlu dalgalar*”²⁸³ yer almaktaydı.

Eğitim konusuna büyük önem veren Tahsin Uzer ve bölge halkı bu konuda büyük bir fedakârlık göstermiştir. Dolayısıyla halk için köylerde okullar, şehirlerde ilk ve orta okullar inşa edilmekteydi. Erzurum merkezde bitmek üzere olan Öğretmen Okulu ise Cumhuriyet’in bölgedeki büyük ve en önemli eserlerinden biri olacaktır²⁸⁴. Erzurum Valisi Haşim İşcan 1937’de bölgede bir lise, dört ortaokul, bir akşam kız sanat okulu bir öğretmen okulu olduğunu söylemiştir. Bu okullarda 35 öğretmen çalışmakta ve 1.132 öğrenci eğitim görmekteydi. İlkokulların sayısı ise 101 idi. Bu okullarda çalışan öğretmenlerin sayısı 196 ve öğrenci sayısı 8273 idi. İl dâhilinde öğrenim çağındaki çocukların sayısı 52.000’e ulaşmıştı. 1937 yılı ödeneği ile 29 okul inşa edilmişti. 1938 yılı içinse 10 okulun daha inşası planlanmaktaydı.²⁸⁵

²⁸⁰ Aydoğan, “Üçüncü Umumi Genel Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.13.

²⁸¹ Aydoğan, “Üçüncü Umumi Genel Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.13.

²⁸² Aydoğan, “Üçüncü Umumi Genel Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, s.13.

²⁸³ Yılmaz, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Alt Yapısal İktidarın Yerelde İnşası”, s.60.

²⁸⁴ **Doğu**, 17 Haziran 1938, Sayı: 167, s.2.

²⁸⁵ **Doğu**, 3 Şubat 1938, Sayı: 54, s.5.

Bunlar arasında yer alan ve Erzurum Kültür Parkı karşısında yer alan ilkokul binasının temel atma merasimi için Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer ve beraberlerinde Erzurum Valisi Haşim İşcan, Kars Valisi Akif İyidoğan ve Müstahkem Mevki Komutanı Tümgeneral Zihni Toydemir ile birlikte Millet Bahçesi yanında bulunan inşa alanına geçmişlerdi²⁸⁶. Burada İl Kültür Müdürü Hamdi Keskin söz almış ve şunları söylemiştir: “*Ekselans, Dilimizde öteden beri söylenmekte olan bir söz vardır. Derler ki: Bir mektep açılınca, bir hapisane kapanır. Ben bu cümleyi daha geniş bir manada anlatıyor ve diyorum ki: Bir mektep açılınca bir hapisane kapanır. Vilayetimiz dâhilinde bugün makamında bulunan 101 ilk mektep vardır. Bunlar içinde medreseyi andıran ahır sekisinden bozma binalar kalmamıştır. Üç sene içinde ilmi bir şekilde yapılmış planda muvafık 29 bina yaptık. Otuzuncunun temelini yüksek huzurunuzda atmakta kendimize büyük iftihar hissesi arıyoruz. Bununla gayemize eriştik sayılmayız. Her temelini attığımız mektep bizim için yeni bir merhaledir. Bu hususta büyük bir faaliyet gösteren iş ve faaliyet prensibini kendini düstur ittihaz etmiş olan Valimiz Haşim İşcan’a teşekkürü bir vazife bilirim. Bugün mevcut okullarımızda on bin çocuk okumaktadır. Bugün okuma çağında 52 bin çocuğumuz var. Bunun 10 binini okutmakta vazifemizi tamamlamış değiliz. Ancak gayemize yavaş yavaş yaklaşmış oluyoruz. Bu münasebetle Ekselansınıza ve mesai arkadaşınıza bu merasimde bulunan ordumuzun kıymetli mümessillerine ve Kars Valisi Akif İyidoğana arzı şükran etmeyi kıymetli bir vecibe sayarım.*”²⁸⁷

İl Kültür Müdürünün konuşmasının ardından temele konulmak üzere hazırlanan, “*Türk kültürüne hizmet edecek bu büyük mektep binasının temeli bugün 2 Temmuz 1938 tarihinde, saat 12.00’de Atatürk’ün adına ant ederek Sayın Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, kıymetli Erzurum Valisi Haşim İşcan, Müstahkem Mevki Komutanı Zihni Toydemir, Kars valisi Akif İyidoğan ve kalabalık bir halk tarafından merasimle atılmıştır. 02. 07. 1938*” ifadelerini içeren kâğıt Umum Müfettiş Tahsin Uzer, Erzurum Valisi Haşim İşcan, Kars Valisi Akif İyidoğan, Müstahkem Mevki Komutanı Tümgeneral Zihni Toydemir ve Belediye Reisi Şevket Arı tarafından imzalanmış ve temele bırakılarak ilk harç Atatürk’ün adı yâd edilerek Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer tarafından atılmıştır.²⁸⁸

Erzurum’da eğitim alanında yürütülen çalışmalarını yerinde incelemek 1938’de şehre gelen Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan’ın bulunduğu süre zarfında şehirde bütün Doğu’nun

²⁸⁶ **Doğu**, 3 Temmuz 1938, Sayı: 181, s.4.

²⁸⁷ **Doğu**, 3 Temmuz 1938, Sayı: 181, s.4.

²⁸⁸ **Doğu**, 3 Temmuz 1938, Sayı: 181, s.4.

sanatkâr ihtiyacını karşılayacak büyük bir sanat okulunun kurulması esası tetkik edilmiştir. Okulun 300.000 liraya mal olacağı belirtilmiştir. Erzurum Akşam Kız Sanat Okulu'nun Kız Enstitüsü'ne dönüştürülmesine ve lise binasının ise yeni açılacak enstitüye tahsis edilmesine karar verilmiştir. Bunların yanı sıra kendilerine Erzurum Lisesi'nin yeni yapılan binaya nakledileceği, İstanbul Kapısı'ndaki eski Vali Konağı'nın Kız Orta Okuluna tahsis edileceği ve Kız Orta Mektebi binasında yeni bir ilkokulun açılacağı bilgisi aktarılmıştır²⁸⁹. Diğer taraftan Erzurum'da silah fabrikası tarafından 1938'de yaptırılan ortaokul Kültür Bakanlığı tarafından tasdik edilmiştir²⁹⁰.

Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, Erzurum'daki incelemelerinin ardından Ankara'ya gitmek üzere beraberlerinde Vali Haşim İşcan ve Korgeneral Muzaffer Ergüder ile halk temsilcilerinden oluşan bir heyet ile Ilıca'ya geçmiştir. Saffet Arıkan Ilıca'da bulunduğu kısa süre zarfında yeni inşa faaliyetlerini ve yapılmakta olan ilkokul binasında incelemelerde bulunmuştur. Ardından Vali Haşim İşcan Bey'e hitaben: *“Sizden iyi hislerle ayrılıyorum. Size teşekkür ve takdirlerimi sunarım. Başladığınız bütün işlerle memleket için en hayırlı ve en lüzumlu işlerdir. Başladığınız diğer işleri bitirdiğiniz gibi yeni başladığınızı da aynı muvaffakiyetle bitireceğinize eminim.”* temennilerinde bulunmuştur. Bu dilekler karşısında Erzurumlular adına söz alan Avukat Memiş Yazıcı Bey: *“Sayın Bakanımız kıymetli mesai gününüz ile Erzurum'a neşe verdiniz. Hemşerilik ve kültür kaynağınıza yüksek borcunuzu kıymetli irfan müesseselerinizle ödediniz. Daha büyük eserinizi Erzurum'da ve her yerde görmek isteyen Erzurumlular namına teşekkür ederim.”* Bu dileklere mukabil Saffet Arıkan Bey: *“Erzurum'a karşı hissetmekte olduğum muhabbet ve bağlılığı bu iki gün zarfında tebarüz ettirebildiysem bahtiyarım. Muhterem hemşerilerime arzı şükran ederim.”*²⁹¹ ifadelerinde bulunmuştur.

Saffet Arıkan'ın Erzurum ziyareti Doğu gazetesinin sayfalarına da yansımıştır. Erzurum'da atılan adımlar ve kalkınma yolunda kat edilen mesafeler Doğu gazetesinin 17 Temmuz 1938 tarihli nüshasına şu cümlelerle yansımıştır: *“Bütün memleket gibi Erzurum büyük nimetlere kavuşmuştur. Daha birçok yeni nimetlerin eşiğindedir. Fakat Erzurum diğer yerlere nazaran o kadar geri kalmıştır ki ona ne yapılırsa az gelmektedir. Bu sebepten dolayı da yapılan ile değil bugünkü durumumuzu yapılacak olan ile mukayese ediyoruz. Sayın Maarif Vekili şehrimizden ayrılırken birkaç büyük müjde verdi. Bir tanesini hararetle benimsedik.*

²⁸⁹ Doğu, 17 Temmuz 1938, Sayı: 193, s.1.

²⁹⁰ Doğu, 19 Mart 1938, Sayı: 90, s.2.

²⁹¹ Doğu, 2 Temmuz 1938, Sayı: 180, s.2.

Çünkü o dava etrafında Doğu gazetesi kurulduğundan beri yorulmadan neşriyat yapmış ve bölgede bir sanat okulunun kurulmasını istemiş. Doğu neşir hayatına mütevazı bir surette atıldığı ilk günden beri bilhassa şu tez üzerinde durmuştur: “Bölge trenin gelmesiyle birdenbire inkişaf edecektir. Yolsuzluk ve vasıtasızlık yüzünden birçok mahrumiyetlere katlanarak geri kalan bölge, bulunduğu durgun vaziyetten ok hızı ile ileriye atılmaya mecburdur. Doğuya mutlaka tren girecektir ki Cumhuriyet hükümetinin istediği yüksek seviyeye ulaşalım. Dava bilgi davasıdır. Bilgili elemanlar senelere mütevakkıftır. Sanatkâr demek yalnız memleketin istihlal kaynaklarını zenginleştiren adam değil aynı zamanda milli müdafaaya hizmet eden adam demektir. Tortum şelalesi yakında bütün bölgeye nur saçacaktır. Sanat telakkisi değişmiştir. Vatandaş asırlarca evvel alıştığı hayatı terk etmek zaruretindedir. Gene bu sütunlarda haykırdık, Erzurum’un sanatkârlarına hitap ettik dedik ki²⁹²: Asrın icaplarına uymak mecburiyeti karşısında olduğumuzu unutmayın, mesleğinizi zamana uygun bir tarzda inkişaf ettirin zira tren geldikten sonra Garptan bu tarafa akın edecek sanatkâr, kurunu vustai bir tarzda çalışan sizlere rakip olacak ve sizi ezecektir. Zaman ve tekâmül merhamet bilmez sonra size yazık olur, bize kimse haber vermedi demeyiniz... Yeni yapılacağını müjdelediğimiz sanat mektebi işte Doğu’da yeni icaplara göre iş hayatını yaratacaktır. Sayın Vekil, kızlarımızın ev kadını olmalarını temin edecek güzel bir enstitünün açılmasını da emir buyurmuşlar. Enstitülerden memleket kadınlığı büyük faydalar görmüştür. Bu faydalar Erzurum’da kendisini kısa zamanda hissettirecektir. Erzurum’un elektriğe kavuşması için atılan ilk adım bu eserlerden biridir. Evvelki gün müteahhidine ihale edilen elektrik, kışa doğru ümit ederiz ki sokaklarımızı, evlerimizi aydınlatacaktır. Biz şahsen elektriği şehrin inkişafı bakımından en mühim bir eser olarak görüyoruz. Doğu gazetesinin intişarında elektriksizliğin noksanını o kadar derinden hissetmiş bulunuyoruz ki motor, makine ve yalan yanlış çalışma yüzünden geçirdiğimiz sıkıntıları hatırımıza getirirken korkuyoruz. O kadar zorluk karşısında tezgâhların niçin bir türlü işlemediğini daha iyi anlıyoruz. Şalteri çekip bütün bir mekanizmayı harekete getirmek dururken: Meme tıkanı, beton tutmadı, benzin kalın geldi, sekmanlar kaynadı, motor muntazam devir temin etmediği için makinanın dişleri atladı, kırıldı endişeleri ile didinip duruyoruz. Kültür Bakanı, memlekete sanatkârı hediye etti. Haşim İşcan da elektriği hediye edince sanatta sanatkârda memnun olacak ve hele biz Allah razı olsun cümlesini dilimizden düşürmeyeceğiz.”²⁹³

²⁹² Doğu, 17 Temmuz 1938, Sayı: 193, s.1.

²⁹³ Doğu, 17 Temmuz 1938, Sayı: 193, s.1.

Erzurum'da mevcut okullar dışında, bir eğitim ve kültür yuvası olarak Halkevi'nin de varlığı önemli bir yer tutmaktaydı. Şehirde eğitim faaliyetleri kapsamında okuma ve yazma kurslarını öncelikle Halkevi üstlenmekteydi. Buradaki halk dersanelerinde ise öğretmenler gönüllü olarak eğitim vermekteydi. Dersanelere isteyen herkes katılabilirdi. Erzurum'da sosyal hayatı şekillendiren bu önemli kurum, eğitim hususunda çeşitli çalışmalar yürütmekteydi. Bunlar arasında okuma ve yazma kursları, konferans, tiyatro, halk oyunları, kış sporları, sosyal yardım ve törenler bulunmaktaydı.²⁹⁴

Türkiye'de Halkevlerinin açılmasına yönelik çalışmalara bakıldığında 1931 yılında toplanan CHF Kurultayı'ndaki Nizamnamede kuruluşuna dair bir karara yer verilmiştir. Erzurum'da ise halkevinin kurulması hususunda birtakım teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu konu üzerine CHF İl İdare Heyeti'nin Hükümet ile yazışmaları olmuştur. Bunun üzerine Başvekil İsmet (İnönü) Bey olumlu görüş beyan etmiş ve özellikle Doğu bölgesinin eğitim ve kültür seviyesini yükseltmek için Artvin, Bayburt, Erzincan, Erzurum ve Kars'ta birer halkevinin açılmasının önemli olduğunu belirtmiştir. Böylece Erzurum Halkevi binasının inşa faaliyetlerine başlanılarak Halkevinin yapım ödeneği CHF Genel Merkezi'ne iletilmiştir. Halkevinin resmi açılışı yapılan dek geçici olarak çalışmalarına başlanan bir bina, Üçüncü Umumi Müfettişliğin karşı tarafında inşa edilmiştir. 1932'de ise Erzurum Halkevi binası hizmete açılmıştır.²⁹⁵

Halkevinin başkanlığına Namık Efendizade seçilmiştir.²⁹⁶ Halkevi'nin bütçesi oluşturulmadığından dolayı kuruluş yıllarında Halkevi CHF'nin vermiş olduğu bedel ile hizmet vermeyi sürdürmüştür. Halkevinin 1934 yılı bütçesi 1.930 lira, 1935 bütçesi ise 2.549 lira idi. Halkevi'nin açıldığı yıl ilk olarak Halk Dersaneleri, Dil ve Edebiyat, Sosyal Yardım ve Kurslar Komitesi ile faaliyet göstermiştir. Halkevi oldukça küçük ve içindeki kütüphanede kitap sayısı sınırlı idi. Buna rağmen istenilen faydayı sağlamıştı. Halkevinin şehrin sosyal ve kültürel hayatına sağladığı katkılar oldukça büyük olmuştur.²⁹⁷

Halkevi'nin şubeleri arasında; Dil Tarih Şubesi, Ar Şubesi, Gösterim Şubesi, Spor Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Halk Dersaneleri ve Kurslar Şubesi, Kütüphane ve Yayın

²⁹⁴ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.27-39.

²⁹⁵ Polatoğlu, **Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)**, s.50, 51.

²⁹⁶ Yıllar içerisinde faaliyet alanı genişleten Halkevinin geçici binadan yeni yerine taşınması üzerine yürütülen çalışmalar kapsamında Tahsin Uzer birtakım teşebbüslerde bulundu. Bu kapsamda 10 Ekim 1936'da Hükümet ile irtibata geçildi. 1937'de Erzurum Halkevi binasının inşası için CHP İl Başkanlığı'na 60.000 lira gönderildi. İnşa ihalesi 27 Mayıs 1937'de CHP il başkanlığı tarafından 95.000 lira keşif bedeli ile açık eksiltmeye konuldu. Yapımı tamamlanan Erzurum Halkevi 20 Ekim 1939'da yeni binasına taşındı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)**, s.158, 159.

²⁹⁷ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)**, s.149.

Şubesi, Köycüler Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Temsil Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi yer almaktaydı. Halkevinin şubeleri tüm kısıtlı imkânlarla rağmen birçok sosyal faaliyette bulundu. Bu şubeler tarafından bölgede çok etkili ve faydalı işler yapıldı. Bunlar arasında sosyal yardım da yer almaktadır. Bu kapsamda hastalar tedavi edilmiş ve ücretsiz ilaç verilmiş, kalem, kitap ve çanta dağıtılmıştır.²⁹⁸

Halkevinin Köycülük Şubesi ise köylüleri aydınlatmak ve kültür seviyelerini yükseltmek için birtakım faaliyetlerde bulunmuştur.²⁹⁹ Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi tarafından ilk olarak Erzurum cezaevinde bir eğitim kursu açılmıştır. Burada yaklaşık 200 kişiye eğitim verilmiş, halk için okuma salonları ve kitap odası hazırlanmıştır. Ayrıca yoksulları korumak adına CHP ve Halkevinin koruması altında “*Fukaraperver Cemiyeti*” adı ile kurulması amaçlanan sosyal yardım kuruluşuna 500.000 lira bir kaynak aktarılması planlanmıştır. Bu ödenek 1934 yılı bütçesine konulmuştur.³⁰⁰

Erzurum Halkevi'nin 1934'de içinde erkek üye sayısı 461 ve kadın üye sayısı ise 28 idi. Bunların içerisinde 77 öğretmen, 9 doktor ve 5 avukat bulunmaktaydı. Erzurum Halkevi 1935-1936 yılları arasında çalışmalarını büyük bir hızla ilerletip üye sayısını arttırmıştır. 1935'te halkevine başvurular fazla olunca kurs sayısı da arttırılmıştır. 1936'da kitap sayısı 900'ün üzerine çıktığı için yeni bir fiziki mekâna ihtiyaç duyulmuştur. Bu maksatla Erzurum Halk Kütüphanesi'nin inşası için 6.000 liralık bir ödenek tahsis edilmiştir. Böylece Halkevinde istihdam edilenlerin sayısı da yükselecektir. 1937'de geldiğinde Erzurum Halkevinin Sosyal Yardım Şubesi 1 yıl içinde 477 hastanın tedavisiyle ilgilenmiş, yoksul hastalar için 306 lira ilaç parası tahsis etmiştir. Ankara ve İstanbul'da yüksek tahsile giden 10 yoksul öğrenciye ve yoksul kadınlara 348 lira yardımda bulunmuştur. Ayrıca Ankara'daki Erzurum Lisesi mezunlarına, Erzurum'un düşman işgalinden kurtuluşunun kutlanması için 150 lira ve Erzurum Yoksullar Kurumu için 200 lira göndermiştir.³⁰¹

Halkevinin diğer faaliyetleri kapsamında olası bir hava tehlikesine karşı önlem almak için 1938'de belediye özel muhasebe memurları ve polisleri için 5 Nisan 1938'de korunma ve zehirli gaz kursu açılmıştır. Kurslar pazartesi ve perşembe günleri saat 16.00-17.00 arasında verilecektir³⁰². Halkevi salonunda uygulanacak kurslar iki devreli olarak yapılmıştır. Bunlardan birinci devre, belediye ve hususi muhasebe memurları ile polisler için Nisan sonuna kadar

²⁹⁸ Küçükkuşurlu, **Okur, Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri**, s.55, 63.

²⁹⁹ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.28.

³⁰⁰ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)**, s.149-151.

³⁰¹ Küçükkuşurlu, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)**, s.149-153.

³⁰² **Doğu**, 6 Nisan 1938, Sayı: 105, s.2.

devam etmiştir. Diğer memurlar ise mayıs ayından itibaren kursa başlamıştır. Kurslardaki dersler, hükümet doktoru Rıfki Olgun tarafından verilmiştir.³⁰³

Halkevi Spor Kolu tarafından 1938'de Erzurum Halkevinin kuruluşunun altıncı yıl dönümü kutlamaları gerçekleştirildi. Tören münasebetiyle Erzurumlu yurttaşlar Halkevi önünde toplandı. Davetliler arasında Vali Haşim İşcan, Kolordu Komutanı Korgeneral Muzaffer Ergüder, Müstahkem Mevki Komutanı Tümgeneral Zihni Toydemir, Kars Valisi Akif Eyidoğan ve Vali Yardımcısı Hilmi Balcı bulunmaktaydı. Daha sonra Halkevi Spor Koluna üye sporcular tarafından 3.000 m'lik bisiklet yarışı, 2.000 m'lik kar koşusu ve atlı kayak yarışları gerçekleştirildi. Yarışmalarda başarılı olanlara Haşim İşcan tarafından Halkevi'nde ödülleri takdim edildi.³⁰⁴

Erzurum'daki mevcut okullar ve yapılması planlanan eğitim kurumları ile şehrin bir kültür merkezi haline getirilmesi amaçlandı. Erzurum Halkevi kütüphanesinin kitap varlığı dışında ildeki okullarda birkaç bin cilde yakın kitap mevcuttu. Okul kütüphanelerindeki kitap sayısı yetersiz kaldığı için Maarif Vekâleti tarafından her yıl okul kütüphaneleri açılmaya başladı. Erzurum tarihini araştırmak isteyenler şehirde bulunan yaklaşık on iki kütüphanenin varlığından bahsetmekteydi. Ancak bu sayı yetersiz olup kütüphane ihtiyacı her geçen gün daha da artmıştı. Öğrenciler dışında tüm şehir halkının ihtiyacı için diğer büyük şehirlerde olduğu gibi saat 09.00-17.00 arası mesaide bulunan kütüphaneler dışında saat 22.00-23.00 arası açık olan bir şehir kütüphanesinin de açılması talep edilmekteydi.³⁰⁵ Halkevinin bu faaliyetleri ile birlikte Erzurum'a bir eğitim ve kültür aracı olan radyonun getirilmesi için de çalışma başlatıldı. Radyo talebinde bulunanlar Parti İl İdare Heyeti binasına davet edildi. Görüşmeler sonucu radyo alımı için kaza memurları 60 lira ve kaza merkez halkı 90 lira bağışta bulundu. Bunun sonucunda radyo siparişlerinde artış yaşandı.³⁰⁶

Yukarıdaki bilgiler ışığında Erzurum'da toplumun ihtiyaçları göz önünde bulundurularak en temel haklardan biri olan eğitimin ve sosyo-kültürel yaşamın gelişmesi üzerine önemli çalışmalarda bulunulmuş ve ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir.

3.2. İLÇELERDE EĞİTİM FAALİYETLERİ

³⁰³ Doğu, 7 Nisan 1938, Sayı: 106, s.3.

³⁰⁴ Küçükkuşurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)*, s.155, 156.

³⁰⁵ Doğu, 18 Ağustos 1938, Sayı: 220, s.1.

³⁰⁶ Doğu, 7 Nisan 1938, Sayı: 106, s.3.

Erzurum'a bağılı ilçelerde 1938 yılında yürütölen eğitim faaliyetlerine ilişkin olarak Doğu gazetesinde yer alan haberler ışığında Hınıs'a 1938'e kadar henüz modern bir okul yapılmamıştı. Önceki yıllarda ev olarak kullanılan okul ise harabe haldeydi. Öğrenciler çok zor şartlar altında eğitim görmekteydi. Bu sorunu çözmek adına Hınıs Kaymakamı Nazım Üner'in birtakım girişimleri ile 1938'de modern bir okulun yapılması için çalışma başlatıldı³⁰⁷ Ayrıca Halil Çavuş ve Gökoğlan köylerinde beş derslikli ve Cevriye köyünde üç derslikli ilkokulun temel atma töreni yapıldı.³⁰⁸

Oltu'da 1938'de yürütölen eğitim faaliyetleri kapsamında köy bütçelerinden tedarik etmek koşuluyla kömürlü bir okul ve Olur'da beşer sınıflı birer ilkokul yaptırılması kararlaştırıldı. 1939'da bir ortaokul açılması planlandı³⁰⁹. Halk dershanelerinde muhtar ve köy ihtiyar heyeti üyeleri, eğitim ve bu yolla halkı bilinçlendirme yolunda çalıştı. Burada eğitimin yanı sıra köylüyü ilgilendiren kanunlar ve nizamlar hakkında da dersler verildi. 1937'de kurulmuş olan Oltu Halkevi ise spor kolu, futbol kolu, voleybol kolu ve köycülük kolu ile eğitim çalışmalarında bulundu. İlçede ayrıca gazete ve dergilere abone olan bir okuma evi açıldı.³¹⁰

3.3. KÖYLERDE EĞİTİM FAALİYETLERİ

Erzurum merkez ve ilçelerinde eğitime yönelik yürütölen çalışmalar köylerde de gerçekleştirilmekteydi. Buna ilişkin Doğu gazetesinin 18 Ağustos 1938 tarihli nüshasında köylerde açılacak kütüphaneler ile ilgili haberlere yer verilmiştir. Bu maksatla köy halkının ve köy çocuğunun okuyacağı kitap sayısını arttırmak için çalışma başlatılmıştır. Maarif Vekilliği'nin açacağı bir müsabaka ile tespit edilecek köy kitaplarının 1938 ders yılı başından itibaren Devlet Matbaası tarafından basılmasına karar verilmiştir. Her köyde en az 1.000 ciltlik bir kütüphane kurulması planlanmış, ayrıca kütüphanelerde öğretmenler için eğitsel eserlerin bulundurulmasına karar verilmiştir.³¹¹

Erzurum genelindeki köy okullarında yürütölecek eğitim faaliyetleri kapsamında ise Maarif Vekâleti çalışmalarında bulunacaktır. Bu bağlamda şehirde 1937 yılında "eğitmen kursu" açıldı. Bu kursa katılan köy gençleri askerde buldukları sürede çavuş rütbesine terfi etmekle birlikte terhis olduktan sonra köyelerindeki eğitmen kurslarına devam edeceklerdi. Kurslardaki

³⁰⁷ Doğu, 10 Nisan 1938, Sayı: 109, s.2.

³⁰⁸ Doğu, 12 Haziran 1938, Sayı: 163, s.2.

³⁰⁹ Doğu, 15 İkinci Kanun 1938, Sayı: 38, s.2.

³¹⁰ Doğu, 13 İkinci Kanun 1938, Sayı: 36, s.2, 5.

³¹¹ Doğu, 18 Ağustos 1938, Sayı: 220, s.2.

eğitimlerini tamamladıktan sonra ise köy öğretmenliğine tayin edileceklerdi. Bu uygulamadan olumlu sonuçlar elde edilmesi durumunda Maarif Vekâleti tarafından ülkenin çeşitli bölgelerinde eğitim kursları açılacaktı. Erzurum'daki eğitim kurslarından mezun olan öğretmenlerden bir kısmı Erzincan'da açılan eğitim kursuna gönderildi. Ayrıca burayı tamamlayan on altı genç Erzurum'un Pasinler ilçesindeki kendi köylerine öğretmen olarak tayin edildi.³¹²

3.4. SAĞLIK ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Erzurum'da 1930 yılı itibariyle 90 yataklı bir numune hastanesi, İl Özel İdaresi'ne ait bir zührevi hastane, belediyeye ait bir dispanserden oluşan 4 sağlık kuruluşu ve Muvazene-i Umumiye'ye ait 20 yataklı bir doğum ve çocuk bakım evi vardı.³¹³ Bunlardan Çocuk Bakımevindeki hasta sayısı 1930'da 1.000 iken bu sayı 1937'de 5.000'e ulaşmıştı. Doğumevine talep ise muayene olmaktan çekinildiği için azdı.³¹⁴

Erzurum'da sağlık faaliyetleri 1938 yılı zarfında yatırım ve planlama açısından oldukça aktif geçmiştir. Şehrin altmış kazasının tamamına yakınında hükümet doktoru bulunmaktayken 1938'de beş kazaya daha doktor atanmıştır. Erzurum'daki Numune Hastanesi karşısına büyük ve daha modern başka bir hastane binası inşa edilecektir³¹⁵. Celâl Bayar Hükümeti'nin önemseydiği en önemli konular arasında yer alan ülkenin en ücra köyünde yaşanan doğum meselesini çözmek üzere uygulanan sağlık politikaları Erzurum'da da uygulanacaktır.³¹⁶ Bu maksatla 1938 yılındaki en büyük sağlık hizmetlerinden birisi olarak şehirde bir doğum evinin inşası için çalışma başlatılacaktır.³¹⁷

Doğumevinin inşasına 2 Temmuz 1938'de karar verilmiştir. Belediye ile Kültürpark'ın karşısındaki alana inşa edilecek olan doğumevinin temeli Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer

³¹² Doğu, 11 Birinci Kanun 1937, Sayı: 7, s.2.

³¹³ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.78, 79.

³¹⁴ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.54.

³¹⁵ Doğu, 17 Haziran 1938, Sayı: 167, s.2.

³¹⁶ Başvekil Celal Bayar, nüfus ve doğum politikalarına ilişkin olarak şu beyanda bulunmuştur: “Ana ve çocuk sıhhat ve hayatını koruyacak doğum ve çocuk bakım evlerine dispanserlerini ve süt çocukları bakım yerlerinin sayılarını arttıracamız. Köylerde doğum yardımlarını temin edecek köy ebeleri yetiştireceğiz. İşte bu doğum evleri doğuda sayılarını arttırmaya başlamış bulunuyor. Türkiye'nin nüfus politikasında atılacak en kuvvetli adımı artık istikamet verilmiştir. İnsan gayri ihtiyari düşünüyor. Dün 13 küsur milyonduk. Bugün 18 milyonuz. Yüzde yirmi bir artıyor. Bu tezayüt bilhassa doğuda bütün dünya için bir rekor teşkil eder. Hem de bu tezayüdüñ ne kadar gayri müsait şerait içinde tahakkuk ettiğini düşünürsek ilerisi için kendimizi çok daha emin sayabiliriz. Cumhuriyetin 25. Yıldönümünü 25 milyonla kutlamak ne büyük saadet olacak.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğu, 22 Haziran 1938, Sayı:171, s.3

³¹⁷ Doğu, 30 Haziran 1938, Sayı: 178, s.1.

tarafından atıldı.³¹⁸ Temel atma töreninde Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer başta olmak üzere Erzurum Valisi Haşim İşcan, Kars Valisi Akif İyidoğan, Müstahkem Mevki Komutanı Tümgeneral Zihni Toydemir ve Erzurum Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Salim Cimilli yer aldı³¹⁹.

Tahsin Uzer temel atma merasiminde şu söylevde bulundu: “*Doğunun muhtelif yerlerinde idari, sıhhi, ümrani, ufak tefek işleri meydana getirecek adımlar attık. Fakat bunlarla biz iftihar etmiyoruz. Bu yapılan işleri şimdiye kadar geri bırakmış olduğumuz için devlet ve hükümet namına itiraz ediyor. Millet in bizi af ile karşılaması lazımdır. Bununla beraber yapılan eserlerin hepsi sınırlı da olsalar, millet ve memleket için faydalıdır. Doğumevi, ihtimal bundan kırk sene evvel Nazım Bey, Ata Bey, Hakkı Paşa vesairenin valilikleri zamanında yapılmış olsaydı, bu zatların şuuruzluğuna hamledebilirdi. Arkadaşlar inkılap, dünyaya gelecek evlat ve ahfadımızı sıhhatlerden memnun yaşayacak bir şekilde içtimai hayata sokmak demektir. İstatistiklerimize istinaden söyleyebilirim ki doğum yüzünden memleketimizde vuku bulan faaliyet ağılanacak derecededir. Bizdeki doğum faaliyeti başka memleketlerde olsa bütün efkârı umumiye heyecana düşerdi. Bugün doğumdaki vefat miktarı %10’a düşmüştür. Fakat bu miktarın daha çok düşmesi de lüzumdur. Bu kahramanlar diyarında böyle bir sıhhi müessesenin kurulması uğrunda Vali Haşim İşcan’ın gösterdiği nezaket ve dirayet her türlü takdirin fevkindedir. Bu müessese, istikbal için büyük faydalar verecektir. Kendisini ve kıymetli mesai arkadaşlarını tebrik ederim. Yapılan bu eser, Mimar Sinan’ın şu büyük eserinin yanındaki bu çöplüğü setredecek ayrıca onu güzelleştirecektir. Bu kıymetli mimarın değil böyle eserine hatta onun eli ile konmuş ufak bir taş a bile bir Kâbe kursak yeridir. Umumi harpte ben valisi iken benden istenen mahrukatla temin için bu güzel eserin etrafındaki birçok binaları yıktırılmış ve bu suretle hem eserin etrafını kurtarmış hem de etüvlere mahrukat temin etmişim. Şu gördüğünüz meydan yarın daha büyüyecektir. Buraya bir de tayyare binası yapılacaktır. Biz Erzurum’u bugün yıkıyoruz. Fakat bu onu, bir mezbele halinden kurtararak tarihi bu memleketin şanına layık bir şekilde sokmak içindir. Bu müessese Erzurum evlatlarının daha iyi yetişmesine hadim olacaktır.”³²⁰*

Erzurum Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Salim Cimilli ise tören münasebetiyle yaptığı konuşmasında şunlara temas etmiştir: “*Yüksek düşünce ve kararlarda isabetin en büyük amili, bünyesinin daha doğrusu temel in sağlam olması kaimdir. Memleket çocuk bakımından*

³¹⁸ **Doğu**, 2 Temmuz 1938, Sayı: 180, s.1.

³¹⁹ **Doğu**, 3 Temmuz 1938, Sayı 181, s.4.

³²⁰ **Doğu**, 3 Temmuz 1938, Sayı: 181, s.4.

büyütmesinde lüzumu kadar bilgiye henüz malik olmadığı içindir ki çocuklarımız besinsiz ve cılız kalıyordu. Bunlar için de bir rehber ihtiyacı vardı. Atatürk'ün dünyasına layık ve onun yarattığı Cumhuriyete ve rejimine sadık, kanlı ve imanlı bir nesil meydana getirmek, analarımıza kardeşlerimize medeniyet ve emrettiği şekillerde yardım için böyle bir müesseseye olan ihtiyacı takdir buyurduğunuz içindir ki bu hayırlı ocağın temeli bugün yüksek huzurlarında atılmak bahtiyarında bulunuluyor. Devlet siyaseti ana hatlarından olan adet ve vasıf itibarıyla nüfus artımında ki dikkat ve alakanızı gören bilhassa muavenetinizi esirgemediğiniz kıymetli mesai arkadaşlarınız ve Erzurum'un değerli Valisi Haşim İşcan bir buçuk sene gibi kısa bir zamanda vilayetin ve değerinde olan ihtiyaçlarından birisi olan ve yüksek tasviplerine iktiran eden 90 bin liralık hastaneyi bitirmeye muvaffak oldu. Burası birçok vatandaşların ıstıraplarını dindirecek yakın bir zamanda faaliyete geçmiş olacaktır.”³²¹

Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer bölgede yalnızca 285 yataklı 7 hastane ve yalnızca 69 doktorun olduğunu açıklamıştı³²². Diğer taraftan 1936'da İl Meclis Kurulu kararı ile Yeni Mahalle'de 6.818 m³ arsanın Numune Hastanesi inşası için 300.000 lira karşılığında satılması oy birliği ile kabul edildi³²³. Numune Hastanesi'nin 1938'de yatak sayısında da eksiklik olduğu ve inşaat mevsiminin yaklaşmasıyla Erzurum-Sivas demiryolunda, İmar Birliği'nde ve Belediyenin yaptıracığı farklı inşaat işlerinde çalışacak mühendis, fen memuru ve işçilerin herhangi bir hastalık ve rahatsızlık durumunda tedavi edilebilmeleri için hastanede yatak sayısının artırılmasına yönelik çalışmalar planlandı. Bundan maksatla yatak sayısının 1938'den itibaren 100'e çıkarılması ve hastane içinde yaptırılmakta olan diğer odaların inşaatı tamamlandıktan sonra bu sayının ilerleyen süreçte daha da artırılacağı bildirildi³²⁴. Erzurum merkezde bulunan Numune Hastanesi'nde 82 yatak ücretsiz ve 8 yatak ücretli olmak üzere toplam 90 yatak bulunmaktaydı. Doğumevi ve çocuk bakımevinde ise 20 yatak mevcuttu. Ayrıca bir özel zührevi hastanesi ve belediyeye ait bir dispanser bulunmaktaydı. Numune Hastanesi'nde röntgen, göz, kulak, burun, boğaz, kuduz, hariciye ve dâhiliye birimleri bulunmaktaydı.³²⁵

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın 1930'da Erzurum ziyaretlerinde gündeme gelen Erzurum Lisesi'nin aşağısında yer alan binanın İl Genel Meclis olarak kullanılması yönündeki karar daha sonra buranın hastaneye çevrilerek askeriye devredilmesi yönünde

³²¹ Doğu, 3 Temmuz 1938, Sayı 181, s.4.

³²² Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, s.202.

³²³ Polatoğlu, **Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)**, s.79.

³²⁴ Doğu, 12 Nisan 1938, Sayı: 110, s.1.

³²⁵ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.54.

olmuştur. Bina “*Mareşal Fevzi Çakmak Asker Hastanesi*” adıyla hizmet verecektir.³²⁶ Erzurum’da teşkilatlı sağlık kurumlarından biri olan Mareşal Çakmak Asker Hastanesi’nde 1938’de haftanın belirli günlerinde toplantılar tertip edilmekteydi. Şehirdeki askeri ve sivil doktorlar, eczacı ve baytarların büyük çoğunluğu bu toplantılara katılım sağlıyordu. Doğu gazetesinde bu toplantıların detaylarına yer verilmiştir. Gazeteye bu toplantılara katılan doktorların beyanları da yansımıştır. Bunlardan ürolog Binbaşı Besim Bey böbrek sancularına değinerek bu hususta yapılan ameliyatlardan çok iyi sonuçlar aldıklarını ifade etmiştir. Kulak uzmanı Binbaşı Reşat Bey ise çok ağır seyreden bademcik hastalıklarından bahsederek bir hastayı ateşli halde iken ameliyat ederek büyük bir tehlikeden kurtardığını belirtmiş sıcak ve soğuk günlerde bademcik çıkarılması hakkındaki bilgilendirmelerde bulunmuştur³²⁷. Uzman Doktor Asım Aral tarafından amboliler hakkında çok değerli bilgiler aktarılmıştır. Daha sonra üroloji uzmanı Binbaşı Besim Eteren tarafından çok nadir bulunan bir vaka tanıtılmıştır. Bu hastaların çift ve normal vazifeli ve sol böbrek kisti hastası oldukları belirtilerek yapılan çok zorlu bir ameliyat ile alınan böbreğin konferansta gösterimi yapılmıştır.³²⁸

Erzurum’da sağlık hizmetlerine olan ihtiyacın karşılanması noktasında sağlık personeline talep de fazla idi. Bu eksikliği karşılamak için 1937’de Mareşal Çakmak Asker Hastanesi bünyesinde dâhiliye, nöroloji, kulak ve göz hastalıkları gibi şubeler açıldı. Ayrıca anatomi, röntgen, kimya ve psikoloji dalında da hizmet verilmekteydi. Mareşal Fevzi Çakmak 10 Eylül 1939’da Erzurum’u ziyaretinde hastanede de incelemelerde bulundu ve eksiklerin giderilmesi için birtakım direktifler verdi.³²⁹ Erzurum Mareşal Çakmak Askeri Hastanesi “*Şarkın Gülhanesi*” olarak adlandırılmıştı. Doğuda, Mareşal Fevzi Çakmak’ın anısına kurulan hastane zorlu yıllarda görev yapan üst düzey hekimlerin çok sayıda hastaya hizmet vermesi ile önemli bir misyonu yerine getirmiştir.³³⁰

³²⁶ Küçükuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, s.105, 106.

³²⁷ **Doğu**, 16 Nisan 1938, Sayı: 114, s.2.

³²⁸ **Doğu**, 23 Nisan 1938, Sayı: 120, s.5.

³²⁹ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.56.

³³⁰ **Doğu**, 29 Nisan 1938, Sayı: 125, s.1.

Fotoğraf 8. Mareşal Çakmak Askeri Hastanesi

Kaynak: Doğu, 6 Ağustos 1938, Sayı: 210, s.1.

Fotoğraf 9: Mareşal Çakmak Askeri Hastanesi'nin iç kısmından görüntüler

Kaynak: Doğu, 6 Ağustos 1938, Sayı: 210, s.1.

Mareşal Fevzi Çakmak Hastanesi'ni ziyaret eden bir kişi hastane hakkında intibalarını Doğu gazetesinin 6 Ağustos 1938 tarihli nüshasındaki “*Mareşal Çakmak Hastanesinde Neler Gördüm*” adlı röportajı ile okuyuculara aktarmıştır. Hastanenin yapısı ve işleyişi hakkında

detaylı bilgilerin olduğu bu röportajda müşahit şahıs şunları söylemiştir: “Dünyada en zor iş asırların telkin ettiği fikirleri sarpa sarmış zihniyetleri kafalardan söküp atabilmektedir. Mareşal Çakmak Hastanesi sessiz sedasız bir karınca yuvası canlılığı ile sağlık mücadelesinde zaferler kazanıyor. Doğu’ya gelecek olan vatandaşa huzur telkin ediyor. Memleketin ümründe çalışmak üzere İstanbul’dan çıkmak mecburiyetinde kalanların birinci derdi sağlık meselesiydi: -Aman derler gittiğimiz yerin bir eczanesi de yok. Maazallah bir hasta olursak doktor bulamayız, böyle yere gidilir mi?- Buralara vatandaş gelmek istemez, gelse kaçmanın yolunu arar. Vatandaş olmadığı için doktora bulunmaz ve işte zavallı taşrada bu fasit dairenin içinde bulanır kalır. Vatandaşlar hiç endişe etmesinler Doğu’nun Külhanesi Erzurumdadır. En telaşlı vatandaşa en müşkülpesent insana pes dedirtecek mükemmeliyettedir. Muhkem, asil, vakur bir bina bunda herkes müttefik. Kapıdan içeri giriniz! Geniş ve aydınlık koridordaki sadelikte göze görünmeyen bir zenginlik var. Sertabip Bay Asım Cangören ile Sertabip muavini Bay Bekir Sıtkı Erbu’nun nazik delaletleriyle hastaneyi dolaşıyoruz. Koğuşlara, laboratuvarlara, kütüphaneye, banyo dairesine ve hatta abdesthaneye girip çıkıyoruz. Ne olur Allah rızası için ortalıkta şu hastaneye ilk giren insanın yüzünü acı acı ısırın tüylerini dimdik eden koku burnumuza gelse. Beyaz gömleli doktorlar gene beyaz gömleli hasta bakıcılar. Şimdi araştırmacı, tahlilci, terkipçi faaliyetine rağmen çıt çıkmayan bu müessesenin bu sıhhat mabedinin mahremiyetini izale etmekten korkarak okuyucularım sizinle ayaklarımızın ucuna basarak dolaşalım. Şu girdiğimiz iki koğuşta kulak hastaları yatıyor. Tabi tanımayanlara söyleyeceğim. Uzun boylu, nazik kibar bir doktor geçen senelerde belki nazarı dikkatinizi celp ederdi. Evvelki akşam Yakup’un lokantasında yemek yedi. Onun için size: Kulak, boğaz, burun, mütehasısı Doktor Reşat Uluğ derlerdi. İşte ta kendisi onun odası onun muayene odası ve onun hastaları. Şimdi Bay Enver’in bakteriyoloji laboratuvarına girelim. Her taraf pırıl pırıl, doktor Enver beyaz gömleği ile çalışıyor. İşte santrifüj makinesi işte mikroskoplar ve daha ismini bilmediğim birçok şeyler. Şimdi Erzurum’un her derdine koşan güler yüzlü İrfan Titiz’in odasındayız. Hiçbir şeyimiz eksik değil, diyor, şu gördüğünüz alete elektrokardiyogram derler. Türkçesi kalbin resmini alıyor ki bu aletten Türkiye’de az varmış. Mareşal Çakmak Hastanesi bu nadir dört hastaneden biri. Eczane mükemmel. Yok yok. Nitekim Bay Niyazi’yi kolları sıvamış malzemeyi ambalajından açarken gördük. Yukarı katta doktorlar el birliği ile bir kütüphane yapmışlar. Geçen yıl her tarafta yapılan tıbbi müsamerelerin birinde gene bu oda da bulunmuştuk. Doktorlarımız burada acayip acayip hastaları teşir etmişlerdir. Burası tekemmül etmiş, kitaplar artmış, Almanca ve Fransızca tıbbi mecmualar geliyor. Onlar mükemmel ciltleniyor. Bütün bunu da doktorlar kendilerinden daha doğrusu kendi keselerinden yapıyorlar. Şimdi beyaz daha bembeyaz odaya girdik. Burası ameliyathane. Kıymetli

operatörümüz İzzet burada bıçakla şifa dağıtıyor. Hastane geniş miktarda içtimai muavenet hizmetini de ifa ediyor. Askere gelenlerin içinde bu vazifeyi yapamayacak olanlarında servislerinde yatırıp tedavi ettikten sonra yerlerine yolluyor. Bir sene zarfında binlerce insan tedavi görüyor. Senede ancak yüzde bir buçuk nispetinde zayıat veriyor. Geçen yıl pavyonun resmi küşadı yapıldığı zaman İstanbul gazetelerine bir telgraf çekmiştim. Doğu'nun Gülhanesi olan Mareşal Çakmak Hastanesi inkişaf ediyor, demiştim. Garpteki yüksek müessese kadar kıymetli onun kadar emniyet verici bu sıhhat abidesi Erzurum'da yükselmiştir. Şimdi gelin sizinle iki devri mukayese edelim. Umumi Harp içinde ordu kumandanı Hafız Hakkı Paşa bir ev köşesinde tifüsten ölürlen Cumhuriyet devrinde Mehmetçik ordu kumandanının bulamadığı rahatı buluyor.”³³¹

Erzurum merkezde yürütülen sağlık faaliyetleri ilçelerde de hızla devam etmekteydi. Bu çerçevede Hasankale'de trahom hastalığının fazla görülmesinden dolayı hastalığı önlemek için çalışma başlatıldı. 12 Haziran 1938'de küçük ölçekli bir trahom dispanserinin açılması planlandı. Bunun içinde ilçe merkezinde hastaların rahat bir şekilde gidip gelebilecekleri uygun bir bina bulunması ve bu binanın tesisi için gerekli olacak masrafların Sıhhiye Vekâleti tarafından karşılanması Erzurum Valiliği'ne bildirildi. Açılacak dispansere, trahom hastalığı ile mücadele edecek doktorlar tayin edildi.³³²

3.5. BULAŞICI HASTALIKLAR

Erzurum'da çevre temizliğine gereken önemin verilmemesi, tarlaların kirli sularla sulanması ve içme sularının kirletilmesi gibi birçok nedenden kaynaklı bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkmaktaydı. Halkın büyük bir kısmının yoksul olması nedeniyle sabun ve deterjan gibi hijyen malzemelerine ulaşamaması, kirli kıyafetlerle günlerce dolaşmak zorunda kalması, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ile kedi ve köpek gibi sokak hayvanlarının mahallelerde yaygın bir halde ve serbestçe dolaşması şehir genelinde sağlık sorunlarını arttırmaktaydı.³³³

3.5.1. Tifüs

Erzurum'da 6 Nisan 1938'de yaşanan tifüs vakası dolayısıyla sıhhi tedbirler alınarak temizlik mücadelesi başlatılmış ve bu maksatla mahallelerde temizlik yoklaması yapılmıştır.

³³¹ Doğu, 6 Ağustos 1938, Sayı: 210, s.1, 3.

³³² Doğu, 12 Haziran 1938, Sayı: 163, s.2.

³³³ Zengin, Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946), s.51, 52.

Bir tarafından da temiz olmayan evlerin eşyaları etüvden³³⁴ geçirilmiş, hapishane ve hastanelerin etüvleri de tamamlanmıştır. Mahallerdeki temizlik kontrolleri ve etüv işlerinin ardından hastalıklı olan insanlar hamama sevk edilmiştir. Şehirdeki hamamlar, oteller, han ve kahveler sağlık kontrolünden geçirilmiştir. Buralardan herhangi birinde bit görülecek olursa Umumi Hıfzıssıhha Kanunu gereği ticarethanelerin hemen kapatılması kararı alınmıştır³³⁵. Ayrıca bulaşıcı hastalıklar ilçelerde de görülmeye başlamıştı. Tortum'un Kiska Köyü'nde 1938 yılında ortaya çıkan para tifüs hastalığı nedeniyle okullar tatil edilerek aşılama yapılmıştır.³³⁶

Erzurum'un Gez Köyü'nde 7 Nisan 1938'de yaşanan tifüs vakası nedeniyle köy kontrol altına alınarak buraya etüv makinası ve sıhhiye memuru gönderilmiştir. Köyde sıhhiye memuru ve jandarmalar aracılığıyla temizlik yapılmıştır. Tifüs hastalığının bir kez daha ortaya çıkarması noktasında yaşanan bu vaka sonrası halkın bittin korunması ve bu hususta temizliğe özen göstermeleri gerektiği noktasında yetkililer tarafından uyarılarda bulunulmuştur.³³⁷ Gez Köyü'nde alınan tedbirler sonrası tifüs vakası sonlandırılmıştır.³³⁸

3.5.2. Sıtma ve Frengi

Erzurum'un Oltu ilçesinde 1938'de dereden geçen çay yatağının ıslah edilmemesinden dolayı sıtma hastalığı yayıldı. Derenin ıslah edilmesiyle birlikte ise hastalık ilçede bir süreliğine görülmedi. Ayrıca Oltu'da frengi hastalığıyla da mücadele edildi. İlçede tarama yapıldıktan sonra hastalıklı olanlar tedavi altına alındı. Oltu ilçesinde eczane yoktu on yataklı dispanser vardı ve bu dispanserin eczanesinden yararlanılmaktaydı. Ayrıca Oltu'da ebe de yoktu 1939'da belediye bütçesine ebe için bir ödeneğin ayrılması planlandı.³³⁹

3.5.3. Veba

Erzurum'da baş gösteren veba hastalığı yüzlerce kişiyi hayati olarak etkilemekteydi. Bu önemli durum Doğu gazetesine de konu olmuştu. Gazetenin 21 Ağustos 1938 tarihli nüshasında Erzurum'daki veba hastalığından bahsedilmekteydi. Rusların 93 Harbinde (1877-78) Erzurum'u işgalinin on beş gün sonrası şehirde veba hastalığı ortaya çıktı. Ancak Ruslar veba

³³⁴ Herhangi bir nesnedeki yada eşyadaki mikropları ve böcekleri yüksek sıcaklıkta öldürerek sterilize etmek için kullanılan laboratuvar fırınıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 2015.

³³⁵ **Doğu**, 6 Nisan 1938, Sayı: 105, s.2.

³³⁶ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.60.

³³⁷ **Doğu**, 7 Nisan 1938, Sayı: 106, s.2.

³³⁸ **Doğu**, 27 Nisan 1938, Sayı: 123, s.2.

³³⁹ **Doğu**, 15 İkinci Kanun 1938, Sayı: 38, s.2.

hastalığının önüne geçmek için gereken tedbirleri almamıştı. Her gün yüzlerce kişi bu hastalıktan dolayı yaşamını yitirdi. Rus şair ve yazar Aleksander Sergeyeviç Puşkin bir hatırasında konuyla alakalı olarak şunları yazmıştır: “*Erzurum sokaklarında gezerken yüzlerce insan hastalıktan kıvranıyordu. Bu biçare insanlar beni doktor zannederek dillerini gösteriyorlardı. Onlara doktor olmadığımı anlatmakta güçlük çekiyordum. Bir gün silahçı dükkânının önünde duruyordum, bu güzel silah ve eşyalara bakıyordum. Birisi elini omzuma dokundurdu. Geriye baktım ki gözleri kan çanağına dönmüş, rengi uçuk hasta gibi. Hemen kendimi silkerek uzaklaştım. Şehrin kenarında çadırlar kurulmuş, birçok vebalılar buraya toplanmıştı. Rüzgâr bu taraftan esiyordu. Hastalığın mikrobunu teneffüs etmemek için istikameti değiştirdim. Çadırlara vardığım zaman ahali ölenleri alıp toprağa gömüyorlardı. Bunlar ne tiksiniyor ne de korkuyorlardı.*”³⁴⁰

3.5.4. Kelebek Hastalığı

Lupus halk arasında, “*kelebek hastalığı*” olarak bilinmekteydi. Bu hastalık rutubetli arazide ve su baskını olan yerlerde otlayan hayvanlara geçerek oradan da karaciğere nüksederek büyük zarar vermekteydi. Hayvanlara hastalığın bulaştığı aylar genellikle ağustos, eylül, ekim ve kasım ayları olup ölümler aralık ve ocak aylarında yaşanmaktaydı. Erzurum’da meralar ve otlak yerlerde çok fazla su baskını ve rutubet olduğu için bu hastalığa sıklıkla rastlanılmaktaydı. Hastalık 1938’de de ortaya çıkmış ve kısa sürede yayılmıştır³⁴¹. Hastalığın bulaştığı hayvanlardaki belirtiler arasında gözlerde donukluk, halsizlik ve yorgunluk, çene altlarında şişkinlik yer almaktaydı. Ülke genelinde hastalıkla mücadele için Ziraat Vekâleti tarafından hazırlanan ilaç, ülkenin her tarafına gönderilmişti. İlaç 10/15 dozluk bir kutu şeklinde 77 kuruşa temin edilebilecekti. İlaç dozu hayvanların türüne göre değişmekteydi. Buna göre kuzulara bir adet, bir yaşındakilere iki adet, koyun ve keçilere üç adet, sığırlara büyüklük ve küçüklüklerine göre altı ve sekiz kez uygulanmaktaydı.³⁴²

³⁴⁰Puşkin’in bu anlatısı için ayrıca bakınız, Aleksander Sergeyeviç Puşkin, **Erzurum Yolculuğu**, (Çev.: Zeki Baştımar), İstanbul, 1993, s.67-71)

³⁴¹ **Doğu**, 3 Şubat 1938, Sayı: 54, s.5.

³⁴² **Doğu**, 3 Şubat 1938, Sayı: 54, s.5.

3.5.5. Trahom

Bulaşıcı bir kimliğe sahip trahom hastalığı dünya genelinde en fazla Mısır ve Filistin’de en az ise İngiltere ve İsviçre’de görülmekteydi³⁴³. Erzurum merkezde ve Pasinler ilçesinde 1938’de “*karasineğin*” fazlalığı halkın dikkatsizliği ve tozun çok fazla olması nedeniyle trahomum hastalığına rastlanmaktaydı³⁴⁴.

Erzurum merkezde yürütülen sağlık faaliyetleri ilçelerde de hızla devam etmekteydi. Bu çerçevede Hasankale’de trahom hastalığının yüksek seviyede görülmesinden dolayı çeşitli önlemler alınmıştır. 12 Haziran 1938’de küçük ölçekli bir trahom dispanserinin açılması planlanmıştır. Bunun içinde ilçe merkezinde hastaların rahat bir şekilde gidip gelebilecekleri uygun bir bina bulunması ve bu binanın tesisi için gerekli olacak masrafların Sıhhiye Vekâleti tarafından karşılanması Erzurum Valiliği’ne bildirilmiştir. Açılacak dispansere trahom hastalığı ile mücadele edecek doktorlar tayin edilecektir³⁴⁵.

Anlaşılacağı üzere Cumhuriyet hükümetlerinin ağırlık verdiği en önemli konular arasında sağlık da yer almaktaydı. Çocuk ölüm oranlarının, kadın ve yaşlı hastalıklarının yüksek oluşu, salgın hastalıkların sıklıkla görülmesi bu konu üzerinde durulmasındaki başlıca nedenleri oluşturmuştur. Bu sorunların yüksek seviyede görüldüğü yerler arasında Erzurum’da vardı ve buna yönelik yapılan çalışmalar sonucu şehirde yeniden bir sağlık teşkilatlanmasına gidilmiştir. Bu maksatla hastaneler, dispanserler ve sağlık ocakları açılmış, var olanlar modernize edilmiş, halk sağlığını korumaya yönelik eğitimler verilmiş ve sağlığı tehdit edici unsurlar ıslah edilmiştir.

3.6. SOSYAL VE KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR

Erzurum ili 1938 yılını büyük bir coşku ve neşe ile karşılayacaktır. Bunun için günler öncesinden çeşitli hazırlıklar yapılmıştır. Orduevi’nde 1937’de gecesi düzenlenen balo ve toplantılar ile yılbaşı büyük bir sevinçle karşılanacaktır. Orduevi’nde tertip edilen balo, İstiklal Marşı’nın okunmasıyla başlamıştır. Ardından 10. Yıl Marşı söylenmiştir. Etkinlikte 1937 yılında yaşanan olumlu gelişmelere ait temsiller sergilenmiştir. Bunlar arasından Hatay’a ilişkin temsil büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Ardından Türkiye’de demir sanayisine büyük katkı sağlayacak olan Karabük Demir ve Çelik Fabrikasına ait bir temsil gerçekleştirilmiştir. Erzurumlu kadınlar tarafından temsil edilen imar planı tablosu ile şehirde yaşanan değişim

³⁴³ Doğu, 6 Şubat 1938, Sayı: 57, s.4.

³⁴⁴ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.58.

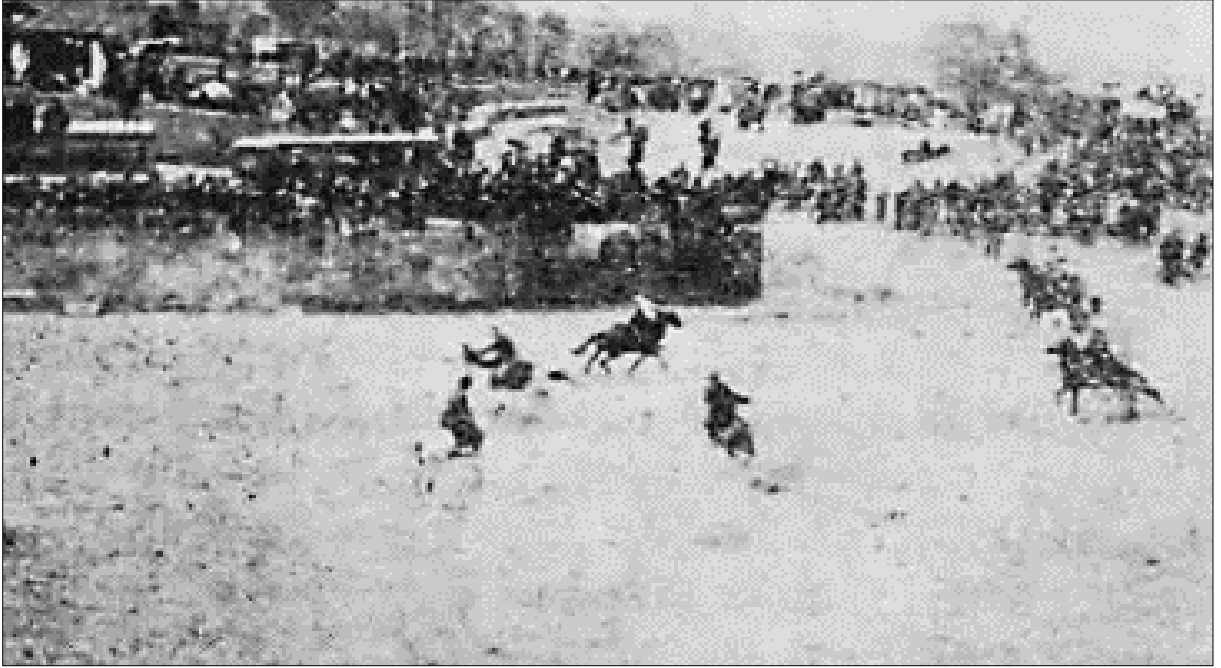
³⁴⁵ Doğu, 12 Haziran 1938, Sayı: 163, s.2.

canlandırılmıştır. İmar faaliyetleri sonrası yakın zamanda yaşanacak değişim davetliler tarafından büyük bir heyecan ve sevinçle karşılanmıştır. Balo gösterisi, bar ve zeybek oyunları ile devam etmiştir. Yılbaşı etkinliği, ülkeye şans ve mutluluk getirmesi dilekleriyle son bulmuştur.³⁴⁶

3.6.1. Sportif Faaliyetler

Erzurum’da malzeme eksikliği ve spor tesislerinin bulunmaması nedeniyle profesyonel spor gelişmemiştir. Kentte çok eski dönemlerden beri güreş, avcılık ve cirit gibi sporlar merak konusu olmuş ve tercih edilmiştir. Diğer taraftan 1927’de kurulan Sipahi Ocağı atlı sporların gelişmesine katkı sağlamıştır. Kulüp özellikle askeriyenin de desteğiyle binicilik ve cirit alanlarında çalışmalar yapmıştır. Erzurum’da 1930’lardan itibaren spor faaliyetleriyle meşgul olan tek kulüp ise Sipahi Ocağı olmuştur.³⁴⁷

Fotoğraf 10: Vali Haşim İşcan cirit müsabakasında

Kaynak: Doğu, 22 Mayıs 1938, Sayı: 145, s.1.

³⁴⁶ Doğu, 1 İkinci Kanun 1938, Sayı: 26, s.1-11.

³⁴⁷ Zengin, Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946), s.63, 64.

Fotoğraf 11: Erzurum'da gerçekleştirilen cirit müsabakası

Kaynak: Doğu, 22 Mayıs 1938, Sayı: 145, s.1.

Erzurum'da 1930'lu yıllarda spor faaliyetleri hız kazandığından dolayı gündemdeki konular arasında spor sahası da yer almaktaydı. Spor faaliyetleri genellikle boş alanlarda yapılmaktaydı. Bu konu üzerine Belediye ve İl Özel İdaresi tarafından 1934'te oluşturulan İmar Birliği tarafından Havuzbaşı'nda bir spor sahasının inşası için çalışmalarda bulunuldu. Kurulması planlanan spor salonunda tenis, futbol, basketbol, voleybol, cirit, at yarışı, maneji yerleri ve yüzme havuzu yer alacaktı. Ancak bu proje hayata geçmedi. Erzurum'da 1939 yılına gelindiğinde ise yalnızca lisenin ve askeriye'nin futbol sahaları bulunmaktaydı. Spor faaliyetleri buralarda gerçekleştirilmekteydi. Erzurum Gücü kulübünün sahası Askeri Silah Fabrikası bahçesindeydi. Burada bir basketbol, iki voleybol ve bir tenis sahası vardı. Ayrıca ilerleyen dönemlerde Harbiye Kışlası ile Numune Hastanesi arasındaki alanda spor sahası yapılması için birtakım düzenlemeler yapılacaktı³⁴⁸.

Spor sahası meselesi dışında Doğunun diğer bölgelerinde yapılacak olan maçları yönetmek için Erzurum merkezli olarak bir hakem kursuna da ihtiyaç duyulmuştu. Bunun için 1938 yılında Türk Spor Kurumu Futbol Federasyonu'ndan gerekli koşullar sağlanmıştı. Eski

³⁴⁸ Küçükkuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, s.141.

sporçudan İhsan Ali Tekvar federasyon tarafından yönetici seçilmiştir. Ayrıca şehirde bir hakem komitesi teşkil edilmiştir³⁴⁹.

Erzurum'da 1930'lu yıllarda Halk Spor, Levent Spor, Erzurum Gücü ve Yüce Yurt Spor kulüpleri sportif faaliyet göstermiştir. Bu kulüplerin temsilcileri 30 Temmuz 1936'da Erzurum Halkevi'nde toplanarak "*Spor Bölgesi*" adıyla bir yapı oluşturmuşlardı³⁵⁰. Diğer taraftan Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer tarafından 1936'da bölgedeki il genel meclislerine telgraf çekilmiş ve kış sporlarına önem verilmesi istenmiştir. Ayrıca aynı yıl Başvekâlete bir yazı gönderilerek bölgede atıcılık, cirit ve kayak sporlarının geliştirilmesi için destek talebinde bulunulmuştur. Bu talep kabul edilerek Ankara'da 1936'da toplanan Spor Kongresi'nde "*Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı*" kaldırarak yerine "*Türk Spor Kurumu*" teşkil edilmiştir. Halkevinde 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda yapılan kutlamalarda Türk Spor Kurumu CHP'ye bağlanacaktır. 1936 yılındaki diğer çalışmalar kapsamında Vali Haşim İşcan'ın birtakım teşebbüsleri sonucu Lise Muallim Mektebi, Halkevispor, Erzurum Gücü adlarında dört kulüp kurulmuştur³⁵¹. 1937'de Yeni Spor ve Avcılık, Atıcılık³⁵², 1938'de merkezde Dağcılık Spor kulübü ile Aşkale'de Kop Spor ve Hasankale'de Aras Spor kulüpleri faaliyete geçmiştir³⁵³. Vali Haşim İşcan 1938'de Erzurum'da spor müsabakalarının başlaması için teşebbüslerde bulunmuştur. Böylece Erzurum Gücü, Kop Spor, Yeni Spor, Aras Spor arasında 1938'de lig maçları ile birlikte bir ulusal futbol müsabaka organizasyonu planlanmıştır³⁵⁴.

Şehir merkezinde yürütülen sportif faaliyetler ile birlikte Erzurum bölge sporcuları 1938'de Bayburt ve Trabzon sporcuları ile çeşitli temaslar kurmuştu. Bunun sonucunda Bayburt'taki futbolcular, güreşçiler ve ciritçiler Erzurum'a gelerek çeşitli organizasyonlar düzenleyeceklerdi. Buna mukabil Erzurum bölgesi sporcuları Bayburt'a iadei ziyarette bulunacaklar ve bu seyahatlerini Trabzon'a kadar sürdürecektir³⁵⁵.

Erzurum'da 1938 yılında farklı alanlarda sportif faaliyetler gerçekleştirilmekle birlikte şehirdeki kulüp başkanları ve bölge heyeti zaman zaman toplanarak ihtiyaçlar ve yıllık çalışma programıyla ilgili konular üzerinde görüşmelerde bulunmaktaydı. Bununla birlikte spor müsabakaları da yapılmaktaydı. Bu kapsamda Erzurum'da 5 Şubat 1938'de başlayacak spor

³⁴⁹ **Doğu**, 3 Mayıs 1938, Sayı: 128, s.4.

³⁵⁰ Murat Küçükkuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, Çizgi Yayınları, Konya, 2018, s.135, 136.

³⁵¹ Zengin, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, s.64.

³⁵² Murat Küçükkuşurlu, Bayram Ali Sivaz, **Erzurum Kış Sporları Tarihi (1915-2011)**, Serander Yayınları, Trabzon, 2011, s.28-78.

³⁵³ Küçükkuşurlu, **Sorularla Erzurum Tarihi**, s.136.

³⁵⁴ Küçükkuşurlu, Sivaz, **Erzurum Kış Sporları Tarihi (1915-2011)**, s.34-36.

³⁵⁵ **Doğu**, 3 Mayıs 1938, Sayı: 128, s.4.

müsabakasında şu program uygulanmıştır: Saat 14.30'da 3.500 m bisiklet yarışı, saat 15.00'te 100x4 m bayrak yarışı, saat 15.30'da disk ve cirit yarışı. Bunlardan bisiklet yarışı, belediye önünden başlayarak Cumhuriyet Caddesi, Çifte Minareli Medrese, Taş Mağazalar, Gürcü Kapı, İstanbul Caddesi, Hastaneler Caddesi, Hapishane ve Hükümet Konağı'ndan geçerek belediye önünde sona erecekti. Bayrak yarışı Cumhuriyet Caddesi'nde, disk ve cirit yarışları belediye arkasında inşası devam eden Kültür Park'ta yapılacaktı. Hakemler ise Başhakem İlyas, Müsabaka Hakemi İhsan Tekvar (Erzurum Gücü), Saha Komiseri Rıfkı (Yeni Spor), Hareket Amiri Rasim (Avcılar Kulübü), Reşat (Erzurum Gücü), Muvasalat Hakemi Tahsin (öğretmen) idi. Kronometre hakemleri Muhittin Akatlı (Erzurum Gücü), Cafer Kızalp (Dağcılık Kulübü), Şeref Ateş (öğretmen). Yan ve Takip Hakemleri Vehbi (Erzurum Gücü), Hulkiya Yalçın (Dağcılık Kulübü), Salahattin Ünlü (Dağcılık Kulübü), Zeki Süren (Erzurum Gücü), Ekrem (Avcılar), Macit Akatlı (öğretmen), Nevzat (Yeni Spor). Müsabakalar Kâtipleri Behzat (öğretmen) ve Esat Yalçın (Dağcılık Kulübü) idi³⁵⁶.

Erzurum bölge heyetinin hazırladığı 6 Şubat 1938 tarihli müsabaka programı ile disk atma, bisiklet yarışı, halat çekme sporları ve 100x4 bayrak yarışı yapılacaktı. Müsabakalara Erzurum'daki spor kulüplerine üye olan altmışın üzerinde sporcu katılacaktı. İlk olarak 100x4 bayrak yarışı yapıldı. Koşuya katılan Erzurum Gücü kulübü sporcuları 46 saniyede koşarak birinci oldu. İkinci aşamada bisiklet yarışı düzenlendi. Yarışlar Hükümet konağı önünde başladı. Cumhuriyet Caddesi, Çifte Minareli Medrese, Tebriz Kapı, Taş Mağazalar, Hastaneler Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi hattından devam ederek hükümet konağı önünde tamamlandı. Erzurum Gücü'nden dokuz ve Yeni Spor'dan iki bisikletçinin katıldığı yarışmayı Erzurum Gücü'nden Hasan birinci, Cemil ikinci, Necmettin üçüncü ve Yeni Spor'dan Emin dördüncü olarak tamamladı. Halat çekme yarışı Avcılar ve Dağcılar kulüpleri arasında geçti. Erzurum Gücü kulübü ise ilk hafta birinci olduğu için yer almadı. Yarışmada Avcılar kulübü galip geldi³⁵⁷. Disk atma yarışına giren yarışmacılar ise bu sporun Erzurum'da ilk defa yapılmasına karşın başarılı oldu. Yarış sonucunda Erzurum Gücü'nden Yusuf 33 m'lik bir atış yaparak birinci, Halil ikinci ve Necdet üçüncü oldu³⁵⁸.

Paris'te 1938 yılında yapılacak olan Avrupa Atletizm Şampiyonası seçmeleri için Türk Spor Kurumu atletizm federasyonu tarafından yarışlara katılmak amacıyla gerekli olan derecelerin bildirilmesiyle bölge atletizm ajanlığı tarafından hazırlanan çalışma programına

³⁵⁶ **Doğu**, 4 Şubat 1938, Sayı: 55, s.5.

³⁵⁷ **Doğu**, 6 Şubat 1938, Sayı: 57, s.1.

³⁵⁸ **Doğu**, 6 Şubat 1938, Sayı: 57, s.7.

göre ilk teşvik müsabakası olan 1.500 m koşusu Mayıs 1938’de yapıldı. Diğer kulüpler henüz faaliyete geçmediklerinden dolayı yarışlara yirmi yedi atlet ile yalnızca Erzurum Gücü kulübü katıldı. Müsabaka sonucu birinci gelen yarışmacı 5,52, ikinci yarışmacı 6,1 ve üçüncü yarışmacı 6 dakikada tamamladı³⁵⁹.

Erzurum’da Mayıs 1938’de bisiklet ajanı tarafından bir yarışma düzenlendi. Yarışmaya dokuz bisikletçi ile yalnızca Erzurum Gücü katıldı. Yarışmaların birinci etabı pazar günü saat 09.00’da İstanbul Kapı dışında başladı. Ilıca yolu üzerinden Gezköyü istikametinde devam eden 16 km’lik bir parkur kat edildi. Yarışmada birinciliği Necmettin adlı sporcu rakiplerine yaklaşık 200 m fark atarak 23 dakika ile elde etti. Yarışmayı Selahattin Eryavuz 25 dakika ile ikinci ve Hasan adlı sporcu 29 dakika ile üçüncü olarak tamamladı. Yarışmanın ardından sporculara ödülleri takdim edildi³⁶⁰.

Erzurum Gücü kulübünün yeni seçilen idare heyeti 1938’de bölge merkezine gelerek sporcuların da katılımıyla hazırlanacak faaliyet programının ana hatlarını belirledi. Ardından takım kaptanlarını seçmek için Boks ve Güreş Kaptanı Vehbi Aksakal, Atlı Cirit ve Halter Kaptanı Hüsnü Yıldırım, Futbol Kaptanı Reşat, Atletizm Kaptanı Necdet, Voleybol, Tenis ve Bisiklet Kaptanı Muvahhit ile Dağ Sporları Kaptanı Nafi Beyler, Erzurum Gücü kulübünün teknik heyetini oluşturdu. Erzurum Gücü kulübü tarafından Kars Kapı’da 1938’de bir kongre düzenlendi. Kongreye katılanlar arasında biniciler, güreşçiler, dağcılar, futbolcular ve diğer sporcular bulunmaktaydı. Kongrede yıllık faaliyet ve hesap raporları kabul edildi ve idare heyeti seçimine geçildi. Buna göre İdare Heyeti Başkanlığına Mühendis İhsan Ali Tekvar, Asbaşkanlığa Vehbi Türker, Umumi Kâtipliğe İhsan Dişbuten, Müfettişliğe Mühendis Halil Ergün, Muhasebeciliğe Nizamettin Ataç ve İdare Memurluğuna Ressam Nafi Bakla oy birliği ile seçildi³⁶¹.

Halkevi tarafından 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle düzenlenecek olan spor müsabakaları münasebetiyle Erzurum Gücü ile Yeni Spor arasında 19 Mayıs Perşembe günü saat 15.30’da Erzurum Lisesi’nin arkasındaki sahada bir futbol karşılaşmasının yapılması kararlaştırıldı. Maçın orta hakemi ise Yüzbaşı Rasim Bey olup iki yan hakem de görev yapacaktı. Maçla ilgili bilgi Doğu gazetesinin Yazı İşleri Müdürlüğü’ne iletilmişti³⁶². Ayrıca Erzurum Gücü kulübünün Trabzon ve İstanbul’un spor kulüplerinden bazıları ile futbol,

³⁵⁹ Doğu, 3 Mayıs 1938, Sayı: 128, s.4.

³⁶⁰ Doğu, 3 Mayıs 1938, Sayı: 128, s.4.

³⁶¹ Doğu, 12 Nisan 1938. Sayı: 110, s.4.

³⁶² Doğu, 18 Nisan 1938, Sayı: 141, s.2.

atletizm ve güreş yarışmaları yapması için bir anlaşma yapmak üzere Kulüp teknik heyetinden Muvahhit Akatlı nisan ayı içerisinde Trabzon ve İstanbul'da görüşmelerde bulunacaktı.³⁶³

3.6.2. Kış Sporları

Cumhuriyet Dönemi'nde Erzurum'da kayağa büyük bir önem verilmiştir³⁶⁴. Türkiye'de modern anlamda şehirlerde yapılan kayak faaliyetleri ilk defa Erzurum'da gerçekleştirilmiştir.³⁶⁵ Belediye Başkanı Şevket Arı döneminde yeni bir spor kulübü açılmış ve kış sporlarıyla alakalı birtakım yarışmalar tertip edilmiştir. Türk Spor Kurumu tarafından ise 1937'de Erzurum'da ilk defa kayak yarışması düzenlemiştir.³⁶⁶ Bu yarışmalara Erzurum Gücü, Muallim Mektebi, lise ve askeri teşekküllerin sporcuları katılmıştır. Erzurum Gücü müsabakalardan birincilikle ayrılmıştır. Şehirde kış sporları 1938'de ilk olarak Abdurrahman Gazi ve Deveboynu bölgesinde başlamıştır. Elli sporcu kayak için Deveboynu'na götürüldü ve bu sporcuların yarışlarının filme alınarak Ankara Sineması'nda gösterilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Erzurum'da kış sporları kapsamında paten yarışları ve atlı kızak müsabakaları da yapılmıştır.³⁶⁷

Erzurum'da spor faaliyetleri için 26 Ocak 1938'de bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya Erzurum Valisi, Türk Spor Kurumu Erzurum Bölgesi Başkanı, İl Kültür Müdürü, lise, ortaokul ve öğretmen okulu müdürleri ile beden eğitimi öğretmenleri katılmıştır. Toplantıda sıraya konan yönetmelik maddeleri doğrultusunda şehirdeki spor kulüplerinde kayıtlı sporcuların şehir dışındaki başka kulüplere gitmeleri yasaklandı. Okullar arasında müsabakalar düzenlenerek tüm öğrencilerin yarışmalara katılmaları amaçlandı. Özellikle kış döneminde kayak sporu ile ilgili birçok yarışmanın düzenlenmesi planlandı. Kayak sporunun teşvik edilmesi için Avrupa'dan seksen adet spor malzemesi ile Trabzon'dan fındık sopaları getirtildi.³⁶⁸

Millet Bahçesi'nde yer alan Erzurum bölge merkez binasında Türk Spor Kurumu tarafından Haşim İşcan'ın başkanlığında bir toplantı yapıldı. Toplantıda 29 Ocak 1938'de yapılacak olan yarışma programı mütalaa edilerek cumartesi günü Erzurum'da çeşitli yarışmaların düzenlenmesi için karar alındı. 44 kayakçının katıldığı 3 km'lik bir sokak koşusu düzenlendi. Ayrıca kayakçıların hükümet konağı önünden Cumhuriyet Caddesi boyunca

³⁶³ Doğu, 19 Nisan 1938, Sayı: 116, s.5.

³⁶⁴ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.64.

³⁶⁵ Küçükkuşurlu, Sivaz, *Erzurum Kış Sporları Tarihi (1915-2011)*, s.62.

³⁶⁶ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal Ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.64.

³⁶⁷ Küçükkuşurlu, Sivaz, *Erzurum Kış Sporları Tarihi (1915-2011)*, s.82- 83

³⁶⁸ Doğu, 27 İkinci Kanun 1938, Sayı: 48, s.1, 2.

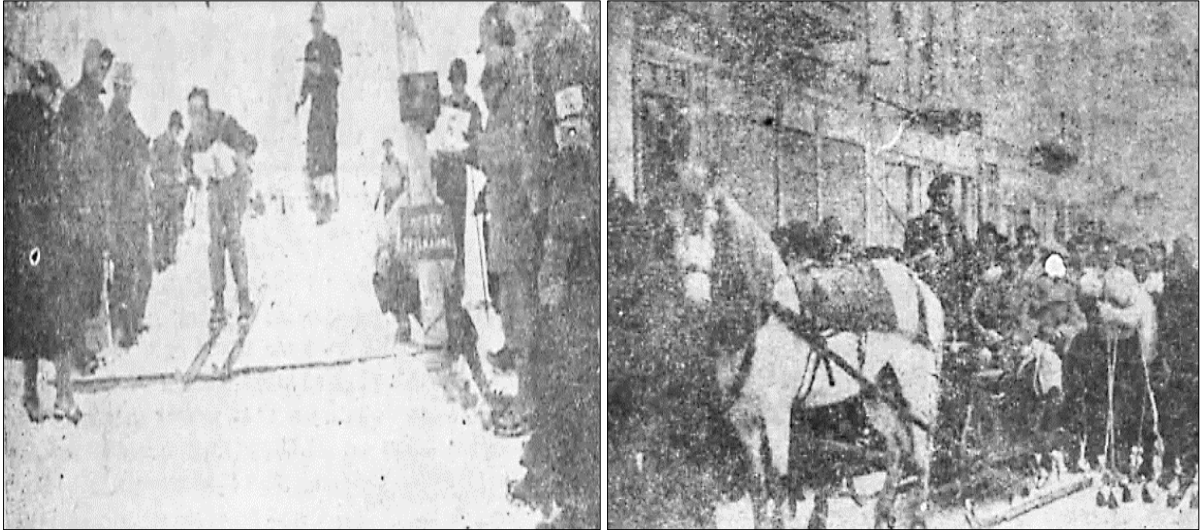
ilerleyerek Hastaneler Caddesi, Gürcükapı, Taş Mağazalar, Tebrizkapı ve Çifte Minareler üzerinden tekrar hükümet konağı önüne gelmeleri planlanarak halk ile iç içe olmaları istendi.³⁶⁹

Fotoğraf 12: Kayak yarışlarının yapıldığı yerlerden Hükümet Meydanı

Kaynak: Doğu, 30 İkinci Kanun 1938, Sayı: 51, s.1.

Fotoğraf 13. Erzurum’da düzenlenen kayak yarışlarından görüntüler

Kaynak: Doğu, 11 Şubat 1938, Sayı: 61; Doğu, 22 Şubat 1938, Sayı: 68, s.9, 1.

Erzurum’da 29 Ocak 1938’de yapılan yarış programı şöyle idi: 1.500 m dayanıklılık koşusuna çeşitli kulüplerden 32 sporcu katıldı. 3 km kayak yarışına 50 sporcu, atlı kayağa ise

³⁶⁹ Doğu, 27 İkinci Kanun 1938, Sayı: 48, s.1, 2.

4 sporcu katıldı. Paten yarışına 50 patenci dahil oldu. Küçük çocuklar arasında tek kişilik bir kızak yarışı tertip edildi. Ayrıca çuval yarışları düzenlendi.³⁷⁰ Bölge binasında toplanan sporcuları izlemek için Vali Haşim İşcan, Orgeneral Kazım Orbay, Korgeneral Muzaffer Ergüderler ve Müstahkem Mevki Kumandanı Tümgeneral Zihni Toydemir belediyeye geldi. 42 sporcu müsabakayı tamamlayabildi. Erzurum Gücü'nden Yusuf Akçay 21 dakika 32 saniye ile yarışmayı birincilikle tamamladı. Dağcılık Kulübü'nden İhsan Şafak 23 dakika 30 saniye ile ikinci ve Erzurum Gücü'nden Halil Günlübeyaz ise 23 dakika 52 saniye ile üçüncü oldu. Daha sonra yapılan dayanıklılık yarışında Nusret İnan 9 dakika 27 saniye ile yarışı birincilikle tamamladı. Servet Gez ikinci ve Avni Rolar üçüncü oldu. Atlı kayak yarışını Dağcılık Kulübü'nden Esat Yalçın birincilikle, Erzurum Gücü'nden Reşat Savaş ikincilikle, İhsan Şefik ise üçüncülükle tamamladı. Yarışma sonunda Vali ve Spor Bölgesi Başkanı Haşim İşcan sporculara günün anlam ve öneminden dolayı kısa bir nutukta bulundu.³⁷¹ Yarışmalar tamamlandıktan sonra dereceye giren sporculara ödülleri Orgeneral Kâzım Orbay verdi³⁷². Erzurum Gücü kulübü şehirde 6 Mart 1938'de kayak müsabakaları için Top Dağı'nda bir tören düzenledi. Böylece bütün kayakçıların birbirlerini tanımaları sağlanacaktı. Ayrıca sürat ve atlama idmanları yapılacaktı³⁷³. Danslı ve müzikli bir eğlence programı ile yapılması planlanan tören Halkevi Başkanı Ahmet Erverdi'nin ölümü nedeniyle iptal edildi. Erzurum Gücü bugünü "*Ahmet Erverdi Günü*" olarak kabul etti. Bugünün anısına her yıl bir anma töreninin yapılması kararlaştırıldı.³⁷⁴

Erzurum'da 1938 yılında kayak faaliyetlerini arttırmak için kayak dersi verilmeye başlandı. Ankara'dan gelen İlyas Sinal kayak öğretmeni olarak bu işi üstlendi. Derslere katılmak isteyenler Millet Bahçesi'ndeki binada idare müdürlüğüne kaydını yaptıracaktı. Kayak malzemeleri ise bölge spor müdürlüğü tarafından karşılanacaktı. Haftada üç gün verilecek derslere kadınlar saat 09.00-12.00 arası katılabilecekti.³⁷⁵

Erzurum'da Mart 1938'de gerçekleştirilmesi planlanan kış sporu programları kötü hava koşulları nedeniyle bir süredir iptal edilmişti. Buna rağmen sportif faaliyetler devam etti. Bazı kayakçılar kent meydanında toplanarak Kiremitlik Tabyası'na gitti. Erzurum Gücü kayakçıları da bölgede yer almaktaydı. Bu grup diğer kayakçılarla beraber Topdağı'dan buluştu. Erzurum Gücü kulübü Topdağı'nda kayakçılar ile birlikte bir kayak bayramı düzenledi. Yoğun ilginin

³⁷⁰ Doğu, 29 İkinci Kanun 1938, Sayı: 50, s.1, 2.

³⁷¹ Doğu, 30 İkinci Kanun 1938, Sayı: 51, s.2.

³⁷² Küçükkuşurlu, Sivaz, **Erzurum Kış Sporları Tarihi (1915-2011)**, s.87, 88.

³⁷³ Doğu, 5 Mart 1938, Sayı: 78, s.4.

³⁷⁴ Doğu, 6 Mart 1938, Sayı: 79, s.1.

³⁷⁵ Doğu, 21 İkinci Kanun 1938, Sayı: 43, s.2.

olduğu kayak bayramına çok sayıda kadın da iştirak etti. Ayrıca kış etkinlikleri kapsamında kurt avı düzenleyen Avcılar kulübü kurt avı yapacaktı. Ancak yoğun kar yağışının yolları kapaması nedeniyle avcılardan bir grup Ilıca'ya bir grup ise Boğaz'a gitmişti. Boğaza giden avcılar tavşan, ördek ve keklik avladı.³⁷⁶

3.6.3. At Yarışları

Doğu gazetesinin 19 Nisan 1938 tarihli nüshasında at yarışlarıyla alakalı haberlere de yer verilmiştir. Erzurum halkının at yarışlarına oldukça büyük alaka ve önem gösterdiği belirtilmiştir. At yarışlarının daha profesyonel bir yapıya kavuşturulması için talimatnamelerin hazırlandığı ve veteriner direktörlüğüne gönderildiğine değinilmiştir. Gazete sütunlarında yarış programlarına dair duyurulara da rastlanılmaktadır. Bunlar arasında 26 Haziran 1938'de bir at yarışı turnuvasının başlayacağı ve dört hafta süreceği duyurularak yarışmaların her hafta pazar günü yapılacağına dikkat çekilmekte ve yarış programının talimatname doğrultusunda veteriner direktörlüğü tarafından hazırlanarak çevre vilayetlere dağıtılacağı belirtilmekteydi. Bu talimatnameler 50 kuruş karşılığında ilgilenenlere verilecekti.³⁷⁷

Açılışı 26 Haziran 1938'de yapılacak at yarışı organizasyonu temmuz ayında düzenlenecekti. At yarışı programlarına göre birinci haftanın ilk koşusu 27 Haziran 1938'de başlayacaktı. Yarışlara Erzurum harasında yetiştirilmiş üç yaşındaki yarım kan Arap ve halis kan Arap erkek ve dişi atlar katılacaktı. Birinciye 255 lira, ikinciye 55 lira ve üçüncüye 20 lira para ödülü verilecekti. Yarışlar 1.600, 1.800 ve 2.400 m mesafe olarak düzenlenecekti.³⁷⁸

At yarışında ilk koşuya Erzurum mıntkasında doğmuş ve yetişmiş üç yaşındaki yarım kan Arap ve halis kan Arap atları katılacaktı. Koşuya iştirak edecek atların sahipleri ve adları arasında; Nafia Ambar Memuru Ahmet'in "*Seylan*" ve Hınıslı Ahmet Oğlu Refik Uluslu'nun "*Leman*" adında yarım kan Arap atları ile Hasankaleli Mehmet Oğlu Süleyman'ın "*Nazlı*", Köse Mehmetli Şefik Elmalı'nın "*Munise*" ve Asım Ulusarac'ın "*Uçar*" adında halis kan Arap atları yer almaktaydı.³⁷⁹

İkinci koşuya o güne kadar 400 lira üzerinde para ödülü almamış dört yaş ve üzeri yaştaki halis kan ve yarım kan Arap atları katılacaktı. Bu koşuya Süvari Binbaşı Recep'in "*Ceylan*", Süvari Binbaşı Faik'in "*Meslüd*", Mühendis İbrahim'in "*Güççek*", Jandarma

³⁷⁶ Doğu, 2 Mart 1938, Sayı: 75, s.4.

³⁷⁷ Doğu, 19 Nisan 1938, Sayı: 116, s.2.

³⁷⁸ Doğu, 25 Mayıs 1938, Sayı: 147, s.2, 3.

³⁷⁹ Doğu, 25 Haziran 1938, Sayı: 174, s.1.

Başçavuşu Bahaeddin'in "*Zorba*", Hınıslı Hasan Kalkan'ın "*Suna*" ve Süvari Yüzbaşı Mustafa Ugan'ın "*Aslıhan*" adlı halis kan Arap atları ile Bulanıklı Eyüp'ün "*Yavuz*", Muallim Cevdet Karlıdağ'ın "*Yıldız*" yarım kan Arap atları katılacaktı. Birinciye 180 lira, ikinciye 55 lira ve üçüncüye 20 lira para ödülü verilecekti.³⁸⁰

Üçüncü koşuya daha önceden derece almamış 4 yaş ve üzeri halis ve yarım kan Arap atları katılacaktı. Koşuda Ahlatlı Hasan'nın "*Burnoy*", Muammer Veçhi'nin "*Necime*", Karşlı Cemil Ergen'in "*Uçar*", Tacir Şükrü Gül'ün "*Mesut*" ve Süvari Binbaşı Recep Balkan'nın "*Filtre*" adlı halis kan Arap atları ile Debbağ Lütfü Alper'in "*Süseli*", Hınıslı Mustafa'nın "*Şahin*" ve Cevdet Karlıdağ'ın "*Yıldız*" adlı yarım kan Arap atları yer alacaktı. Birinciye 120 lira, ikinciye 50 lira ve üçüncüye 20 lira para ödülü takdim edilecekti.³⁸¹

Dördüncü koşuya 400 liradan fazla para ödülü kazanan atlar dahil edilmemişti. Koşuya Süvari Binbaşı Recep Balkan'ın "*Ceylan*", Mühendis İbrahim'in "*Ünlü*", Daimî Encümen Azası Ahmet Bingöl'ün "*Ejder*", Jandarma Başçavuş Bahaeddin'in "*Zorba*" ve Süvari Yüzbaşı Necati'nin "*Bilal*" adlı halis kan Arap atları katılacaktı. Birinciye 245 lira, ikinciye 55 lira ve üçüncüye 20 lira para ödülü verilecekti.³⁸²

Erzurum'da düzenlenen at yarışları kapsamında ikinci hafta koşusu 3 Temmuz 1938'de başladı. Yarışlar 1.200, 2.000 ve 2.400 m üzerinden yapıldı. Bu koşuda halis kan Arap ve kısrak atlar yarıştı. Birinciye 285, ikinciye 55 ve üçüncüye 20 lira ödül verildi. Üçüncü hafta yarışları 10 Temmuz 1938'de gerçekleştirildi. 1.400 m'lik ilk koşuda Erzurum mıntikasında yetiştirilmiş üç yaşında ve hiç koşu kazanmamış taylar yarıştı. 2.000 m'lik ikinci koşuda dört ve üzeri yaştaki hiç koşu kazanmamış yarım kan Arap, halis kan Arap ve kısrak atlar yarıştı. 2.200 m'lik üçüncü koşuda dört ve yukarı yaştaki kısraklar koştu. 2.400 m'lik dördüncü koşuda dört ve üstü yaştaki kısraklar yarıştı. Dördüncü haftanın birinci koşusu ise 17 Temmuz 1938'de gerçekleşti. Kısa, orta ve uzun mesafelerde Erzurum'da doğmuş taylar katıldı ve yarışmalar sona erdi.³⁸³

Birinci koşuda Ahmet Bey'in "*Seylan*" adlı atı birinci, Hınıslı Refik Bey'in "*Leman*" adlı atı ikinci ve Hasankaleli Süleyman Bey'in "*Nazlı*" adlı atı üçüncü oldu. İkinci koşuda Recep Bey'in "*Ceylan*" adlı atı birinci, Hasan Bey'in "*Suna*" adlı atı ikinci ve Bahaeddin Bey'in "*Zorba*" adlı atı üçüncü oldu. Üçüncü koşuda hırdavatçı Şükrü Bey'in "*Mesut*" adlı atı birinci,

³⁸⁰ Doğu, 25 Haziran 1938, Sayı: 174, s.4.

³⁸¹ Doğu, 25 Haziran 1938, Sayı: 174, s.4.

³⁸² Doğu, 25 Haziran 1938, Sayı: 174, s.4.

³⁸³ Doğu, 25 Mayıs 1938, Sayı: 147, s.4.

Hasan Bey'in "*Burnoy*" adlı atı ikinci, Cemil Bey'in "*Uçar*" adlı atı üçüncü oldu. Dördüncü koşuda Recep Bey'in "*Ceylan*" adlı atı birinci, Bahaeddin Bey'in "*Zorba*" adlı atı ikinci ve Ahmet Bey'in "*Ejder*" adlı atı üçüncülüğü elde etti.³⁸⁴

3.6.4. Cirit

Cirit kökeni Orta Asya'ya dayanan bir savaş oyunudur. Yaya olarak ve at üzerinde oynanabilmektedir. Cirit oyununa Osmanlı sultanları büyük bir ilgi göstermişti. Orhan Gazi 1326'da Bursa'yı fethettikten sonra büyük bir alanı at yarışlarına ve cirit oyununa ayırmıştı. Çelebi Mehmed ve Yıldırım Bayezid dönemlerinde binicilik dersleri verilmişti. Sultan IV. Murad ve I. Ahmed ise şahsen cirit oynayan padişahlardı. Sultan IV. Murad aynı zamanda cirit için 400 kadar özel at yetiştirmişti. Cirit özellikle Lale Devri'nde (1718-1730) daha fazla önemsendi ve oynandı.³⁸⁵

Geleneksel Türk sporları arasında yer alan ciride kadim bir Türk şehri olan Erzurum'da da her dönem büyük ilgi gösterilmiştir. Bu bağlamda şehirde düzenlenen cirit müsabakaları *Doğu* gazetesinin sayfalarında yer bulmuştur. Halkevi Köycülük Şubesi üyesi Şevket Benli'nin başkanlığında cirit oyunlarının kural, intizam ve faaliyetlerini yürütmek için 41 maddelik bir önerge hazırlanmıştır. Oyunlar bu önergeye göre düzenlenmiştir³⁸⁶. Erzurum'da 1938'de her pazar günü yapılan Cirit müsabakalarına halk büyük bir alaka göstermiştir.³⁸⁷

Sonuç olarak Erzurum'da modern spor tesisleri, teknik personel ve malzeme eksikliği nedeniyle profesyonel spor gelişmemiştir. Üçüncü Umumi Müfettişlik, Belediye ve İl Özel İdaresinin de katkılarıyla öncelikle altyapı unsurları geliştirilmeye ve temel eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Birçok spor dalında profesyonelleşmeyle birlikte kulüpleşmeye gidilmiş ve şehirde sportif faaliyetler yaygınlaştırılmıştır.

³⁸⁴ *Doğu*, 28 Haziran 1938, Sayı: 176, s.4.

³⁸⁵ Feyzi Halıcı, "Cirit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul, 1993, s.26-27.

³⁸⁶ *Doğu*, 3 Mayıs 1938, Sayı: 128, s.2, 4.

³⁸⁷ *Doğu*, 22 Mayıs 1938, Sayı: 145, s.1.

3.7. KÜLTÜR VE SANAT FAALİYETLERİ

3.7.1. Sergiler

Erzurum’da sosyo-kültürel faaliyetler içerisinde sergilerin de önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Buna dair olarak Doğu gazetesinde sergi haberlerine de yer verilmiştir. Gazetenin 11 Haziran 1938 tarihli nüshasında yer alan habere göre Erzurum’daki Akşam Kız Sanat Okulu’nda dikiş ve moda sınıflarının bir yıllık çalışmaları açılacak bir sergi ile halka sunulacaktı.³⁸⁸ Sergiye başta Vali Muavini Hilmi Balcı ve memurlar olmak üzere geniş bir katılım olmuştu.³⁸⁹ Öğretmenler ve 13-14 yaş grubundaki öğrencilerin iş birliği ile haftada bir uygulanan biçki ve dikiş dersleri sonucu elde edilen mamuller sergilenmişti.³⁹⁰ Kentteki sergi faaliyetleri fuar yoluyla da ilgililere sunulmak istendi. Bu maksatla Erzurum’da 1930’lu yıllarda ilk defa fuar alanının açılmasına yönelik bir çalışma başlatıldı. Erzurum Belediyesinin ve İl Özel İdaresinin teşebbüsleriyle “*Erzurum 23 Temmuz Doğu Fuarı*” adıyla bir fuarın açılmasına karar verildi.³⁹¹

3.7.2. Tiyatro

Erzurum’da, Yoksullar Kurumu yararına 1938’de halkevi temsil kolunun hazırlanmış olduğu *Akın* adlı piyes belirli gün ve saatlerde Doğu Sineması’nda sahnelenmekteydi.³⁹² Yoksullar Kurumu yararına düzenlenen piyeslere sanatseverler büyük ilgi göstermekte ve biletler kısa sürede tükenmekteydi.³⁹³ Farklı tiyatral oyunların gösterime girdiği şehirde Şevki Şener’in öncülüğünde 11 Ekim 1938’de Müsahipzade Celal’in “*Bir Kavuk Devrildi*” komedisi sahnelendi. Bu oyuna da sanatseverler tarafından geniş bir katılım oldu.³⁹⁴

³⁸⁸ Doğu, 11 Haziran 1938, Sayı: 162, s.1.

³⁸⁹ Doğu, 12 Haziran 1938, Sayı: 163, s.2.

³⁹⁰ Doğu, 5 Temmuz 1938, Sayı: 182, s.2.

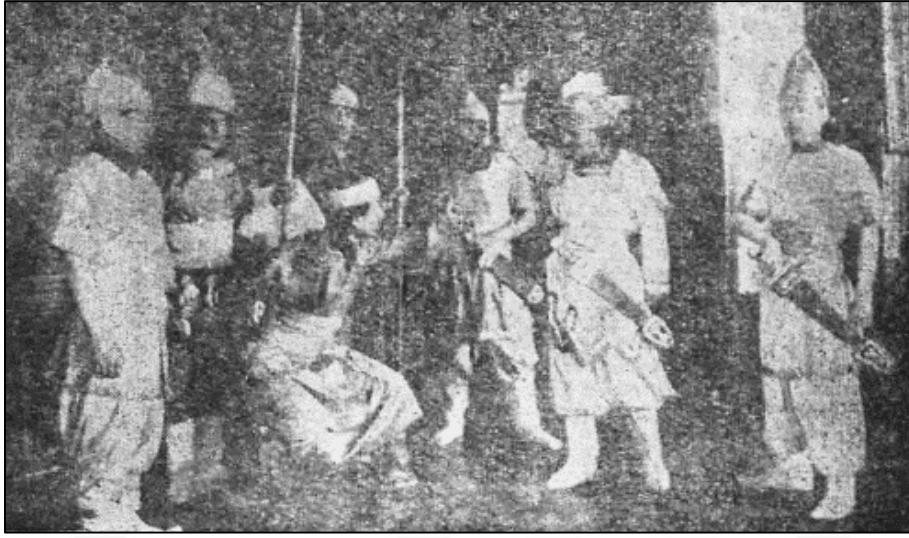
³⁹¹ Polatoğlu, *Cumhuriyet Dönemi’nde Erzurum’da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)*, s.187.

³⁹² Doğu, 9 Nisan 1938, Sayı: 108, s.2.

³⁹³ Doğu, 5 Nisan 1938, Sayı: 104, s.3.

³⁹⁴ Doğu, 11 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 265, s.2.

Fotoğraf 14: Akın piyesinden bir sahne

Kaynak: Doğu, 25 Şubat 1938, Sayı: 71, s.1.

3.7.3. Sinema

Erzurum'da 1930 yılı itibarıyla birkaç sinema binası mevcuttu. Bunlar arasında belediyeye ait Cumhuriyet Sineması da vardı. Bina 1931'de yaşanan yangın nedeniyle işlevsiz bir hale gelmişti,³⁹⁵ ikincisi ise askeriyeeye ait Zabitan Yurdu Sineması idi. Bu sinema ise giderlerini karşılayamadığı için 1934'te kapatılmış ve balo ile toplantılar için kullanılmaya başlamıştı. Kentteki bir diğer sinema 1935'te faaliyete geçen Yıldız Sineması olup buraya Askeri Sinema da denilmekteydi. 1937 yılına gelindiğinde Osman Karakaş adında bir girişimci burayı kiralayarak Doğu Sineması adıyla işletmeye başladı. Ancak sinemanın eksiklerinin bulunması, bakımsız olması ve gereksinimleri karşılayamaması eleştirilere neden olmuştu. Yapılan eleştirilerden birinde şunlara yer verilmiştir: *“Erzurum'un biricik sineması, eski film göstermek rekorunu yurttan hiçbir sinemaya vermemekte ısrar etmektedir. Sinemanın dâhili itimatsızlığı, oturacak sandalyenin sabit ve muntazam olmaması ve filmlerin hiçbir gün saatinde başlamaması düşünülürse burada eğlenmek değil vakit öldürmenin bile müşkül olduğunu göstermektedir. Acaba açık bir yerde güzel bir yazlık sinema kurulmaz mı? Bu düşünmeye değer bir mevzudur kanaatindeyim.”* Doğu Sineması tüm bunlara rağmen gösterimine devam etmiştir. Ayrıca bazı günlerde tiyatro gösterimi ve konferanslar da düzenlenmiştir.³⁹⁶

³⁹⁵ Zengin Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946), s.69.

³⁹⁶ Küçükuşurlu, Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950), s.192-194.

Halkevinde de bir sinema salonu vardı. Bu sinemada o dönemin siyasi, askeri, iktisadi ve toplumsal olaylarına ilişkin filmler gösterilmekteydi. Bunlar arasında Ankara Kömür Sergisi, Cumhuriyet Bayramı, Barajın Açılışı, Beşinci Büyük Kurultay, Erzurum Hattının Açılışı, Halkevleri Revüsü, Sivas Atölyesinin Açılışı, Trakya Manevraları, Erzincan Zelzelesi, 19 Mayıs Şenlikleri, Bursa Dağ Sporları, Yeni Türkiye ve Atatürk İhtifali yer almaktaydı.³⁹⁷

Halkevi sineması dışında Erzurum'da müstakil bir sinema binası inşası İmar Birliği tarafından gündeme alındı ve 1938'de çalışmalara başlandı³⁹⁸. Bu gelişme 13 Temmuz 1938 tarihli Doğu gazetesinde “*Erzurum nihayet modern bir sinema binasına kavuşuyor.*” başlıklı haber ile duyurulmuştur. Haberde yangın sonucu harabeye dönen eski sinema binasının enkazının kaldırıldığı, yeni yapılacak sinema binasının 40.000 lira ihale bedeliyle bir müteahhitte verildiği ve binanın en önemli kısmının yaz sonuna kadar bitirileceği aktarılmaktaydı.³⁹⁹

3.7.4. Törenler

Erzurum'un düşman işgalinden kurtuluşunun 20. Yıl Dönümü münasebetiyle 12 Mart 1938'de düzenlenecek olan kutlama programı 11 Mart 1938'de açıklanmıştı. Buna göre törene bir alay katılacaktı. Bir subayın idaresindeki süvari birliği şehrin belirli noktalarından hareket ederek hükümet meydanına gelecekti.⁴⁰⁰ Şehrin farklı kapılarından girişi temsil edecek olan bir askeri birlik Harput Kapısı'ndan ve üç askeri birlik Ardahan Kapısı'ndan saat 13.00'te şehre doğru temsili bir yürüyüş gerçekleştirecekti.⁴⁰¹

Harput Kapısı'ndan hareket edecek olan askeri birliklerden ilki Dere Mahallesi, Murat Paşa Cami, Erzincan Çarşısı ve Yakutiye Kışlası yolu ile Ardahan Kapısı'ndan hareket edecekti. İkincisi Kiremit Ocakları, Palandöken Okulu, Tebriz Kapısı, Cumhuriyet Caddesi yolu ile Ardahan Kapısı'ndan hareket edecekti. Üçüncüsü Ziraat Bankası, Kafkas Otel, İş Bankası, Laleli Cami yolu ile Ardahan Kapısı'nda ilerleyecekti. Gölbaşı, Mahallebaşı, Kevelciler Çarşısı, Tebriz Kapısı ve Çifte Minareler yolu ile keşif kolunu temsil edecek olan süvari mangası da süvari ile İstanbul Kapısı, Mareşal Çakmak Hastanesi ve Yakutiye yolu ile hükümet konağı önünde toplanarak İstanbul Kapısı'ndan saat 13.20'de hareket edecek ve hükümet konağı önüne gelecekti. Ayrıca jandarmalar, askeri kıtalar ve polisten oluşan birlik ve

³⁹⁷ Küçükkuşurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)*, s.192-194.

³⁹⁸ Zengin, *Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)*, s.69, 70.

³⁹⁹ *Doğu*, 13 Temmuz 1938, Sayı: 189, s.1.

⁴⁰⁰ *Doğu*, 11 Mart 1938, Sayı: 83, s.1.

⁴⁰¹ *Doğu*, 12 Mart 1938, Sayı: 84, s.1.

halk ile öğretmen ve öğrenciler hükümet konağı önünde toplanacaktı. Tören saat 14.00'te başlayacaktı. İlk olarak Türk Bayrağı'nın göndere çekilmesinin ardından İstiklal Marşı okunacaktı. Ardından resmî geçit düzenlenecekti. Son olarak ise saat 18.00'de Fener Alayı geçişi yapılacaktı.⁴⁰²

Doğu gazetesinin 23 Nisan 1938 tarihli nüshasındaki “*Mekteplerde 23 Nisan Bayramına Hazırlık, Çocuk Esirgeme Kurumu 23 Nisan Bayramı ve Çocuk Haftası Programını Hazırladı*” başlıklı haberinde 23 Nisan 1938'de düzenlenecek olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlama programı ile bütün okulların birbirleriyle rekabet edecek derecede hazırlık yaptıklarından bahsedilmiştir. Her okulun 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı üzerine yapacağı törenler için kendi okul programını hazırladığı ve provalar yaptığı, törenler dışında her okuldan seçilecek kız ve erkek öğrenciler ile bir çocuk balosunun düzenleneceği bilgisine yer verilmiştir.⁴⁰³

Erzurum Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın geçen yıllara göre daha coşkulu yaşatılması için okullar ile temasa geçilmiş ve bu husus üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda hazırlanan program şu noktaları içermektedir:⁴⁰⁴ 23 Nisan Cumartesi günü merkezdeki mevcut ilkökuller öğrencileri saat 09.00'da Cumhuriyet İlkokulu bahçesinde toplanacak ve oradan başöğretmenlerin tertip edecekleri bir sıra dâhilinde hareket ederek hükümet meydanına gelecekti. Törene saat 10.00'da İsmetpaşa İlkokulu'ndan bir kız öğrencinin nutuk ile başlanacaktı. Ardından belediye önüne gidilerek bir tezahür yapıldıktan sonra hükümet konağının arkasındaki cadde takip edilerek Jandarma Kışlası önüne kadar gidilip buradan hükümet meydanına geçilecek ve bir geçit resmi yapılacaktı. Saat 15.00'te belediye salonunda bir çocuk balosu tertip edilecek ve çocuklar arasında bir gürbüz çocuk müsabakası yapılacaktı. Kazananlar için Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından 24 Nisan Pazar günü saat 09.00'da Doğu Sineması salonunda küçük eşya piyangosu çekilecekti. Ayrıca tören haftası içerisinde çocuk velileri için davetiyeli müsamereler düzenlenecekti. Müsamere verecek okullar ile tarihleri ve yerleri ise şöyleydi: 22 Nisan Cuma akşamı İsmet Paşa İlkokulu tarafından Doğu Sineması'nda, aynı gün Gazi İlkokulu tarafından okul sahnesinde, 25 Nisan Pazartesi akşamı Erkek Öğretmen Okulu tatbikat kısmı öğrencileri tarafından Doğu Sineması'nda, 26 Nisan Salı akşamı Cumhuriyet Okulu tarafından Doğu Sineması'nda ve 27 Nisan Çarşamba akşamı Çağlayan Okulu tarafından okul sahnesinde idi.⁴⁰⁵

⁴⁰² Doğu, 12 Mart 1938, Sayı: 84, s.1.

⁴⁰³ Doğu, 23 Nisan 1938, Sayı: 120, s.2.

⁴⁰⁴ Doğu, 23 Nisan 1938, Sayı: 120, s.2.

⁴⁰⁵ Doğu, 23 Nisan 1938, Sayı: 120, s.2.

Okullarda öğrenciler yeteneklerini ve becerilerini şiir, oyun ve şarkı üzerine sunumlar ile göstermekteydi. Erzurum Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Sıtkı Dursunoğlu, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı üzerine beyan ettiği: “Çocuğun bu eğlencesi sırasında yoksul ve bikes yavrulara da bir menfaat temin etmektedir.” sözleriyle amaçlarını açıklarken, gazeteci ve siyasetçi Cihad Baban, Sıtkı Dursunoğlu’nun bu düşüncesine karşılık olarak: “Biz Dursunoğlu’nun bu fikrine tamamı ile iştirak etmeyeceğiz ve Sıtkı Dursunoğlu, yoksul ve bikes yavrulara yardım gibi hakikaten yerinde ve hayırlı bir gaye uğrunda olsa dahi çocuk haftalarını keselere baş vurmak vesilesi saydığı ve hatta sözlerinin bir yerinde her ailenin bu uğurda sarf edilmek üzere bir kenarında on, on beş lira bulundurmasını da ayrıca hatırlamaya lüzum gördüğü halde diyeceğiz ki, gerçi parasız iş görmek mümkün değildir. Fakat para temini içinde hemen akla ilk gelen şey halka müracaat etmekten ibaret kalmamalıdır. Başka kaynaklardan da nasıl varidat temin edebileceğini düşünerek yerinde teşebbüslerle kimseye ağırlık vermeden büyük parayı temin etmek lazımdır. Sarih olarak görülüyor ki ihtiyacın büyük bir kısmına cevap vermekten uzaktayız. Senede bir gelen çocuk haftası daha doğrusu iane haftası pek kısa sürdüğü için olacak, değil çocuk bahçesi mekteplerinde ki aç çocuklar için bir aşhane açmak imkânı bile bulunamamıştır. Muvakkat tedbirler, ianeler içtimai muavenet işlerini kökünden halletmekten uzaktır.”⁴⁰⁶ söyleminde bulunmuştur.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı nedeniyle 23 Nisan 1938’de Cumhuriyet İlkokulu tarafından Doğu Sineması’nda müsamere verildi. Çok sayıda veli ve halk topluluğunun katıldığı müsamerede öğrencilerin temsil ettiği “Bayrağın Şerifi” adlı piyes ile “Bulaşıcı Hastalık” adlı komedi oyunu ve “Domates Hastalığı” ile “Bayram Sabahı” isimli monologlar sahnelendi. Kafkas oyunları ve Erzurum Barı ise ilgi ile karşılandı⁴⁰⁷. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı’na dair Oltu’da da törenler yapıldı. Bu törenler Doğu gazetesinin sayfalarına da taşındı. Buna göre Oltu’da düzenlenen 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı için bir gün öncesinden caddeler ve dükkânlar bayraklarla donatıldı. Bayram sabahı ise halk caddelerde toplandı. Okulları önünden hareket eden öğrenciler, davul ve zurna eşliğinde belediye önünde sıralandı. İlçe Belediye Başkanı Fevzi Hamurculu bir söylevde bulundu. Daha sonra Jandarma Kumandanı Selahattin Bey’in kızı Saliha ve Mal Müdürü İbrahim Tuncalığıl’in kızı ile Tahrirat Başkâtibi Servet Acar’ın kızı Necla, öğretmen Abidin ve kardeşi Zeki ile Tarık tarafından konuşmalarda bulunuldu. Ardından Parti ve Halkevi önünde Telgraf Müdürü Recep Şenyurt Bey’in oğlu Adnan Ateş’in söyleşisi dinlendi. Bir süre sonra

⁴⁰⁶ Doğu, 24 Nisan 1938, Sayı: 121, s.1.

⁴⁰⁷ Doğu, 28 Nisan 1938, Sayı: 124, s.2.

Hükümet Konağı'na geçildi ve tören sona erdi. Daha sonra Kars Caddesi üzerindeki öğrencilerin spor aktiviteleri ve bölgenin en iyi milli bar oyuncularından Fevzi Çavuş Binici ve Mustafa Şilli tarafından bar oynandı. Gece saatlerinde ise bir fener alayı geçişi yapıldı ve öğrencilerin temsil ettikleri piyesler izleyicilerle buluştu.⁴⁰⁸

Erzurum'da hava şehitleri için de bir anma töreni düzenlendi. Hava şehitlerini yüceltme amacıyla 15 Mayıs 1938'de yapılacak olan anma töreni için bir program hazırlandı. Buna göre Hava Şehitleri Günü 15 Mayıs 1938 Pazar günü saat 11.30'da Araplar Düzü'ndeki şehitlikte icra edilecekti. Törene iştirak edecek kıtalar ve okullar saat 10.00'da tören emri komutasında hükümet konağı önünde toplanacaktı. Saat 10.30'da kendilerine verilen yürüyüş sırası ile Hükümet Konağı, Aliravi Kışlası ve Araplar Düzü yoluyla şehitliğe gideceklerdi. Saat 11.30'da Silah Fabrikası, Demiryolu Fabrikası ve bağlı müessesler yarım dakika siren çalacaklardı. Resmi dairelerde ve bayrak direği bulunan hususi müesseselerde ve şehitlikte yer alan tören direğindeki bayraklar yarıya indirilecek ve saygı duruşunda bulunulacaktı. Saat 11.30'da tören amiri, katılımcıları şehitleri selama davet edecekti. Şehitlerin ruhunu taziz maksadı ile CHP namına Salim Altuğ ve Hava Kurumu adına Bahadır Dülger Beyler ile bir öğrenci konuşma yapacaktı. Söylevleri müteakip askeri kıtadan ayrılacak bir manga subay komutanı ihtiram ateşi yakacaktı. Tören geçit resmi ile sona erecekti.⁴⁰⁹

Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı için de şehirde ciddi bir hazırlık yapıldı. Diğer ulusal bayramlarda olduğu gibi 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışının 19. Yıl Dönümü idi. Bu münasebetle Türkiye'nin her tarafında spor şenlikleri yapılmıştı. Erzurum'da da saat 09.30'da lise binası arkasındaki alanda devlet erkânının ve büyük bir halk topluluğunun katıldığı bir tören yapıldı.⁴¹⁰

Erzurum ve Cumhuriyet tarihi için diğer bir önemli gün ise Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi münasebetiyle 3 Temmuz 1919'da şehre gelişi idi. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişinin 19. Yıl Dönümü münasebetiyle 3 Temmuz 1938'de sabah saatlerinde İstanbul Kapı'da ve Hükümet Konağı önünde, öğleden sonra ise Aziziye kahramanlığının hatırasını anmak üzere Mecidiye Tabyasında iki tören yapılacaktı. Tören İstanbul Kapı'da saat 09.00'da Silah Fabrikasının sirenlerinin çalması ile başlayacaktı. Tam bu esnada kamu binaları, çeşitli müesseseler, evler ve dükkânlara bayraklar çekilecekti. İstanbul Kapı dışındaki Valilik tarafından hazırlanan otomobil içerisindeki Atatürk'ün büstü önünde bir subay komutasındaki

⁴⁰⁸ **Doğu**, 29 Nisan 1938, Sayı: 125, s.4.

⁴⁰⁹ **Doğu**, 13 Mayıs 1938, Sayı: 137, s.4.

⁴¹⁰ **Doğu**, 19 Mayıs 1938, Sayı: 142, s.1.

manga, siyah perdeyi kaldıracaktı. Göndere bayrak çekilecek ve İstiklal Marşı çalınacaktı. Sivil teşekküller tarafından getirilmiş buketler Atatürk'ün büstüne bırakılacak, buna müteakip Belediye Başkanı tarafından bir söylevde bulunulacaktı. Ardından hükümet konağı önüne gelinecek, Atatürk'ün büstünü taşıyan otomobil, subaylar ve memurlar, müzikal belediye bandosu, askeri kıta, okullar ve diğer teşekküller resmi geçit gerçekleştirecekti.⁴¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelişi için düzenlenen merasimde Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Erzurum Valisi Haşim İşcan, Erzurum Belediye Başkanı Şevket Arı, Ağrı Valisi Burhanettin Teker, Müstahkem Mevkii Komutanı Tümgeneral Zihni Toydemir, diğer devlet erkânı, büyük bir halk topluluğu ile askeri kıtalar ve okullar hazır bulunmuştur.⁴¹² Belediye Başkanı Şevket Arı günün anlam ve önemine binaen yaptığı konuşmasında şunlara değinmiştir: *“Burada yüksek sesle memleket namına ant içiyorum. Erzurumlu senin eserin olan Cumhuriyetin şarkta en sadık bekçisi olarak kalacaktır. Bu uğurda yine gençlerin, ihtiyarların, çocukların kanını akıtmaktan memleketinin tekrar baştanbaşa bir virane olacağını bile bile Türk Cumhuriyetine yan bakanları kahretmek için bütün mevcudiyetiyle gazaların en büyüğüne girmekten çekinmeyecektir. Yaşasın Şanlı Atamız, Yaşasın Mukaddes Cumhuriyetimiz.”*⁴¹³

Tören ile Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a geldikleri gün ve Aziziye kahramanlarının hatırası anılacaktır. Sabah 09.00'daki ilk anma merasimi İstanbul Kapısı'nda yapılacaktır. Ardından Mustafa Kemal Atatürk'ün büstü önünde bir subay komutasındaki manga, siyah perdeyi kaldıracak ve göndere bayrak çekilecektir. Askeri bando İstiklal Marşı'nı icra edecektir. Daha sonra top atışı yapılacak ve fabrikalar düdük çalacaktır. Bunu müteakip Atatürk'ün büstüne şehirdeki teşekküller tarafından getirilen çelenkler konulacaktır. Valinin nutku sonrası hükümet konağına geçilecekti⁴¹⁴. Hükümet önünde başlayacak geçit resmine askeri kıta, harp malulleri, jandarma kıtası, polis kıtası, izciler, okullar ve esnaf cemiyetleri katılacaktı. Merasim geçidinin ardından tören sona erecekti.⁴¹⁵ Mecidiye Tabyası'nda saat 17.00'te ise Aziziye kahramanları için bir merasim düzenlenecekti. Büyük bir halk topluluğu yaya olarak ve en az 40 atlı halinde tabyalara gidecekti. Atlı kuvvetlerin başında ise bir Süvari Yüzbaşı bulunacaktı. Atlılara, Kolordunun mühimmat deposundan bir gün önce belediyeye teslim etmek üzere 59 pala ve tüfek verilecekti. Tüfekler yaya olanlara, kılıç ve palalar ise atlılara verilecekti. Törene iştirak edecekler fes takmamak kaydıyla milli kıyafet giyebilecekti.

⁴¹¹ **Doğu**, 3 Temmuz 1938, Sayı: 181, s.1.

⁴¹² **Doğu**, 5 Temmuz 1938, Sayı: 182, s.1.

⁴¹³ **Doğu**, 5 Temmuz 1938, Sayı: 182, s.2.

⁴¹⁴ **Doğu**, 2 Temmuz 1938, Sayı: 180, s.1.

⁴¹⁵ **Doğu**, 3 Temmuz 1938, Sayı: 181, s.1.

Savaşa iştirak edecek kıtalar ve halk belediye önünde toplanacak ve saat 14.00’te bando takımı önde olmak üzere Mecidiye Tabyası’na çıkılacaktı. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’ne iştirak eden ihtiyar kadın ve erkekler belediyenin tahsis ettiği araçlar ile tabyaya getirilecekti. Aziziye Tabyası’na bir Türk Bayrağı çekilecek ve İstiklal Marşı okunacaktı. Buna müteakip belediye başkanı tarafından bir konuşma gerçekleştirilecekti. Söylevin ardından tören sona erecekti. Gece ise askeri kıta tarafından şehir merkezinde bir fener alayı geçişi yapılacaktı.⁴¹⁶

Doğu gazetesi bu tarihi güne dair yaşananları manşetten okuyucularına: “*Atatürk’ün Erzurum’a Ayak Bastıkları Büyük Gün: Bugünün Yıldönümü ve Aziziye Kahramanlığının Ebedi Hatırası Merasimle Kutlanacak ve Anılacak*” adlı haber ile duyurdu. Gazetede o zorlu günlerde yaşananlara dair intibalar şöyle dile getirilmiştir: “*Bütün memleket karanlık ve sonsuz günlerin içinde. Her yerde hıyanet her yerde korkaklık! Memleket yer yer düşmana teslim ediliyor, ordu dağılıyor, silahlar elden çıkarılıyor. Herkes bu hıyanet ve melanete seyirci. Fakat tali Türk vatanın bölünmesine, düşman çizmelerinin altında ezilmesine müsaade etmeyecektir. 19 Mayıs’ta Samsun’a çıkan Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz 1919’da Erzurum’a gelmiştir. Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Erzurum şubesi, vatandaşların samimiyetine dayanan bir müessesedir. Para ve vasıta yoktur. Erzurum’un asıl ve zengin aileleri üzerlerinden büyük felaket fırtınası geçtikten sonra gündelik ekmeğini tedarik etmekten aciz bir hale gelmişler. En samimiyetli vatandaşlar ellerini ceplerine attıkları zaman akşama bir arpa somunu satın alabilecek para bulamıyorlar. Memleket fakir membalar kurumuş. Fakat kalpler kaynıyor. Asırlardır sürüp gelen asaletin millet gururunun hür yaşamak emelinin hiçbir şey önüne geçemiyor. Büyük günler Aziziye’yi yaratanların diyarında hazırlanıyor. Umumi ıstırap yeis değil, bilakis ümit veriyor. Millet in en perişan olduğu zannedilen günlerde Erzurum mağrur başını doğrultuyor. Mustafa Kemal, Erzurum’a geldikten sonra ihtilal işte böyle karışık bir vaziyet içinde zaruretler içinde vasıtasızlıklar içinde koşturdu. İstiklal içinde büyüdü ve istikbale doğru yürüyor.*”⁴¹⁷

Millî Mücadele’nin en önemli aşamalarından biri olan Erzurum Kongresi’nin toplanışının on dokuzuncu yılı münasebetiyle yapılan etkinlikler Doğu gazetesinde “*Erzurum Kongresi Bugün Toplanmıştı. Memleket Kurtuluşunu Erzurum Kongresi’nin Kararları Hazırlamıştır. Erzurumlular Bu Tarihi Günün Yıldönümünde Pek Haklı Olarak Ne Kadar Övünseler Yeridir.*” başlıklı haber ile duyurulmuştur. Gazete on dokuz sene önce Erzurum’da küçük bir okulun salonunda toplanan ilk kongrenin Erzurumlular için kıymetli bir yıl dönümü

⁴¹⁶ Doğu, 3 Temmuz 1938, Sayı: 180, s.5.

⁴¹⁷ Doğu, 3 Temmuz 1938, Sayı: 181, s.1.

olduğuna ve bugünkü rejimin temelini oluşturduğuna vurgu yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu kongre ile halkı Millî M¼cadele'nin önemi ve yapılması gerekenler noktasında bilinçlendirerek hedef tayin etmiştir. Erzurum Kongresi'ne ait bazı önemli hususlar ve maddeler Doğu gazetesinde şöyle yer almıřtır⁴¹⁸: “Efendiler, askerlikten istifamı müteakip Erzurum halkının bila istisna ve Vilayet-i şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin hakkımda pek bariz surette gösterdikleri itimat ve samimiyetin bende bıraktığı unutulmaz hatırayı burada alenen zikretmediği bir vecibe addederim. Cemiyetin Erzurum şubesinden aldığım 10 Temmuz 1935 tarihli tezkerede cemiyetin başına geçmemi ve Heyeti Faale riyasetini kabul etmemi teklif ediyorlar. Beraberce çalışmak üzere tayin ettikleri beş zatin isimlerini bildiriyorlardı. Bu beş zat Raif Efendi, M¼tekait Binbaşı Süleyman Bey, M¼tekait Binbaşı Kazım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati Bey, Tursun Bey Cevat Beydi. Rauf Bey'inde Heyeti Faale riyaseti saniyeliğine intihap edildiği bildiriliyordu. Bu tarihlerde Erzurum şubesi Heyeti İdare Reisi Raif Efendi ve aza Hacı Hafız Efendi, Süleyman Bey, Maksut Bey, Necati Bey, Ahmet Bey, Kazım Bey, Kâtip Cevat Beydi. Erzurum şubesi İstanbul'daki merkezi idare riyasetlerine isale çalıştıkları bir telgrafla merkezi umumi namına beyanı ray ve m¼talaa etmek salahiyetinin bana verildiğinin telgrafla işlerini hallettiler. Bundan başka bizim Erzurum Kongresine girmemizi teshil için kongre ve Erzurum mümessili olarak intihap edilmiş olan m¼tekait Binbaşı Kazım ve Dursun Bey zade Cevat Beyler mümessillikten istifa ettiler.⁴¹⁹

Efendiler, malumu alileri olduğu üzere Erzurum Kongresi Temmuz'un 23. günü pek mütevazı bir mektep salonunda inikat etti. İlk günü beni riyasete intihap ettiler. Kongre heyetini vaziyet ve bir dereceye kadar nokta-i nazar hakkında tenvir için vuku bulan bayatımda: Tarih ve hadisatın sevki ile bilfiil içine girdiğimiz kanlı ve kara tehlikeleri görmeyecek ve bundan müteheyyiç olmayacak hiçbir vatanperverin tasavvur edilmeyeceğine işaret ettim. M¼tareke ahkâmına muhalif olarak yapılan tecavüz ve işgallerden bahsettim. Tarihin bir millet varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini binaenaleyh, vatanımız, milletimiz aleyhine verilen hükümlerin muhakkak mahkümü iflas olduğunu söyledim. Vatan ve milletin mukaddesatını tahlis ve himaye hususunda son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü tatbik ettirecek kuvvetin bütün vatanda bir elektrik şebekesi haline girmiş olan milli cereyanın ruhu celadeti olduğunu ifade ettim. Kuvve maneviyatının takviyesine medar olmak üzere de bütün mazlum milletlerin maksadı millilerine vasıl olmak için içinde bulunduğumuz tarihteki faaliyetlerine dair mevcut bazı malumatı hülasa ettim. Mukadderata hâkim bir irade

⁴¹⁸ Doğu, 23 Temmuz 1938, Sayı: 198, s.1.

⁴¹⁹ Doğu, 23 Temmuz 1938, Sayı: 198, s.1.

milliyetinin ancak Anadolu'dan zuhur edebileceğini tasrih ettim ve irade maliyeye müstenit bir şurayı milli tesisini ve kuvvetini irade milliye den alacak bir hükümetin teşkilini ilk hedefi mesai olarak gösterdim.

Efendiler, Erzurum kongresi 14 gün devam etti. Muhassala mesaisi tespit ettiği nizamname ve bu nizamname muhteviyatını ilan eden beyannamede ki münderecattan ibarettir. Bu nizamname ve beyanname muhteviyatından zaman ve muhitin istilzam ettirdiği bir takım tali ve süvari mutalar ve mülahazatı zaide tayin olunarak, tetkiki olunursa bir takım esaslı ve şümüllü prensiplere ve kararlara destek oluruz. Müsaade buyursanız, bu prensiplerin ve karaların bence daha o zaman nelerden ibaret telakki edilmiş olduğunu işaret edeyim: Hududu milli dâhilinde bulunan bilcümle aksami vatan bir küldür. Yekdiğerinden infilak kabul etmez. Her türlü ecnebi işgali ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükümetinin inhilali halinde millet müttehiden müdafaa ve mukavemet edecektir. Vatanın ve istiklalin muhafaza ve teminine hükümeti merkeziye muktedir olmadığı takdirde temini maksat için bir hükümeti muvakkate teşekkül edecektir. Bu hükümet heyeti milli kongrece intihap olunacaktır. Kongre müntahip değilse bu intihabı heyeti temsiliyle yapacaktır. Kuvayı Milliye'yi amel ve iradeyi milliyeyi hâkim kılmak esastır. Anasırı Hristiyanıyeye hâkimiyeti siyasiye ve muvazeneli içtimaiyemizi muhil imtiyazat ita olunamaz. Manda ve himaye kabul olunamaz. Meclisi millinin derhal içtimainı ve icraatı hükümetin ve meclisin murakabesine vaazını temin etmek için çalışılacaktır

Bu prensipler ve bu kararlar, muhtelif şekillerde görülmüşlerse de asıl mahiyeti asliyelerini değiştirmeksizin imkânı tatbik bulmuşlardır. Ağustos'un yedinci günü kongre içtimaina hitam verirken kongre heyetinden: Esaslı mukadderat ittihaz olduğunu ve cihana milletimizin mevcudiyet ve birliğinin gösterildiğini söyledim ve tarih bu kongremizi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir. Dedim. Sözlerimde isabetsizlik olmadığını zaman ve hadisatın isabet etmiş olduğuna kaniyim Efendiler.”⁴²⁰

Doğu gazetesinin 28 Ekim 1938 tarihli nüshasında Erzurum'da Cumhuriyet'in 15. Yıl Dönümü vesilesiyle yapılan etkinliklere de yer verilmiştir. Erzurum'da bu önemli gün için büyük bir hazırlık yapılacaktır. Çeşitli yerlerde kurulmakta olan taklar, işçilerin tören için yapmış oldukları hazırlıklar, resmi dairelere ve hemen hemen bütün evlere asılan bayraklar ile şehir bu özel güne hazırlanmıştır. Şehir merkezi noktalarına taklar yerleştirilmiştir. Bunlar Belediye Kültür Parkı önünde, Cumhuriyet Caddesi üzerinde, Vilayet Konağı yanında,

⁴²⁰ Doğu, 23 Temmuz 1938, Sayı: 198, s.2.

Kolordu, Postane, Tayyare Cemiyeti, Ticaret Odası, İş Bankası, Ziraat Bankası, Devlet Demiryolları ve İnhisarlar İdaresi ile lisenin buldukları yerlerdeydi.⁴²¹

Cumhuriyet Caddesi boyunca günün anlam ve önemini içeren kırmızı ve beyaz harflerle yazılı pankartlar direkleri süsledi. Saat Kulesi'ndeki bayrak, projektörler ile gece saatlerinde aydınlatıldı. Lise önünde asker ve öğrenciler ile geçit resmi yapılacaktı. 28 Ekim 1938'de başlayacak tören 30 Ekim 1938'de sona erecekti. 28 Ekim öğle vakti Cumhuriyet Halk Partisi ve ocaklar, belediye, özel idareler, ticarethaneler, bankalar, evler, dükkânlar, bayrak ve kırmızı-beyaz kurdeleler ile süslendi. Ayrıca gün içinde halkevinin seçeceği konuşmacılar radyoda tören boyunca söylevler verecekti. 29 Ekim ve Cumhuriyet'in 15. Yıl Dönümü kutlamaları Erzurum Lisesi'nin arka kısmındaki alanda saat 10.30'da yapılacaktı. Hükümet konağındaki kabul töreninde Vali, Kolordu ve Müstahkem Mevki Komutanları ile subaylar, Vali Muavini, Adliye ve Baro, Maliye ve Tapu, Dâhiliye, Kültür, Nafia, Ziraat, Sıhhat ve İnhisarlar Vekâletleri Erkânı, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkevi Umumi Meclis, Encümen Üyeleri, Belediye erkânı ve azası, Ticaret ve Ziraat Odaları, İş Bürosu, Vakıflar, Diyanet İşleri, Kızılay, Çocuk Esirgeme ve Türk Hava Kurumu, Matbuat, Bankalar, Esnaf Teşekkülleri ve halk yer aldı.⁴²²

Geçit resminin olduğu alanda üç tribün bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi büyükler ve kahramanlar tribünü olarak adlandırılmakta olup güçlkle yürüyebilen askerler, ihtiyar gaziler ve şehit anneleri yer almaktaydı. Diğer tribün ise üniformalı subaylara ve memurlara tahsis edilmişti. Tören, İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başladı. Marştan sonra iki söylevde bulunuldu. Geçit resmine geçildi. Buna göre ilk önce ordu mensupları, ardından şehit yakınları, gaziler, yedek subaylar, jandarma, polis ve izciler, okullar, cemiyetler, Devlet Demir Yolları ve Silah Fabrikası mensupları geçiş yaptı. Geçit resmine katılan alay Mumcu Caddesi, Cumhuriyet Caddesi ve Çifte Minareli Medrese hattını takip etti ve ardından tören sona erdi. Saat 14.00'te halkevi hatipleri tarafından radyo aracılığıyla söylevler verildi, müzikal bir gösteri yapıldı ve milli oyunlar sergilendi. Bayramın ikinci günü ise Erzurum'un iki büyük takımı arasında futbol maçı yapıldı.⁴²³

Bir diğer ulusal bayram olan 30 Ağustos 1922 Zafer Bayramı, 30 Ağustos 1938'de şehirde büyük bir törenle kutlandı. Tören geniş bir katılımıla Erzurum Lisesi arkasında 09.00-10.30 saatleri arasında gerçekleştirildi. Törende kalabalık bir halk kitlesi ile Müstahkem Mevki

⁴²¹ Doğu, 28 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 280, s.1.

⁴²² Doğu, 28 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 280, s.1.

⁴²³ Doğu, 28 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 280, s.1, 2.

Komutanı Tümgeneral Zihni Toydemir ile Vali Haşim İşcan bulundu. İstiklal Marşı'nın ardından genç bir subay tarafından bir söylev verildi.⁴²⁴ Ardından Tümgeneral Zihni Toydemir tarafından bir hitabe verildi. Merasim kıtası komutanının talimatıyla bando ekibi İstiklal Marşı'nı icra etti ve ardından geçit resmi başladı⁴²⁵. 30 Ağustos Zafer Bayramı için düzenlenen geçit resminde askerî kıtalar, polis ve jandarma müfrezeleri, sivil okullar ve teşekküller yer aldı. Saat 12.00'de bir batarya tarafından yirmi bir top atıldı. Fener alayı saat 20.00'de Kolordu Karargâhı önünden hareket ederek Mumcu Caddesi, Gürcü Kapı ve Yakutiye Kışlası'ndan geçiş yaptı. Gece geç saatlerde ise balo tertip edildi.⁴²⁶

3.7.5. Kültür Varlıklarının Korunması

Tarihi değeri yüksek eserleri barındıran Erzurum'da koruma altına alınması gereken çok sayıda eser vardı. Bunlardan biri olan ve minaresi yaşanan bir deprem sonucu yıkılan Ulu Cami'nin tamirine 1938'de karar verildi.⁴²⁷ Şehirdeki tarihi eserlerden biri olan Çifte Minareli Medrese ise belediyenin aldığı bir karar üzerine 1938'de yıkılmak istendi. Ancak bundan vazgeçilerek tamirine karar verildi.⁴²⁸ Çifte Minareli Medresesi ve çevresi Şehir Plancısı Prof. Lambert tarafından ele alındı ve yapının önüne büyük bir havuzlu parkın inşası planlandı. Bu düzenlemenin yapılabilmesi için belediye tarafından ilk olarak abidenin etrafını kaplayan çöplük kaldırıldı. Dükkanların büyük bir kısmı yıkıldı. Civarındaki bit pazarı ise şehrin başka bir yerine taşındı. Yapının tadilatının ardından medresenin müzeye dönüştürülmesi için çalışma başlatıldı. Bu iş için bütçeye 2.000 lira tahsis edildi.⁴²⁹

Erzurum'da tadil edilmesine karar verilen diğer tarihi eserler arasında Yakutiye Medresesi, Saat Kulesi, Üç Kümbetler, Boyahane Camii, Gürcükapı Camii, Gümrük Camii, Karanlık Kümbet, Gümüşlü Kümbet, Emir Şeyh Kümbeti, Lalapaşa Camii, Muratpaşa Camii, İbrahimpaşa Camii, Narmanlı Camii, Hacı Derviş Ağa Camii, Pervizoğlu Camii, Cennetzâde Camii, Caferiye Camii, Kurşunlu Camii ve Taşhan bulunmaktaydı⁴³⁰. Şehirde tarihi yapılar ile birlikte eski eserlerin bir araya toplanması için de çalışmalar yürütüldü ve bir müzede sergilenmesi planlandı.⁴³¹

⁴²⁴ Doğu, 31 Ağustos 1938, Sayı: 231, s.1.

⁴²⁵ Doğu, 30 Ağustos 1938, Sayı: 230, s.1.

⁴²⁶ Doğu, 30 Ağustos 1938, Sayı: 230, s.1.

⁴²⁷ Doğu, 4 Nisan 1938, Sayı: 156, s.1.

⁴²⁸ Doğu, 14 Temmuz 1938, Sayı: 190, s.1, 3.

⁴²⁹ Doğu, 15 Temmuz 1938, Sayı: 191, s.2.

⁴³⁰ Doğu, 4 Nisan 1938, Sayı: 156, s.2.

⁴³¹ Doğu, 15 Temmuz 1938, Sayı: 191, s.10.

Erzurum merkezdeki tarihi yapıların bakımsız durumu şehrin ilçelerindeki tarihi eserlerde de göze çarpmaktaydı. Bunlar arasında Oltu'daki Aslanpaşa Camii de yer almaktaydı. Konu üzerine bir münevver Doğu gazetesine bir beyanatta bulunarak Erzurum'un önemli tarihi ve kültürel varlıklarından biri olan Aslanpaşa Camii'nin durumu hakkında şu mütalaada bulundu: *“Oltu'nun Aslanpaşa Camii muhitine göre Erzurum'un Lalapaşa Camii demektir. Bu cami tamirsizlik ve bakımsızlık yüzünden gündün güne harap olup gitmektedir. Zamanında Aslanpaşa bu caminin müstakbel tamir ve onarım masrafları karşılığı içinde hayatında Tortum'un Narman nahiyesinde, Oltu'nun Narman köyünde ve Nefsi Oltu'da binlerce liralık tarla ile bir hayli ebniye vakfeylemiştir. Halen de bu vakıflar kiraya verilmek suretiyle varidat temin etmektedir. Hâlbuki bu varidattan ancak bir memur vekili, bir imam, bir müezzin maaşı ile bir de caminin senelik tenvir ve temizliği için de bir masraf yapılmaktadır. Cami hiçbir suretle tamir görmemektedir. 340 hareketi arzında caminin dış kubbelerinden biri çatlayarak ana kubbeden ayrılmış ve yıkılmak için de tel halatlar vasıtası ile diğer kubbelere bağlanarak yıkılmak tehlikesi bir taraf edilmişse de tabi bu muvakkat bir zaman içindir. Bu kısmın yapılması hayli bir masrafa müteveffiktir. Fakat bu masrafta esirgenecek olursa günün birinde Türk sanatının bir abidesi olan bu güzelim şaheser tamamen yıkılacak olursa büyük zayıttan değil midir? Bundan başka caminin etrafındaki medreselere bir sürü yersiz yurtsuz insanlar yerleştirilmiştir. Avlusundan geçerken kaz ve tavuk sesinden ve pislikten ve bir sürü pejmürde dilenci çocuklarının gürültüsünden insan kendini İstanbul'da eski teneke mahallesinde zannetmektedir. Bu çocuklar her camiden çıkanın önünü kesmek sureti ile para istemekte ve halkı bu suretle de izaç etmektedirler. Hâlbuki bu abide tamir edilse ve boyansa çarşı cihetindeki çirkin manzaralı medreseler kaldırılrsa o zaman bu sanat abidesi bütün güzelliği ile meydana çıkar. Memleketin güzelliği de bir kat daha artmış olur. Günün birinde bir daha telafisi mümkün olmayacak bir Türk abidesini kaybetmiş olacağız.”*⁴³²

Kurtuluş mücadelesini anmak için 1938'de Erzurum'a büyük bir abide dikilmesine karar verildi. Alman Heykeltıraş Prof. Rudolf Belling şehirde incelemelerde bulundu⁴³³. Kendileri, Erzurum kenti ve abideleri hakkında şu açıklamayı yaptı: *“Erzurum'a Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in daveti üzerine geldim. Eskiden beri okuduğum kitaplardan edindiğim malumat Anadolu'nun Şark kısımları üzerinde beni çok alakalandırmıştı. Bilhassa Erzurum'u görmek istiyordum. Erzurum'un sanat ve tarih bakımından büyük bir kıymet ve ehemmiyeti vardır. Seyahatim bu arzularımı tatmin etmeme imkân vermiştir. Erzurum'u zan ve tahminlerimin çok*

⁴³² Doğu, 23 Ağustos 1938, Sayı: 224, s.1.

⁴³³ Doğu, 13 Temmuz 1938, Sayı: 189, s.2.

fevkinde buldum. En çok nazarı dikkatimi celbeden şehirde takip edilen tarz-ı mimaridir. Bütün şehir ufki haldedir. Bu ufklik içinde mimarinin, yüksek abidelerin vücudu insan üzerinde daha büyük tesir icra etmekte ve bu ufklığı daha bariz şekilde ortaya koymaktadır. Üçüncü Umumi Müfettiş bu mesele üzerinden benimle konuşmak istiyordu. Abidenin mevkiini tayin, buna ait bir proje hazırlayabilmek ve bazı fikirler elde edebilmek için Erzurum'u yakında görmeye elbette lüzum vardır. Bu eserin esasını teşkil edecek büyük fikirler bence malumdur. Türk ihtilaline ait bütün eserleri okudum. Atatürk'ün nutkunu baştanbaşa tetkik ettim. Erzurum'un Türk inkılabında birinci merhale vazifesini gördüğünü biliyorum. Bütün bunlar abideyi muvaffakiyetli bir şekilde tecessüm ettirmeme yardım edeceklerdir.”⁴³⁴

Prof. Belling abide için kullanılacak malzeme hakkında ise şunları söyledi: “*Erzurum anıtının yalnız taştan yapılması muvafıktır. Zira taş, bu muhitin erkek ve kahraman karakterlerine en uygun düşen inşa malzemesidir.*”⁴³⁵ Türk heykeltıraşlar arasında bir yarışma düzenlendi. Güzel Sanatlar Akademisi'nde oluşturulan jüri heyeti tarafından Üçüncü Umumi Müfettişliğe gönderilen maketler tetkik edildi.⁴³⁶ Abide daha büyük boyutta olarak Almanya'dan gelen akademi profesörlerinden heykeltıraş Belling'e 200.000 liraya yaptırılacaktı.⁴³⁷

3.7.6. Arkeoloji

Erzurum ovasında birçok höyük bulunmaktadır. Bu durum şehrin eski çağdan beri yaşam alanı olduğunu göstermektedir. Höyüklere ilişkin haberlere Doğu gazetesinde zaman zaman yer verilmiştir. Gazetenin 9 Ağustos 1938 tarihli nüshasında Erzurum ve Pasin ovalarındaki höyüklerden bahseden bir yazıya yer verilmiştir. Bunlar arasında Karaz, Cinis, Pulur ve Tufanç'taki höyükler ile Pasin Ovası'ndaki Hoppik, Kındığı, Sanamir ve Ekrek'teki höyükleri de vardı. Bu höyüklerden çanak, çömlek, eski para ve işlemeli taş gibi eski devirlerin medeniyet eserleri gün yüzüne çıkarılmaktaydı. Höyükler tarihi boyutu ve önemi dışında yöre halkı üzerinde farklı hurafelerin ortaya çıkmasına da neden olmuştu. Öyle ki Hasankale'nin Kındığı

⁴³⁴ Doğu, 14 Temmuz 1938, Sayı: 190, s.2.

⁴³⁵ Doğu, 14 Temmuz 1938, Sayı: 190, s.1.

⁴³⁶ Doğu, 2 Eylül 1938, Sayı: 233, s.1.

⁴³⁷ Doğu, 14 Temmuz 1938, Sayı: 190, s.1.

Köyü halkı evlerinin ve yuvalarının dağılacağı inancıyla buradaki höyüğe yakın toprakları işlememişlerdi.⁴³⁸

Cinis ve Pulur'daki bazı kişiler ise kömür haline gelmiş odun parçalarını çıkarmak için höyüğün bir kısmını tahrip etmişlerdi. Buradan Saltuklu dönemine ait para, çanak, çömlek ve bakır kaplar çıkarılmıştı. Karaz köylüleri ise evlerin inşasında höyükten çıkardıkları taşları kullanmışlardı. Kale kapısına ait büyük bir değirmen taşı da köyün meydanında durmaktaydı. Tufanç ve Kiriñç köylerinin höyükleri ise fazla kazılmamıştı. Alman Arkeolog Von der Osten Erzurum'a gelerek bu höyüklerden birini incelemek üzere açmıştır. Karaz'daki höyükten elde edilen çanak ve çömlek parçalarının Yozgat'taki Alışar höyüğündeki buluntulara benzediği ortaya çıkarılmıştır. Erzurum'a hâkim olması nedeniyle adı geçen köylerdeki höyüklerden Hititlere ait kalıntılara rastlanmıştır.⁴³⁹

⁴³⁸ **Doğu**, 9 Ağustos 1938, Sayı: 212, s.2.

⁴³⁹ **Doğu**, 9 Ağustos 1938, Sayı: 212, s.2.

SONUÇ

Erzurum şehri bilhassa tarihi süreçte askerî, iktisadi ve coğrafi unsurların da etkisiyle birçok yönden geri durumda iken Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren her alanda başlatılan çalışmalar ile kısa bir sürede toparlanmaya başlamıştır. Erzurum'da Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yürütülen çalışmaların basın yoluyla kamuoyuna duyurulması noktasında Doğu gazetesi önemli bir misyon üstlenmiştir. Günlük olarak yayımlanan gazetenin, muhtevası bakımından şehir ve bölgeyle ilgili haberleri içeren bir yayın politikası izleyerek halkı yaşanan gelişmelerden haberdar etmeyi ve aydınlatmayı amaçladığı görülmektedir. O dönemde yaşanan değişim, dönüşüm ve bununla birlikte ortaya çıkan modernleşmenin detaylı bir şekilde ele alındığı gazetede dönemin merkezi ve yerel yönetimin yaptığı çalışmalar yer almıştır. Atatürk Dönemi'nin son yıllarında Erzurum'da yaşanan gelişmelerin 1937-1938 sürecinde şehirde meydana getirdiği değişim ve dönüşümler gazete sayfalarına yansımıştır.

Geniş bir yetki alanına sahip olan umumi müfettişliklerin, özelde vilâyetlerin ve genelde ise bağlı oldukları bölgenin her yönden kalkınmasındaki rolü büyük olmuştur. Bilhassa imar ve kalkınma faaliyetlerinde Erzurum merkezli olarak 1935 yılında teşkil edilen Üçüncü Umumi Müfettişliğin önemli bir yeri vardır. Müfettişlik görev mıntikasına dahil idari yapılanma içerisinde merkezden kırsala kadar uzanan etkin bir çalışma faaliyeti içerisinde bulunmuştur. Bunlar arasında Umumi Müfettişlik Grup İnşaatı projesi adını taşıyan ve Umumi Müfettişlik, Kolordu Kumandanlığı, Jandarma Müfettişlik ve Kumandanlığı, Halkevi, Posta ve Telgrafhane, İnhisarlar Başmüdürlüğü, otel, lokanta, gazino, Müfettişi Umumi, Kolordu Kumandanı ve Müstahkem Mevki Kumandanı evleri, çift apartmanlı memur ve subay evleri ve ilkokuldan oluşan bir imar planlaması da yer almaktaydı. İmar planı ile aynı zamanda tarihi eserlerin korunmasına yönelik çalışmalarda yürütülmüştür. Ancak Umumi Müfettişliğin önündeki en büyük engel bütçe meselesi idi. Bu konu hakkında hükümet yetkilileri ile görüşmelerde bulunulmuş ve mümkün olduğu ölçüde maddi destek sağlamaya çalışılmıştır.

Planlı kentleşmenin bir diğer aşaması olarak ise şehir merkezinde sosyal donatı unsurlarının yönelik olarak eğitim, sağlık, sportif ve kültürel etkinlik alanları faaliyete geçmiştir. Tüm bu çalışmalar yapılırken mülki idarenin toplumsal desteği de sağlamak istemesi, kamu halk iş birliğini yansıtması açısından dikkate değerdir. İmar planı kapsamında yürütülen çalışmalarla birlikte su ve elektrik işleri için de Nafia Vekâleti'nin desteği ile projeler hazırlanmıştır. Bununla birlikte çeşmelerin aktif hale getirilmesi, yakın bölgelerden kaynak sularının şehir merkezine taşınması, su taşıma, depolama ve dağıtma tesislerinin inşası, elektrik

temini için dizel motor temini ve Tortum Hidroelektrik Santralinin kurulması gibi çalışmalar gündeme alınmıştır. Nihayetinde şehirde 1930'lu yıllarda başlatılan alt yapı çalışmaları ile birlikte ticarî ve sosyo-kültürel yönden bir canlılık yaşanmıştır. Bu aşamada malî zorluklar içerisinde bulunan belediyeye destek noktasında Üçüncü Umumi Müfettişliğin katkıları oldukça yüksek seviyede olmuştur. Umumi Müfettişliğin grup inşaatı çalışmaları şehirdeki imar faaliyetlerinin nüvesini teşkil etmiştir. Merkezdeki inşa çalışmaları zamanla ilçelere ve köylere kadar uzanmıştır. Büyük bir sorun teşkil eden su ve elektrik meselesine yönelik yapılan çalışmalar gazetenin gündemindeki yerini daima korumuştur.

Doğu gazetesinin nüshalarında temel ihtiyaç maddelerinin uygun fiyatla teminine yönelik alınan önlemler de mevcuttur. İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte yaşanan şeker, et ve ekmek buhranı şehirde yaşanan krizlerin en başında gelenler arasındaydı. Bu kapsamda Belediyenin şeker, ekmek, et, yağ ve peynir gibi gıda maddeleri ile odun, kömür, gaz yağı gibi malzemelerin fiyatlarını düşürmek ve kontrol altında tutmak için atılan adımlar ve alınan önlemler gazete yoluyla kamuoyuna duyurulmuştur. Diğer taraftan ilkel yöntemlerle gerçekleştirilen tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin modern yöntemlerle daha verimli hale getirilmesi için yürütülen çalışmalar da gazetenin çeşitli nüshalarında ele alınmıştır. Bunun yanı sıra kuyumculuk, ehramcılık, çarıkçılık, debbağcılık ve saraçlık gibi geleneksel el sanatları hakkında bilgilendirmelerde bulunulmuştur.

Doğu gazetesinde yer alan bir başka konu başlığı ise şehrin iktisadi yönden kalkınmasını doğrudan ilgilendiren sanayi ve ulaştırma işleridir. Sanayileşme noktasında şehrin coğrafi ve iktisadi yapısına uygun olarak çeşitli sanayi kollarına yönelik fabrikaların inşasına karar verilmiştir. Bunlar arasında iplik, şeker, deri, toprak ve çeşitli madenler üzerine tesislerin kurulması da yer almıştır. Sanayi tesislerinin kuruluş aşamalarına ilişkin haberler Doğu gazetesinde yer yer işlenmiştir. İktisadi gelişmenin bir ayağını oluşturan ulaştırma işi üzerine Sivas-Erzurum demiryolu hattının ve Trabzon limanının inşası, İran transit yolunun yeniden canlandırılması, sivil havacılığın geliştirilmesi ile Erzurum'un diğer bazı şehirlerle bağlantısının sağlanması gibi büyük projelerin hayata geçirilmesi için çalışmalarda bulunulmuştur.

Eğitim, kültür, sanat ve sağlık alanında atılan adımlar da Doğu gazetesinin nüshalarında yer alan başlıca konular arasındadır. Üçüncü Umumi Müfettişliğin bu alanlarda yapılan çalışmalara verdiği destek, şehrin kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır. Müfettişlik mıntıkası bünyesinde halkevleri ve halk odalarının açılması, Erzurum merkezde tamamlanmak üzere olan Öğretmen Okulu ile birlikte ilçe ve köylerde okulların inşa edilmesi gibi çalışmalar

bunlar arasında yer almıştır. Gazetenin içeriğinde farklı spor branşlarında yapılan sportif aktiviteler, sergi, konser ve sinema gösterimleri, tiyatro oyunları ve kültür varlıklarının korunması gibi konular da vardır. Tüm bunlar baz alındığında 1937 ve 1938 yıllarında şehirde çeşitliliği fazla ve hareketli olan bir sosyo-kültürel ortamın olduğu göze çarpmaktadır.

Cumhuriyet hükümetlerinin üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan birisi de sağlık olmuştur. Ülkede salgın hastalıkların görülme sıklığı, ölüm oranlarının yüksek ve sağlık alt yapısının zayıf olması bunun başlıca nedenlerindedir. Ülke genelinde sağlık imkân ve koşullarının iyileştirilmesi, teşkilat yapısının geliştirilmesi, sağlık uygulama ve yatırımlarının hayata geçirilmesine yönelik çalışmaların yürütüldüğü yerlerden biri olan Erzurum'da sağlık planlamasına gidilerek toplum sağlığını korumaya yönelik etkin faaliyetlerde bulunulmuş ve buna dair çalışmalar Doğu gazetesi tarafından kamuoyuna duyurulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kitaplar ve Makaleler

AKTAŞ, Akın, **Hasan Tahsin Uzer Döneminde Üçüncü Umumi Müfettişliği ve “Doğu” Gazetesi**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2022.

Aktaş, Akın, **Doğu Gazetesi ve Doğu Gazetesinde Kadın**, T.C. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Araştırmaları Ana Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun, 2022.

AKBULUT, Uğur, “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, **Turkish Studies**, 8/5, 2013, 31-57.

AYDIN, Cemal, “Cihad Baban (1911-1984)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, s.1-2. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cihad-baban-1911-1984/?pdf=6287> (Erişim Tarihi: 25.05.2024)

AYDOĞAN, Erdal, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer’in Bazı Önemli Faaliyetleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 33-34, 2004.

BOZ, İbrahim, **Doğu Gazetesine Göre Üçüncü Umumi Müfettişlik ve İmar Faaliyetleri (1937-1938)**, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum Teknik Üniversitesi, 2019.

BOZKURT, Nebi, “Spor”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 37, İstanbul, 2009. **Cumhuriyetin 50. Yılında Erzurum: 1973 İl Yıllığı**, Erzurum, 1974.

ÇOMAKLI, Zekiye, **İpek Yolunda Bir Kavşak Aşkale (1997-2003)**, Aktif Yayınevi, Erzurum, 2003.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 1, İstanbul, 1988.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, **Erzurum Şehirleşmesi ve Sosyolojik Belirtileri**, Türkiye Harşi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, İstanbul, 1973.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, “Doğunun Kalkınması ve Planlanması Siyasetine Dair Bir Vesika,” **Çeşitli Yönleri ile Erzurum ve Çevresi**, Erzurum, 1968.

HALICI, Fevzi, “Cirit”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul, 1993.

KOÇAK, Cemil, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, (1. Baskı), İletişim Yayıncılık, 2003.

KORHAN, Tuğba, “Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 7, 2012, 134-143.

KÖSEOĞLU, Aslı, “Erzurum Yerel Gazetelerin Haber İçeriklerine Yönelik Bir İnceleme” **Atatürk İletişim Dergisi**, Sayı 13, 2017, 149-164.

KUBİLAY, İbrahim Hakkı, **Elli Yılda Erzurum Belediyesi (1929-1979)**, Erzurum Belediyesi, Erzurum, 1979.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, **Erzurum Belediyesi Tarihi 2**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, **Sorularla Erzurum Tarihi**, Çizgi Yayınları, Konya, 2018.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat, **Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat ve OKUR, Mehmet, **Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri**, Derya Kitapevi, Trabzon, 2007.

KÜÇÜKUĞURLU, Murat ve SİVAZ, Bayram, Ali, **Erzurum Kış Sporları Tarihi (1915-2011)**, Serander Yayınları, Trabzon, 2011.

POLATOĞLU, Mehmed Gökhan, **Cumhuriyet Dönemi’nde Erzurum’da İmar ve Kalkınma Faaliyetleri (1930-1980)**, Fenomen Yayınları, Ankara, 2021.

YILDIRIM, Besim, “Doğu’dan Yükselen Işık: Envar-ı Şarkiyye Vilayet Gazetesi”, **Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2021, ss.35-62.

TANRIVERDİ, Fuat, **Erzurum Şehrinin Gelişmesinde Peyzaj Mimarisi**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1973.

TEKİN, Zeki, “Saraçhane”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 36, İstanbul, 2009.

YILMAZ, Ayfer Genç, “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Alt Yapısal İktidarın Yerelde İnşası”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2013, ss.43-65.

ZENGİN, Ersoy, **Tek Parti Döneminde Erzurum Vilayetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat (1930-1946)**, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2021.

Sürelî Yayınlar

Dergiler

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi

Atatürk İletişim Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi

Turkish Studies

Sözlükler

Türk Dil Kurumu Genel Açıklamalı Sözlük, TDK Yayınları, Ankara, 2015.

Gazeteler

Doğu Gazetesi

Doğu, 14 Birinci Teşrin 1937.

Doğu, 11 Birinci Kanun 1937, Sayı: 7.

Doğu, 14 Birinci Kanun 1937, Sayı: 10.

Doğu, 19 Birinci Kanun 1937, Sayı: 15.

Doğu, 23 Birinci Kanun 1937, Sayı: 19.

Doğu, 24 Birinci Kanun 1937, Sayı: 20.

Doğu, 1 İkinci Kanun 1938, Sayı: 26.

Doğu, 2 İkinci Kanun 1938, Sayı: 27.

Doğu, 5 İkinci Kanun 1938, Sayı: 29.

Doğu, 6 İkinci Kanun 1938, Sayı: 30.

Doğu, 8 İkinci Kanun 1938, Sayı: 32.

Doğu, 9 İkinci Kanun 1938, Sayı: 33.

Doğu, 13 İkinci Kanun 1938, Sayı: 36.

Doğu, 15 İkinci Kanun 1938, Sayı: 38.

Doğu, 21 İkinci Kanun 1938, Sayı: 43.

Doğu, 23 İkinci Kanun 1938, Sayı: 45.

Doğu, 27 İkinci Kanun 1938, Sayı: 48.

Doğu, 29 İkinci Kanun 1938, Sayı: 50.

Doğu, 30 İkinci Kanun 1938, Sayı: 51.

Doğu, 1 Şubat 1938, Sayı: 52.

Doğu, 2 Şubat 1938, Sayı: 53.

Doğu, 3 Şubat 1938, Sayı: 54.

Doğu, 4 Şubat 1938, Sayı: 55.

Doğu, 6 Şubat 1938, Sayı: 57.

Doğu, 8 Şubat 1938, Sayı: 58.

Doğu, 9 Şubat 1938, Sayı: 59.

Doğu, 11 Şubat 1938, Sayı: 61.

Doğu, 22 Şubat 1938, Sayı: 68.

Doğu, 23 Şubat 1938, Sayı: 69.

Doğu, 24 Şubat 1938, Sayı: 70.
Doğu, 25 Şubat 1938, Sayı: 71.
Doğu, 26 Şubat 1938, Sayı: 72.
Doğu, 2 Mart 1938, Sayı: 75.
Doğu, 5 Mart 1938, Sayı: 78.
Doğu, 6 Mart 1938, Sayı: 79.
Doğu, 11 Mart 1938, Sayı: 83.
Doğu, 12 Mart 1938, Sayı: 84.
Doğu, 15 Mart 1938, Sayı: 86.
Doğu, 16 Mart 1938, Sayı: 87.
Doğu, 19 Mart 1938, Sayı: 90.
Doğu, 20 Mart 1938, Sayı: 91.
Doğu, 29 Mart 1938, Sayı: 98.
Doğu, 1 Nisan 1938, Sayı: 101.
Doğu, 2 Nisan 1938, Sayı: 102.
Doğu, 4 Nisan 1938, Sayı: 103.
Doğu, 5 Nisan 1938, Sayı: 104.
Doğu, 6 Nisan 1938, Sayı: 105.
Doğu, 7 Nisan 1938, Sayı: 106.
Doğu, 9 Nisan 1938, Sayı: 108.
Doğu, 10 Nisan 1938, Sayı: 109.
Doğu, 12 Nisan 1938, Sayı: 110.
Doğu, 14 Nisan 1938, Sayı: 112.
Doğu, 16 Nisan 1938, Sayı: 114.
Doğu, 18 Nisan 1938, Sayı: 117.
Doğu, 19 Nisan 1938, Sayı: 118.
Doğu, 23 Nisan 1938, Sayı: 120.
Doğu, 24 Nisan 1938, Sayı: 121.
Doğu, 27 Nisan 1938, Sayı: 123.
Doğu, 28 Nisan 1938, Sayı: 124.
Doğu, 29 Nisan 1938, Sayı: 125.
Doğu, 1 Mayıs 1938, Sayı: 127.
Doğu, 3 Mayıs 1938, Sayı: 128.
Doğu, 4 Mayıs 1938, Sayı: 129.

Doğu, 7 Mayıs 1938, Sayı: 132.
Doğu, 12 Mayıs 1938, Sayı: 136.
Doğu, 13 Mayıs 1938, Sayı: 137.
Doğu, 14 Mayıs 1938, Sayı: 138.
Doğu, 15 Mayıs 1938, Sayı: 139.
Doğu, 17 Mayıs 1938, Sayı: 140.
Doğu, 18 Mayıs 1938, Sayı: 141.
Doğu, 19 Mayıs 1938, Sayı: 142.
Doğu, 20 Mayıs 1938, Sayı:143
Doğu, 22 Mayıs 1938, Sayı: 145.
Doğu, 24 Mayıs 1938, Sayı: 146.
Doğu, 25 Mayıs 1938, Sayı 147.
Doğu, 27 Mayıs 1938, Sayı: 149.
Doğu, 28 Mayıs 1938, Sayı: 150.
Doğu, 29 Mayıs 1938, Sayı: 151.
Doğu, 4 Haziran 1938, Sayı: 156.
Doğu, 5 Haziran 1938, Sayı: 157.
Doğu, 7 Haziran 1938, Sayı: 158.
Doğu, 9 Haziran 1938, Sayı: 160.
Doğu, 10 Haziran 1938, Sayı: 161.
Doğu, 11 Haziran 1938, Sayı: 162.
Doğu, 12 Haziran 1938, Sayı: 163.
Doğu, 14 Haziran 1938, Sayı: 164.
Doğu, 16 Haziran 1938, Sayı: 166.
Doğu, 17 Haziran 1938, Sayı: 167.
Doğu, 18 Haziran 1938, Sayı: 168.
Doğu, 19 Haziran 1938, Sayı: 169.
Doğu, 22 Haziran 1938, Sayı: 171.
Doğu, 23 Haziran 1938, Sayı: 172.
Doğu, 25 Haziran 1938, Sayı 174.
Doğu, 28 Haziran 1938, Sayı 176.
Doğu, 30 Haziran 1938, Sayı: 178.
Doğu, 2 Temmuz 1938, Sayı: 180.
Doğu, 3 Temmuz 1938, Sayı 181.

Doğu, 5 Temmuz 1938, Sayı: 182.
Doğu, 12 Temmuz 1938, Sayı: 188.
Doğu, 13 Temmuz 1938, Sayı: 189.
Doğu, 14 Temmuz 1938, Sayı: 190.
Doğu, 15 Temmuz 1938, Sayı: 191.
Doğu, 16 Temmuz 1938, Sayı: 192.
Doğu, 17 Temmuz 1938, Sayı:193.
Doğu, 22 Temmuz 1938, Sayı: 197.
Doğu, 23 Temmuz 1938, Sayı: 198.
Doğu, 26 Temmuz 1938, Sayı: 200.
Doğu, 27 Temmuz 1938, Sayı: 201.
Doğu, 31 Temmuz 1938, Sayı: 205.
Doğu, 2 Ağustos 1938, Sayı: 206.
Doğu, 3 Ağustos 1938, Sayı: 207.
Doğu, 5 Ağustos 1938, Sayı: 209.
Doğu, 6 Ağustos 1938, Sayı: 210.
Doğu, 9 Ağustos 1938, Sayı: 212.
Doğu, 16 Ağustos 1938, Sayı: 218.
Doğu, 18 Ağustos 1938, Sayı: 220.
Doğu, 21 Ağustos 1938, Sayı: 223.
Doğu, 23 Ağustos 1938, Sayı: 224.
Doğu, 30 Ağustos 1938, Sayı: 230.
Doğu, 31 Ağustos 1938, Sayı: 231.
Doğu, 2 Eylül 1938, Sayı: 233.
Doğu, 7 Eylül 1938, Sayı: 237.
Doğu, 18 Eylül 1938, Sayı: 246.
Doğu, 20 Eylül 1938, Sayı: 247.
Doğu, 22 Eylül 1938, Sayı: 249.
Doğu, 25 Eylül 1938, Sayı: 252.
Doğu, 5 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 260.
Doğu, 6 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 261.
Doğu, 9 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 264.
Doğu, 11 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 265.
Doğu, 13 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 267.

Doğu, 25 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 277.

Doğu, 28 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 280.

Doğu, 29 Birinci Teşrin 1938, Sayı: 281.

Doğu, 2 İkinci Teşrin 1938, Sayı: 283.

Doğu, 5 İkinci Teşrin 1938, Sayı: 286.

Doğu, 8 İkinci Teşrin 1938, Sayı: 288.

Doğu, 18 ikinci Kanun 1938.

Doğu, 25 ikinci Kanun 1938.

Son Posta, 21 Birincikânun 1937.

Son Posta, 5 Birinciteşrin 1937.

Son Posta, 3 Nisan 1937.

Yeni Asır, 18 İkinci Teşrin 1937.

EKLER

EK 1

Doğu gazetesinde yer alan Erzurum'da yayımlanan bir kısım gazetenin başlık klişeleri
(Doğu, 16 Ağustos 1938, Sayı: 218, s.2-4.)

Erzurum Kongresi Bugün Toplanmıştı

"Tarih bu kongreyi ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir,"

Şeker işi tatliya bağlandı mı?

Gazetemiz bu gündür geçen günün damgasını vurmuş, her günün birer müjdesiymiş. Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı?

Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı?

Deniz yolları buharlı buharlı, pürüzsüz ve en güzel bir şekilde hazırlanmış. Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı?

Memleket kurtuluşunu Erzurum kongresinin kararları hazırlamıştır

Erzurumlular, bu tarihi günün yıldönümünde pek haklı olarak, ne kadar özünseler yeridir

Erzurum, bugün en büyük tarihî gününde bulunmaktadır. Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı?

"Natah, tanı"

Erzurum, bugün en büyük tarihî gününde bulunmaktadır. Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı? Şeker işi tatliya bağlandı mı?

Doğuda tetkiklerini bitiren Kültür Bakanımız dün Trabzondan ayrıldı

Kültür Bakanımız Bölgemizden ayrılırken, Belediye Reisimiz vasıtasıyla Erzurumlularına gösterdikleri sevgi ve saygıya teşekkür ettiler

Doğuda tetkiklerini bitiren Kültür Bakanımız, dün Trabzondan ayrıldı. Belediye Reisimiz vasıtasıyla Erzurumlularına gösterdikleri sevgi ve saygıya teşekkür ettiler.

Kültür Bakanın Erzurumlulara Teşekkürleri

Ray İzzet An
Erzurum Belediye Reisi
Kültür Bakanımız, bölgemizden ayrılırken, Belediye Reisimiz vasıtasıyla Erzurumlularına gösterdikleri sevgi ve saygıya teşekkür ettiler.

Maden suyu mu, yoksa zemzem mi?

Şu Trabzonda bol bol akan Kizirma suyunun şişesini Erzurumda 50 KURUŞA içiyoruz. Neden?

Diş ağrısı, baş ağrısı, mide ağrısı... Maden suyu mu, yoksa zemzem mi? Maden suyu mu, yoksa zemzem mi?

FİKRİAL

Köy ebesi

Köy ebesi, köyün en değerli kadınıdır. Köy ebesi, köyün en değerli kadınıdır. Köy ebesi, köyün en değerli kadınıdır. Köy ebesi, köyün en değerli kadınıdır.

Bir çocuk öksüz anımsınlığında can verdi

Bir çocuk öksüz anımsınlığında can verdi. Bir çocuk öksüz anımsınlığında can verdi. Bir çocuk öksüz anımsınlığında can verdi.

Doğu gazetesinin sayfalarına yansıyan reklamlardan bir kısmı

6
DOĞU

İL BASİMEVİ
KIRK ÇEŞME SOKAĞI - No:9
ERZURUM

**Kitap, Mecmua, Cedvel, Defter,
Her nevi Duvar ve El ilânları,
Makbuz, Bilet, Fatura, Yıldızlı davetiyeler**

BÜYÜK

KÖY VE İSKÂN DEFTERLERİ

Diğer Villiyetlerden gönderilecek her türlü siparişler memnuniyetle kabul ve surella ikmal edilir.

DOĞUDA

İLK ÇİNKOĞRAFANE

Matbaamız yeni bir çinkoğrafane tesis etmek üzere bulunuyor. Bundan sonra her türlü kılışelerinizi, mektup ve fatura başklarınızı, çinko veya kauçuk üzerine mühürlerini bize sipariş edebilirsiniz.

Artık İstanbula sipariş vermeğe ihtiyaç yoktur

Mecmua, Kitap, Broşür, Memento ve sairer yaptırmak ihtiyacında bulunduğunuz kılışerizi her suretle memnun edecek bir suretle edebiliriz.

Kendilerini bütün DOĞU ya tanıtmak ve mallarının sürümünü bütün DOĞU da arttırmak isteyen firmalar, ticarethaneler ve müesseseler ilânlarını behemehal

DOĞU

Gazetesine vermek suretile bu maksadı temin edebilirler.

Ticaretin ruhu reklâm olduğuna göre, DOĞU gazetesini satış yapan mal sahiplerine bu yolda şimdiden büyük kolaylıklar temin etmiş bulunmaktadır.

REKLÂM YAPMAYAN MALINI SATAMAZ!

EK 6

Erzurum İli Haritası

